

Besökarnas röster

Utvärdering av naturvägledning
Besökarstudier
Reviewing

Centrum för naturvägledning

Rapporter Institutionen för stad och land • nr 5/2012

Interpretation is a voyage of discovery in the field of human emotions and intellectual growth and it is hard to foresee the time when the interpreter can confidently say "Now we are wholly adequate to our task."

FREEMAN TILDEN

BESÖKARNAS RÖSTER

Rapporter Institutionen för stad och land · nr 5/2012

Rapporten ges ut vid institutionen för stad och land SLU - Sveriges lantbruksuniversitet. I serien utges rapporter från avdelningarna för landsbygdsutveckling, landskapsarkitektur och miljökommunikation samt Centrum för naturvägledning som alla är en del av institutionen.

Projektledare och redaktör:

Anders Arnell

I redaktionen: Eva Sandberg och Erika Hagegård

Grafisk form & original:

Maria Lewander/Grön idé

Omslagsfoto: Demonstration och utvärdering av naturvägledningsmetoder vid nordisk-baltisk workshop i Tavastland, Finland, 2010. Foto Anders Arnell.

Ansvarig utgivare:

Cecilia Waldenström

ISSN: 1654-0565

ISBN: 978-91-85735-28-0

Copyright:

2012 Centrum för naturvägledning

Tryck: Kph, Uppsala

Centrum för naturvägledning

Box 7012, 750 07 Uppsala.

Besöksadress: Ulls väg 31B

cnv@slu.se

Institutionen för stad och land SLU

Box 7012, 750 07 Uppsala

Besöksadress: Ulls väg 28 A-B

Telefon: 018-67 10 00

E-post: sol@slu.se

www.slu.se/sol

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Centrum för naturvägledning (CNV)

Besökarnas röster

Utvärdering av naturvägledning
Besökarstudier
Reviewing

Summary

The Swedish Centre for Nature Interpretation (SCNI) was established in 2007 by the Swedish Environmental Protection Agency and the Swedish University for Agricultural Sciences. Its aim is to serve as a meeting place, a centre for development and a competence resource for all nature interpreters in Sweden.

Since then the field of nature interpretation has grown, but in the Nordic countries there is still a lack of knowledge about, and documented experience of, evaluation of nature interpretation. This report, called "*Visitors' voices – Evaluation of nature interpretation, Visitor Studies, Reviewing*", therefore fills an important gap. It's an introduction to evaluation and visitor surveys and can be used as a tool for nature interpreters who want to professionalize their work.

The main purpose of evaluation is to measure to what extent an activity leads to the target achievement – to observe its value critically. There are many motives: to gain knowledge about how the participants benefit from an activity, to document the quality, formulate realistic and measurable aims and, not least, to obtain bases for decisions for future financial support.

This report presents arguments for evaluation, and different methods and examples from Sweden and Finland. Finland can serve as a good example when it comes to evaluation. The state enterprise Metsähallitus has made systematic visitor surveys since 2000 in visitor centres, protected areas and tourist companies. One chapter of the report describes the range of methods called reviewing. You can use reviewing for involving the participants and benefitting from their experiences. The chapter is based on workshops held by a leading expert in reviewing, Roger Greenaway.

If you want to start working with evaluation, it's a good idea to begin on a small scale and try different methods that can be used within the scope of existing time and budget. Gradually, the evaluation can then become a natural and continuous part of your work. Visitor surveys, where you count visitors and/or find out more about them, is a good entry to more systematic evaluation. When you know more about your visitors, it will be easier to know what questions you should ask in order to investigate the effects of nature interpretation.

If you want to know more about nature interpretation in Sweden, please contact SCNI at scni@slu.se.

Innehåll

Förord.....	8
Tack	9
Sammanfattning.....	10
Om denna rapport.....	12
Kapitel 1. Varför utvärdera?	14
1.1 Tankeställare för tvivlare	15
1.2 Värdet av utvärdering	15
1.3 Sätt igång!	16
Kapitel 2. Börja utvärdera!	17
2.1 Börja i liten skala	17
2.2 Samordning, kontinuitet och helhetstänk	18
2.3 Systematisk utvärdering kräver resurser	19
2.4 Vad betyder naturvägledning för samhället?	20
2.5 Slutord	22
Kapitel 3. Besökarundersökningar i naturområden.....	23
3.1 Varför besökarundersökningar?	23
3.2 Värden att beakta	24
3.3 Fråga besökarna!	24
3.4 Utvecklingen av besökarstudier	26
3.5 Att tänka på vid besökarundersökningar	28
Kapitel 4. Besökarundersökningar i Stockholms och Västra Götalands län	29
4.1 Enkät i naturreservat i Stockholms län	30
4.2 Postenkät till allmänheten i Stockholms län	30
4.3 Utvärdering av mobil naturvägledning i Tyresta	31
4.4 Vandringsenkäter hos Väst kuststiftelsen	32
4.4.1 Om Väst kuststiftelsens vandringar	32
4.4.2 Varför enkätundersökningar?	32
4.4.3 Exempel på resultat	33
4.4.4 Feedback och information	33
4.4.5 Att göra det enkelt att dela ut och besvara enkäten	34
4.4.6 Den krävande bearbetningen	35
Kapitel 5. Besökarutvärdering i skyddad natur och naturum i Sverige	36
5.1 Värna – Vårda – Visa	37
5.2 Besökarundersökningar i skyddad natur	37
5.3 Uppföljning och utvärdering av naturum.....	39
5.4 Besökarundersökning i naturum	40
5.5 Utvärdering av naturvägledning – naturums egna förslag	42

Kapitel 6. Besökarutvärdering i skyddad natur och naturum i Finland	44
6.1 Behov av besökarutvärdering	44
6.2 Vilka besökarstudier görs?	45
6.3 Kundrespons och företagarrespons	47
6.4 Antal besök	47
6.5 Statistik över guidade grupper	48
6.6 Betydelsen av besökarutvärdering	49
 Kapitel 7. Reviewing – metoder att ta vara på och involvera deltagarna	 50
7.1 Workshop i Danmark 2010	50
7.2 Två röda repstumpar – Activity Map – Har du provat på	51
7.3 Samla och förbereda en grupp – Observation Walk – gör vandringen intressant	52
7.4 Hur går det? Horse-shoe	53
7.5 Speaker's Corner / Spokes / "Det tycker jag också"	53
7.6 Låt tingen tala / Visual Aids	54
7.7 Fröet och mobilen	54
7.8 Utveckla deltagarfrågor / Chicken Farmer / Frågor är viktigare än svar	54
7.9 Jag tror du tycker-samtal / Empathy Test	54
7.10 Byt synvinklar / Turn-table	55
7.11 Backe upp och backe ned / Storyline / Säg det med ett snöre	56
7.12 Byt plats i talarstolen / Storytellers Chair	56
7.13 Att vara ute är bra – och blir bättre med reviewing	56
 Kapitel 8. Utvärdering av naturvägledning – modeller och metoder	 57
8.1 Introduktion till utvärdering	58
8.1.1 Definition och utvärderingsmodeller	58
8.1.2 Utvärdering med resultatmodeller	59
8.1.3 Utvärdering med processmodeller	59
8.1.4 Utmaningar vid utvärdering av naturvägledning	60
8.2 Att tänka på vid utvärdering av naturvägledningsaktiviteter	60
8.2.1 Förutsättningar för bra utvärdering	60
8.2.2 Utformning av utvärderingar	61
8.2.3 Kvantitativa undersökningstyper i praktiken	62
8.2.4 Kvalitativa undersökningstyper i praktiken	65
8.2.5 Uppföljning av och utvärdering av utvärderingen	66
8.3 Förslag till utvärdering av naturvägledningsaktiviteter	66
8.3.1 Val av objekt för utvärderingen	66
8.3.2 Utvärdering av aktiviteter med inläring som huvudsyfte	66
8.3.3 Utvärdering av aktiviteter med upplevelse som huvudsyfte	69
8.3.4 Utvärdering av naturvägledningsmetoder	70
 Internationella lästips	 71
 Författarpresentationer	 73
 Litteratur	 74

Förord

När Centrum för naturvägledning arbetade med kartläggningen inför rapporten Naturvägledning i Sverige 2008-09 (Arnell et al 2009) stod bilden snart klar. En sjudande aktivitet pågår hos naturvårdsstiftelser, naturum, kommuner, ideella organisationer, friluftsmuseer och naturturismföretag. Sveriges naturvägledare arbetar med allt från mobilapplikationer och geocaching till mindfulnessövningar och pedagogiska äventyrsstigar. Syftet är att hjälpa människor att förstå samband mellan människa och natur samt att skapa möjligheter för besökarna att fördjupa sin relation till naturen och kulturlandskapet. Man har ofta som mål att öka deltagarnas engagemang för natur och miljö, och aktiviteterna är både proffsiga och innovativa.

En dimension saknades dock nästan helt bland de naturvägledare som intervjuades – systematisk utvärdering. På frågan ”Hur vi vet att det vi gör är bra?” kunde svaren bli ”Det känner man” eller ”Folk är glada och tackar när de går”. Självklart är magkänslan efteråt hos den som genomför en aktivitet en tydlig signal om hur det gått. Men vad betyder egentligen det? Är det du som guide som är nöjd med att du genomfört ditt program? Vet du egentligen varför deltagarna var nöjda och vad de är nöjda med? Var det den sociala samvaron i gruppen som gjorde dem nöjda medan du tror att det var din ovanligt engagerade dragning om bladvassens evolutionsbiologi? Skapade du engagemang och aha-upplevelser? Den enda vägen att ta reda på om du når de mål du har är att se till att formulera målen för dig själv och verksamheten samt att följa upp hur det gick. Detta kräver naturligtvis både tanke, tid och engagemang. Men det enda sättet att på lång sikt se till att både du som naturvägledare och dina aktiviteter utvecklas är att reflektera. Formulera dina mål – planera och genomför din aktivitet – utvärdera – dra dina slutsatser och sträva efter att bli ännu bättre nästa gång.

Denna rapport är tänkt som ett hjälpmedel för dig som vill vara med och bygga allt mer professionell naturvägledning i Sverige och därmed en allt starkare kår av naturvägledare. Som introduktion till utvärdering och besökarstudier hoppas vi att rapporten ska uppmuntra till kontinuerlig utvärdering som verktyg för utveckling av din verksamhet. Vi hoppas att du har nytta av ”Besökarnas röster” och att du hör av dig med egna frågor och exempel!

Eva Sandberg

Föreståndare Centrum för naturvägledning

www.cnv.nu

Tack

Stort tack till alla som bidragit med underlag och texter till "Besökarnas röster" – läs mer om författarna på sidan 73. Varmt tack till Sven-G Hultman och Karolina Vessby för värdefulla synpunkter på innehållet. Per Wallsten har läst manuskriptet och företrädare för Naturvårdsverket och några länsstyrelser har tagit fram vissa sakuppgifter till kapitel 5. Vi tackar också alla er, framförallt från naturum, som deltagit i CNV:s workshops om utvärdering och därmed bidragit till resonemangen i kapitel 2 och 5. Hans Peter Hansen har hjälpt till med vissa danska ord och begrepp. Roger Greenaway har lärt oss allt vi skriver om *reviewing* i kapitel 7. Slutligen ett särskilt tack till danska Friluftsrådet och Danmarks Evalueringsinstitut för att vi fick använda rapporten *Evaluering af naturvejledning* som ett underlag till detta stora och för många oprövade ämne.

Tillägnet

Centrum för naturvägledning tillägnar denna rapport två pionjärer inom områdena besökarstudier och naturvägledning:

- Professor emeritus Lars Kardell, som på Skogshögskolan och SLU i flera decennier arbetat forskningsmässigt med besökarstudier i närnatur och skogsområden i bland annat Stockholm, Uppsala, Umeå och Växjö. Hans metoder har ofta innefattat ett stort mått av egna observationer – exempelvis genom totalt 11 597 km löpning eller vandring längs slingor i tre uppsalaskogar. Genom de långa mätserierna har han kunnat dra många intressanta slutsatser. Se till exempel Kardell (2003, 2008).
- Skog dr Sven-G Hultman, som ägnat en stor del av sitt yrkesliv åt naturvägledning. Han var en av de första att lansera begreppet "interpretation" i Sverige efter anglosaxisk förebild. Under sin tid på Upplandsstiftelsen, som utredare åt Naturvårdsverket och ordförande för Centrum för naturväglednings styrgrupp har Sven varit en stark kraft bakom utvecklingen av naturvägledningens metoder, inte minst vad gäller utvärdering. Se till exempel Hultman (1985) och Naturvårdsverket (2005).

Sammanfattning

Varför utvärdera?

Det grundläggande syftet med utvärdering av naturvägledning är att värdera i vilken grad en aktivitet når de uppsatta målen – att kritiskt granska dess värde. Det finns många motiv för utvärdering: att få kunskap om deltagares utbyte av en aktivitet, att dokumentera kvaliteten i arbetet, att öka förutsättningarna för att sätta realistiska och mätbara mål, att bidra till att legitimera nyttan av naturvägledning, att skapa underlag för framtida beslut om anslag och att samla erfarenheter som kan förmedlas internt och externt. Utvärdering bidrar kort sagt till att professionalisera naturvägledningen.

Att börja utvärdera

För den som vill börja arbeta med utvärdering är det en god idé att börja i liten skala och testa olika metoder som kan användas inom ramen för befintlig tid och budget. Gradvis kan utvärdering sedan bli en naturlig och kontinuerlig del av verksamheten. En första metod kan vara att systematisera observationer som redan görs i ett område eller en verksamhet. Via lite större besökarundersökningar kan man sedan gå vidare med mer systematisk utvärdering. Enkäter, intervjuer, observerande kollega, före-efter-mätning och fokusgrupper är exempel på relativt enkla metoder för utvärdering av naturvägledning. Genom samverkan till exempel inom ett län kan utvärderingen effektiviseras. Ska man arbeta djupt och metodiskt med utvärdering krävs tydliga förutsättningar, mer kunskap och särskilt avsatta resurser. Att värdera naturvägledningens betydelse i ett större samhällsperspektiv är svårt men angeläget, och det skulle behöva utvecklas indikatorer för detta.

Besökarundersökningar

Besökarundersökningar, där man räknar besökare och/eller tar reda på mer om dessa, är en bra ingång till mer systematisk utvärdering. Ju mer man vet om sina deltagare, desto bättre underlag har man för vilka frågor man bör ställa om naturvägledningens effekter. Besökarundersökningar görs ofta för att få kunskap om antal besökare, vilka de är, vad de gör, varför de valt att komma, hur de rör sig i området och om antalet besök kan ökas. Idag görs besökarstudier främst i form av räkning av besökare i naturområden eller på naturum och liknande, men enkätstudier förekommer också. Länsstyrelsen i Stockholms län har genomfört en enkätundersökning i fyra naturreservat, inklusive intervjuer i fält. Som uppföljning gjordes en postenkät till allmänheten i länet, som visade på stort naturintresse och behov av information. En mer praktiskt inriktad utvärdering utförs av Väst kuststiftelsen vid deras naturvandringar. Stiftelsens enkäter har utvecklats genom åren utifrån ett direkt användarperspektiv och man har gjort många praktiska erfarenheter.

Besökare i skyddad natur och naturum

Arbetet med uppföljning och utvärdering av mål och åtgärder i skyddad natur följer Naturvårdsverkets program "Värna-Vårda-Visa" samt verkets manualer för besökarundersökningar och uppföljning av friluftsliv. Manualen för uppföljning av friluftsliv är nyligen fastställd och arbetet är ännu i sin linda, även om en del besökarstudier gjorts, exempelvis i Store Mosse nationalpark. Arbetet med utvärdering av naturum har systematiserats med start 2012. En större besökarundersökning i naturum gjordes sommaren 2008 och beskriver bland annat besökarnas nöjdhet och några typiska be-

sökarprofiler. Vid workshops med CNV har naturumen själva ringat in behov, önskemål och metodförslag för kommande utvärderingar.

Besökarutvärdering i Finland

Ansvar för förvaltning av skyddad natur i Finland vilar på statliga Forststyrelsen (Metsähallitus), som sedan 2000 gör systematiska besökarstudier i naturum, naturskyddsområden och bland naturturismföretagare i områdena. Undersökningarna upprepas vart femte år. Varje typ av besökarstudie har sitt eget frågeformulär och rapporter skrivs utifrån en modellrapport. På senare år har man börjat samarbeta med forskare för att analysera resultaten på nationell nivå. För att undvika den skevhet i åsikter som blir följden av spontan enkätinsamling har man övergått till att lotta fram dagar då man försöker samla svar från samtliga besökare. Man gör statistik över guidade grupper indelade i tre nivåer av naturvägledning: basinformation, väcka intresse, ge djupare insikter.

Reviewing – att ta vara på och involvera deltagarna

Reviewing är en uppsättning metoder som enkelt och praktiskt involverar deltagare i en aktivitet. Samtidigt gör metoderna det enkelt att ta tillvara deltagarnas förväntningar, förkunskaper, reflektioner, upplevelser och attityder. Reviewing ligger i gränslandet mellan pedagogik och utvärdering. Elva metoder beskrivs utifrån konkreta erfarenheter från workshops med Roger Greenaway, reviewing-expert från Skottland. Metoderna har intresseväckande namn som Activity Map, Observation Walk, Visual Aids, Chicken Farmer och Empathy Test. Några av flera argument för reviewing är att metoderna utvecklar deltagarnas förmåga att kommunicera, ger underlag för utvärdering, gör alla mer uppmärksamma, öppnar nya perspektiv och stärker deltagarnas självkänsla.

Utvärdering av naturvägledning – modeller och metoder

Utvärderingar kan delas in i resultat- och processmodeller. De förra har fokus på måluppfyllelse eller effekter av en insats medan de senare fokuserar på hur insatsen genomförs och om processer löper som planerat. Den mest använda modellen vid utvärdering av naturvägledning är utvärdering med fokus på måluppfyllelse. En svårighet med utvärdering av naturvägledning är att önskade effekter, som förändrade attityder och beteenden, tar tid och är svåra att koppla direkt till en specifik aktivitet. Viktiga förutsättningar för bra utvärdering är framförallt att målen för aktiviteterna är tydliga och mätbara samt att utvärderingen har ett tydligt syfte. Man skiljer mellan kvalitativa och kvantitativa metoder. Den vanligaste kvantitativa metoden är enkätundersökningen. Här finns ett antal punkter att tänka på vad gäller att utarbeta en enkät, att välja deltagare, pilottest, utskick och bortfall. Bland kvalitativa metoder kan nämnas intervjuer av enskilda samt fokusgrupper. Några förslag till metoder för utvärdering av naturvägledning är före-efter-mätning, löpande utvärdering, nöjdhetsmätning, muntlig respons, experiment, handledning och cafédialog.

Om denna rapport

I kapitel 1 ("Varför utvärdera?") ger Sven-G Hultman, tidigare ordförande i styrgruppen för Centrum för naturvägledning, sitt perspektiv på syftet med utvärdering.

Kapitel 2 ("Börja utvärdera!") sammanfattar tips och tankar om hur man kan komma igång med utvärdering på olika ambitionsnivåer: från enkla besökarundersökningar till hur man kan bygga in utvärdering kontinuerligt i verksamheten. Här finns också ett resonemang om betydelsen av indikatorer på naturvägledningens betydelse i samhället.

I kapitel 3 ("Besökarundersökningar i naturområden") och 4 ("Besökarundersökningar i Stockholms och Västra Götalands län") ges en introduktion till och exempel på besökarundersökningar i naturområden, inklusive praktiska råd.

Kapitel 5 och 6 ("Besökarutvärdering i skyddad natur och naturum i Sverige/Finland") speglar hur man arbetar med uppföljning och utvärdering av besökare i skyddad natur och vid naturum i Sverige respektive Finland. Det systematiska arbetssättet inom den finländska statliga naturvårds- och skogsorganisationen Metsähallitus/Forststyrelsen är en förebild.

Kapitel 7 ("Reviewing – metoder att ta vara på och involvera deltagarna") beskriver hur man direkt i fält med enkla praktiska metoder kan ta vara på deltagares önskemål, förväntningar, förkunskaper, attityder, upplevelser och reaktioner. Att ta med reviewing i sina aktiviteter främjar ett reflekterande arbetssätt som involverar alla deltagare.

Kapitel 8 ("Utvärdering av naturvägledning – modeller och metoder") är en mer grundlig introduktion till ämnet utvärdering, adresserad till naturvägledare. Kapitlet baseras på en översättning av den danska rapporten *Evaluering af naturvejledning* (Danmarks Evalueringsinstitut 2007). De mest använda och bäst lämpade utvärderingsmodellerna och –metoderna presenteras, och man får också praktiska råd om vilka överväganden som behöver göras inför en utvärdering.

Rapporten avslutas med avsnittet "Internationella lästips". Där finns kommenterade exempel och tips på vägledningar och rapporter som kan vara användbara för den som vill fördjupa sig ytterligare i ämnet utvärdering av naturvägledning.

Kapitel 1. Varför utvärdera?

SVEN-G HULTMAN

Det finns många motiv för utvärdering. Här resonerar Sven-G Hultman, veteran inom svensk naturvägledning och tidigare ordförande för Centrum för naturvägledning, kring de viktigaste skälen.

Varför ska man utvärdera det man håller på med? Det finns två svar, ett kort och ett långt. Det korta svaret är enkelt: för att veta vad man åstadkommit. För att veta, inte gissa. Självfallet vill jag och mina uppdragsgivare veta om min verksamhet uppnår de mål jag satt upp. Eller hur?

Det långa svaret är mycket mer komplicerat. Många frågor kan ställas, det finns många syften med utvärderingar. Man kanske vill ha kunskap i stora, övergripande frågor (hur har min verksamhet under året fungerat?) – eller kunskap i en detaljfråga (vilken typ av skylt fungerar bäst?). Kanske vill man bara veta om man fått fler eller färre besökare – eller så vill man också veta om typen av besökare ändrats över åren. För att bli trovärdig gentemot politiker kanske man också måste redovisa kostnad per besökare för olika typer av naturvägledning.

Ett helt annat, och mycket betydelsefullt skäl till att utvärdera, är att man tvingas precisera sina mål med verksamheten. Det grundläggande syftet med utvärdering är ofta att värdera i vilken grad en aktivitet når de uppsatta målen. Om det då inte finns tydliga mål, kan man inte heller utvärdera. Alltför ofta upptäcker man att ”det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta”.¹ Pinsamt – men nyttigt. I vart fall om man har höga ambitioner och vill göra en god sak ännu bättre. Och då måste man ju veta om man verkligen blir bättre! Just det är vad utvärdering handlar om, enkelt uttryckt: att göra en kritisk granskning av vad något har för värde.

Det bästa är om utvärdering redan från början byggs in i planeringen av en naturvägledningsinsats.

1. Esaias Tegnér (1782–1846), ur Epilog vid Magister-promotionen i Lund 1820.

↓ Deltagarna i denna Linnéinspirerade guidning i Uppsalatrakten ser ut att trivas, men vad är det som gör dem nöjda? Och vilka är de egentligen? En genomtänkt utvärdering ger svar.

Foto: Per Somvik

1.1 Tankeställare för tvivlare

Till de som tvivlar på nyttan av utvärderingar vill jag ställa tio konkreta frågor. Förhoppningsvis kan de fungera som tankeställare för att skapa förståelse för motiven. Prova gärna på dig själv!

Nr	Fråga	Ja	Nej	Motiv för ja/nej?
1.	Spelar det någon roll om jag haft några deltagare i mina aktiviteter?			
2.	Vill jag veta hur många som deltagit i aktiviteten?			
3.	Spelar det någon roll vilka som deltar? Ålder, kön, bakgrund, attityd...			
4.	Vill jag veta hur det totala deltagandet varit för länets (områdets) arrangemang? Hur det skiljer sig mellan befolkningsgrupper och hur det förändrats över tiden?			
5.	För större och mer besökta områden: Vill jag veta vilka arrangemang (aktiviteter) som är särskilt attraktiva? Och kanske om de är olika attraktiva för olika grupper?			
6.	Vill jag veta om deltagandet förändrats över längre tid, till exempel ett antal år?			
7.	Vill jag veta om och hur besökandet ändras som följd av mina åtgärder (marknadsföring, ändrad service, kanalisering av besökare och så vidare)?			
8.	Vill jag veta vad deltagarna tycker om sitt besök? Om de har förslag till förändringar?			
9.	Vill jag veta vad deltagarna minns och vad de lärt sig?			
10.	Vill jag veta om deltagarna ändrat (eller tänker ändra) sitt beteende på grund av vad de upplevt vid sitt besök?			

↓ Självklart vill man veta vad besökarna tycker.

1.2 Värdet av utvärdering

I Danmark bedrivs sedan 25 år en omfattande och väl organiserad naturvägledning. För ett par år sedan tog man fram en rapport om hur naturvägledningen kan göras mer effektiv genom utvärdering (Danmarks Evalueringsinstitut 2007, se även vidare kapitel 8 i denna rapport). I denna anges ett antal goda skäl till att utvärderingar bör användas i ökande utsträckning (egen översättning samt något tillägg):

- Utvärderingar kan ge värdefull kunskap om deltagarnas utbyte av aktiviteten.
- De kan användas av naturvägledare för att få insikt om, och dokumentation av, kvaliteten i sitt arbete.
- De bidrar till en professionalisering av naturvägledningen.
- De kan ge bättre förutsättningar för att sätta realistiska och mätbara mål.
- De ger inspiration till kontinuerligt förbättringsarbete.
- De ger möjlighet att legitimera samhällsnyttan av naturvägledning.
- De kan skapa underlag för beslut om framtida anslag.
- De kan användas för att förmedla erfarenheter internt och externt.
- De gör det möjligt att bedöma om naturvägledningen stämmer överens med organisationens eller verksamhetens övergripande syften.

Foto: Erka Hagegård (båda)

Anders Lindhagen (som skrivit kapitel 3 i denna rapport) sammanfattar det hela i två huvudskäl:

- Man vill veta vad man håller på med.
- Man vill utvecklas och veta om man faktiskt gör framsteg.

1.3 Sätt igång!

Förhoppningsvis känner du dig redan nu motiverad att sätta igång med utvärdering. Ett tips är att hellre börja med något eller några enklare och mindre krävande projekt, än en jättesatsning som du får svårt att orka med.

- Prova en enkel enkät med några strategiska frågor så att du lär dig tekniken. Läs mer om enkäter i kapitel 8.
- Du som är verksam i ett naturområde eller besöksmål: Sätt ut en eller ett par personräknare på strategiska platser. Då känner du åtminstone med säkerhet till antalet passager. Över tid bygger du upp data om hur besökandet förändras.
- Gå en kurs, eller läs en bok – gärna denna!

Det är vad utvärdering handlar om, enkelt uttryckt: att göra en kritisk granskning av vad något har för värde.”

SVEN-G HULTMAN

ANDERS ARNELL

Intresse för besökarnas röster bör vara en självklar del av löpande verksamhet inom naturvägledning. Enkla uppföljningar kan ofta ske inom ramen för befintlig budget. För mer metodiskt utvärderingsarbete krävs större resurser. På samhällsnivå behöver indikatorer utvecklas som kan spegla nyttan av naturvägledning.

2.1 Börja i liten skala

För den som vill börja arbeta med utvärdering är det en god idé att börja i liten skala och testa olika metoder. Därefter kan man besluta hur man ska hitta vägar för att utvärdera kontinuerligt. Man behöver hitta former som fungerar för platsen, området och organisationen. Som grund kan man gärna arbeta i en skala som ryms inom befintlig tid och budget, men det är också viktigt att gradvis sätta av mer tid så att utvärdering kan byggas in som en naturlig del av verksamheten. Det viktigaste är att komma igång, så att man får grunddata att jämföra kommande utvärderingar mot.

Exempel på metoder som tas upp i denna rapport och som relativt enkelt kan användas för utvärdering av naturvägledning är enkäter, intervjuer, observerande kollega, före-efter-mätning, reviewing, besökarräkning och fokusgrupper.

Ett sätt att börja är att man som Anders Lindhagen föreslår (kapitel 3) systematiserar observationer som man redan gör i ett område eller en verksamhet, för att ta reda på mer om besökarna generellt. En naturguide som ofta verkar i ett reservat eller närnaturområde kan systematiskt notera sina besökares profil – kön, ålder, bostadsområde

↓ **Börja med att systematisera de observationer du redan gör i ditt område.**

Foto: Anders Arnell

och så vidare. Vid lämpligt tillfälle, gärna mot slutet av en vandring – men kanske inte då alla är på väg hem! – delar man ut en enkel enkät med standardiserade frågor om hur man upplevt guidningen. Så började man med de nu självklara utvärderingarna vid Väst kuststiftelsens vandringar (kapitel 4.4). Återkommande besökare kan få frågor om tidigare guidningar och vad man minns från dessa. Ett annat exempel är att börja med enkla före-efter-mätningar i samband med till exempel undervisningsaktiviteter vid en naturskola (kapitel 8.3.2).

Enkäter till kringboende är ett bra sätt att få in synpunkter även från dem som inte besöker ett visst naturområde, för att ringa in om det finns potentiella besökare och vad som i så fall hindrar dem från att besöka området. Ett sätt att ta reda på vilka behov som finns och vilka frågor som därmed kan vara relevanta att ställa är att samla och ta hjälp av en fokusgrupp (kapitel 8.2.4).

När man ska utforma mer omfattande enkäter eller andra undersökningar är det klokt att ta hjälp av expertis. Att ställa frågor som ger bra och analyserbara svar är en konst i sig. En enkät ska dessutom alltid testas på några utvalda personer innan den används i skarpt läge. Vidare krävs det delvis olika typer av frågor för aktiviteter med tyngdpunkt på inläring respektive upplevelser.

2.2 Samordning, kontinuitet och helhetstänk

En vanlig anledning till att utvärdering inte genomförs är brist på tid och resurser. Även om en del av detta beror på att man inte inser värdet av utvärdering och därför inte avsätter tid och pengar, så är det förstås också ett reellt problem att naturvårdsguidning ofta sker med knapp budget. För att komma förbi detta och samtidigt möjliggöra konsultation av expertis och ömsesidigt erfarenhetsutbyte, kan det vara klokt att samordna insatserna med andra aktörer. Inom ett län skulle till exempel länsstyrelsen, kommunerna och eventuella naturvårdsstiftelser kunna samverka kring hur utvärdering ska ske återkommande vad gäller besökare i naturreservat, guidningar, informationsmaterial med mera.

Det är oftast mer värdefullt att följa upp och utvärdera strukturerat och kontinuerligt i verksamheten än att göra stora punktinsatser vid enskilda projekt. Det ökar förutsättningarna att resultaten verkligen kommer till användning i verksamheten. Här kan Väst kuststiftelsen tjäna som positivt exempel. Efter genomgående uppföljning av alla guidningar i sitt program har man kunnat göra flera förändringar som tagits emot positivt av besökarna.

↓ En enkel utvärdering av guidningar i ett program ger värdefulla resultat.

Foto: Erka Hagegård

I kapitel 5.3–5.5 berörs utvärdering av naturum, med Kullaberg som exempel på hur man kan arbeta med kundenkäter och utvärdering av skolverksamhet. Bland naturumens egna förslag till metoder finns flera som lätt kan sättas igång. Naturvårdsverket startade under 2012 en mer systematisk återkommande utvärdering av naturum, som kommer att ge goda möjligheter att använda standardiserade metoder för utvärdering av hur man framgent uppfyller sina mål med naturvägledningen.

Upplandsstiftelsen har i ett försök till helhetstänk skissat på en modell för utvärdering av sitt koncept *Smultronställen i naturen*², som drivs i samarbete med länets kommuner och naturmuseet *Biotopia*. För att kunna komma igång inom befintliga ramar skulle man kunna ange antalet iordningställda Smultronställen, besök på webbplatsen, användning av applikationen "Naturtipset", antal utdelade foldrar samt genomförda aktiviteter och antal deltagare på dessa. Alla dessa grunddata skulle sedan ställas i relation till de mål som satts upp i de ursprungliga planerna för projektet. Detta är kvantitativa uppgifter som är lätta att ta fram. Vidare har man haft besöksräknare på plats vid en del smultronställen, men för att kunna värdera informationen från dessa krävs upprepade räkningar så att man kan få jämförelsetal och trender. På sikt skulle det vara värdefullt att kunna avsätta resurser för att göra en större enkät- eller intervjustudie med slumpvis utvalda invånare i Uppsala län. I en sådan studie skulle man undersöka hur många som känner till begreppet Smultronställen och vilken efterfrågan som finns på en sådan "produkt". Enkäten skulle också kunna kartlägga länsbornas vistelse i naturen på liknande sätt som man gjort i Stockholms län (kapitel 4). En annan intressant aspekt är hur "inbjudande" de olika platserna är. För att undersöka det skulle man kunna ha en fokusgrupp som får provbesöka utvalda Smultronställen/naturområden. Det vore också värdefullt att kunna jämföra besöksfrekvens och besökarprofil vid Smultronställen med andra jämförbara natur-/friluftsområden.

Det är i ett allmänt perspektiv bra om man kan tänka på att se till att genomföra utvärderingar kommer andra till del, så att hjulet inte måste återuppfinnas varje gång. Sprid gärna också utanför den egna organisationen. Dokumenterade utvärderingar bör samlas ihop och användas för att dra generella slutsatser och peka på behov av kunskapsutveckling och forskning. Centrum för naturvägledning samlar kunskaper och erfarenheter från hela landet.

Eftersom utvärdering av naturvägledning genomförs i ganska liten omfattning i Norden, är varje utvärdering ett viktigt bidrag till den samlade kunskapen om utvärderingsmetodik, besökarprofiler och olika naturvägledningsmetoders effektivitet.

2.3 Systematisk utvärdering kräver resurser

Vill man gå vidare i sitt utvärderingsarbete behövs som tidigare nämnts resurser både i form av tid och pengar. I den omfattande handboken *Evaluating Environmental Education* (Stokking et al 1999) finns ett avsnitt om vad som krävs för att införa regelbunden utvärdering i en organisation. Utvärderingsprocessen bör ske i flera steg (listan är förkortad jämfört med originalet):

1. Bestämma varför man ska utvärdera;
2. Bestämma mål för utvärderingen;
3. Identifiera mål för den aktivitet eller produkt som ska utvärderas;
4. Besluta när och från vilka grupper data ska insamlas;
5. Välja en eller flera metoder för datainsamling;
6. Samla in data;
7. Bearbeta och analysera data;
8. Tolka resultaten och dra slutsatser;
9. Skriva en rapport om utvärderingen med resultat och slutsatser;
10. Använda utvärderingen på ett konstruktivt sätt i organisationen.

Inget av dessa steg är egentligen några konstigheter, men de illustrerar att arbetet med

Foto: Per Samvik

↑ **Smultronställen i naturen finns med i appen Naturtipset – en guide till naturen i Uppsala län.**

-
2. Smultronställen i naturen är ett antal utvalda, lättillgängliga, attraktiva och tåliga naturbesöksmål som marknadsförs under detta varumärke till invånarna i Uppsala län.

→ Det är viktigt att resultaten från utvärderingen sprids, gärna även utanför den egna organisationen.

Foto: Anders Arnell

utvärdering har många moment och att resultatet måste användas i organisationen för att utvärderingen ska bli meningsfull. Den rapport som skrivs behöver inte nödvändigtvis vara särskilt påkostad, det viktiga är att resultaten och slutsatserna kommer till användning.

Några av de förutsättningar som bör vara uppfyllda innan man sätter igång med utvärdering är enligt handboken:

1. Att det handlar om tydliga och väldefinierade aktiviteter som är någorlunda stabila över tid och har verklig betydelse för organisationen;
2. Att målen för aktiviteten är tydliga och mätbara;
3. Att aktiviteten är upplagd på ett sätt som medger att data kan insamlas och att deltagarna är tillgängliga för exempelvis en enkät;
4. Att man i någon grad kan fastställa att resultaten verkligen beror på aktiviteten (läs mer om det i kapitel 8.3.2);
5. Att det finns öppenhet och tillit i det egna teamet så att utvärderingen kan användas konstruktivt;
6. Att tillräcklig arbetstid avsätts – långsiktigt bör man avsätta cirka fem procent av arbetstiden till utvärdering;
7. Att man har eller skaffar sig kunskap om hur utvärderingar planeras, genomförs, analyseras och följs upp.

Enligt denna handbok kan det ta tre år innan man byggt upp ett system för regelbunden utvärdering av en större verksamhet. Alla steg och förutsättningar ovan gäller dock i stort sett även för mer småskaligt utvärderingsarbete. Genom att beakta dessa så långt som möjligt får man bättre förutsättningar för god kvalitet på utvärderingen i förhållande till nedlagd tid och kostnad.

2.4 Vad betyder naturvägledning för samhället?

Att naturvägledning leder till miljömedvetande, naturkänsla, kunskap om natur och kulturlandskap, förbättrad hälsa och andra önskade effekter uttrycks ofta i övergripande målformuleringar. Definitionen av naturvägledning enligt Nordiska ministerrådet (Nordiska ministerrådet 1990) säger till exempel att:

Naturvägledning syftar till att öka förståelsen för de grundläggande ekologiska och kulturella sambanden och för människans roll i naturen. Därigenom förbättras möjligheterna till positiva upplevelser i naturen och till ökad miljömedvetenhet hos den enskilde och i samhället.

I Danmark arbetar naturvägledarna sedan 2005 efter en utvecklad definition som även inbegriper mål kring hälsa och engagemang. I rapporten *Evaluering af naturvejledning* (Danmarks Evalueringsinstitut 2007) ges ett antal förslag till hur man skulle kunna utvärdera effekterna av den så kallade Naturvejlederordningen³ utifrån de övergripande målen.

I CNV:s intervjuer med naturvägledare 2008-09 (Arnell et al 2009) angav de svarande följande mål för sin verksamhet (i fallande ordning):

- främja intresse för natur och kulturlandskap,
- förmedla kunskap och förståelse,
- ge positiva upplevelser,
- skapa miljöengagemang,
- främja folkhälsa och rekreation / friluftsliv,
- tillgängliggöra naturen,
- förena natur- och kulturperspektiv,
- främja lokal ekonomi.

3. I Danmark har man länge arbetat systematiskt med att utveckla naturvägledningen och anordna utbildningar. Naturvejlederordningen etablerades 1986 i samband med att de 14 första naturvägledarna utbildades. Ordningen är ett avtal mellan naturvägledarna och deras arbetsgivare samt Naturvejlederforeningen, Skov- og Naturstyrelsen och Friluftsrådet.

↓ **Målet för många naturvägledare är att genom upplevelser bidra till engagemang för naturen.**

Foto: Ludmilla Janeck

Vad gäller det sistnämnda hänvisas till resultaten från de finländska studierna i kapitel 6.2 som behandlar naturskyddsområdenas betydelse för den lokala ekonomin.

Allt detta känns för de flesta som naturliga och viktiga mål för naturvägledningen, och enligt CNV:s intervjuer tror också naturvägledare generellt att deras arbete leder till ett ökat intresse och engagemang hos människor för natur och miljö. Men detta är svårt att utvärdera, och som bland annat CNV:s forskningsöversikt (Caselunghe 2012) visar är det inte självklart hur sambanden ser ut. Samma översikt visar också att utvärdering är ett eftersatt område. Det faller utanför ramen för denna rapport att diskutera dessa frågor mer ingående – här försöker vi främst ge introduktion till begrepp och verktyg för utvärdering av verksamheter. Inte desto mindre behövs indikatorer som kan peka på om naturvägledningen bidrar till kunskap, förståelse, folkhälsa, tillgänglighet och engagemang. Här vore ett nordiskt samarbete av godo – behovet av indikatorer på naturvägledningens samhällsnytta är detsamma i alla nordiska länder.

Freeman Tilden – pionjär inom natur- och kulturvägledning (interpretation) i USA – citerade i sin klassiska bok ”Interpreting Our Heritage” en fras som myntats av en anonym nationalparksguide: ”Through interpretation, understanding; through understanding, appreciation; through appreciation, protection”. En teoretisk argumentation för dessa samband finns i Ham (2010) – se ”Internationella lästips” i slutet av denna rapport. Läs även om utmaningar vid utvärdering av naturvägledning i kapitel 8.1.4.

2.5 Slutord

Sven-G Hultman som skrivit inledningen till denna rapport får avsluta detta kapitel med följande ord:

Det är naturligt att känna ambivalens inför utvärderingar. Å ena sidan måste man försöka mäta resultatet av sin verksamhet, så att man vet om den fyller sitt syfte. Å andra sidan är det svårt att mäta det som är viktigast – i vårt fall till exempel att man lyckats beröra någon, öka någons kunskap om naturen eller få någon att handla mer miljövänligt till följd av en förträfflig guidning.

Som den amerikanske poeten E.E. Cummings⁴ skrivit:

*While you and I have voices and lips to sing and kiss with
Who cares if some...invents an instrument to measure spring with*

Men trots allt – det är bättre att ha några data än inga alls, bättre att tända ett litet ljus än att sitta i mörkret...och visst kan det kännas stort och svåröverskådligt med utvärdering, men det viktiga är att sätta igång.

4. Ofta stavad med gemener som e.e.cummings.

Besökarundersökningar i naturområden

Kapitel 3.

ANDERS LINDHAGEN

Besökarundersökningar, där man räknar besökare och tar reda på mer om dem, är en bra och ofta nödvändig ingång till mer systematisk utvärdering av naturvägledning. Ju mer man vet om sina besökare eller deltagare, desto bättre underlag har man för vilka frågor man bör ställa angående naturvägledningens effekter. Anders Lindhagen introducerar här området besökarundersökningar, med utgångspunkt främst från de behov man kan ha som förvaltare av ett välbesökt naturområde, men tillämplbart också för andra som erbjuder naturvägledningsaktiviteter och vill veta mer om sina besökare.

3.1 Varför besökarundersökningar?

Det finns flera övergripande skäl att ta reda på mer om de besökare eller deltagare man har i ett område eller en aktivitet:

- Att få underlag för utvärdering av sin verksamhet, så att man kan sätta upp relevanta och realistiska mål och veta om det man gör fungerar för respektive målgrupp.
- Att få underlag för planering i det område man förvaltar, eller för prioriteringar och beslut i kommuner, län och regioner.
- Att kunna göra jämförelser över tiden, med andra områden och med andra aktiviteter.

3.2 Värden att beakta

I naturområden som är öppna för rekreation – oavsett om det är parkmark, skyddade områden eller vanlig allemansrättsligt tillgänglig natur – måste ofta en mängd intressen vägas samman i förvaltning och planering. De värden som behöver beaktas är otaliga men brukar ofta generaliseras till fyra grupper:

- rekreativvärden – för grupper av besökare med olika preferenser
- naturvärden – kan ofta kombineras med rekreativvärden, men ibland uppstår konflikter
- ekonomiska värden – budgetrestriktioner, avkastningskrav
- pedagogiska värden – upplevelser för barn och ungdomar, skapa förståelse för naturvård, friluftsliv, jord- och skogsbruk

För att väga samman värden i en effektiv förvaltning behövs bra planeringsunderlag. Man behöver veta hur naturen ser ut genom kartläggning av skogen, de öppna markerna och vattnet inom det område man förvaltar. Man behöver också kartlägga de naturvärden som finns inom området. Men det man framförallt behöver veta som förvaltare av ett rekreativområde är vad som efterfrågas av de besökare man har eller skulle vilja ha i sitt område – samt förstås hur många och vilka besökarna är liksom hur de fördelar sig i området.

3.3 Fråga besökarna!

Användare av rekreativområden har olika syn på hur landskapet bör utformas. En skidåkare i södra Sverige kanske gärna ser att det huggs upp flera meter breda gator genom skogen så att snön kommer ner på marken, medan andra besökarkategorier föredrar smalare mer naturliga stigsystem. Vissa besökare efterfrågar välskötta områden, som liknar det engelska parkidealet, medan andra besökarkategorier vill ha en vildare natur.

↓ Vilka är besökarna och vad gör de i området?

Foto: Erka Hågegård

Det finns många frågor kring besökarna som man som förvaltare av ett rekreationsområde kan och kanske bör ställa sig:

- **Hur många besökare har området?**

Är mitt område välbesökt jämfört med andra naturområden eller fritidsanläggningar?

- **Vilka är besökarna?**

Är de barnfamiljer, skolklasser, medelålders män eller pensionärer?

- **Vad gör besökarna?**

Skådar de fågel, leker eller vilar på en bänk?

- **Varför har de valt att komma hit?**

Är det för att området ligger nära bostaden eller är det för att det erbjuder kvaliteter som saknas i andra områden?

- **Kan vi öka antalet besök?**

Varför väljer man att inte åka hit? Vilka hinder kan undanröjas? Skulle nya besökare störa naturupplevelsen för dem som redan besöker området?

- **Hur rör sig besökarna i området?**

Hur kan man styra besökarna till önskvärda områden eller leda bort dem från känsliga miljöer? Var ska man sätta in skyltar och andra vägledningsinsatser?

Man kan tycka att de som är utbildade att sköta naturområden eller att designa naturlandskap, till exempel jägmästare, biologer, agronomer eller landskapsarkitekter, är de som är bäst lämpade att bestämma hur ett naturområde ska utformas. Allmänheten har enligt detta synsätt för liten kunskap om naturen och möjligheter att förändra naturen, och en expert borde då kunna planera och bestämma vad som bör göras i ett område utan att först skaffa sig kunskap om de besökare man har eller skulle vilja ha i området. Problemet med detta synsätt är att experter i flera undersökningar visat sig ha starkt avvikande tankar kring hur en "lämplig natur" ska se ut. Normalt föredrar exempelvis skogs- och biologiutbildade personer en betydligt vildare och mindre tillgängliggjord natur än vad den breda allmänheten vill ha. Även landskapsarkitekters preferenser har i flera studier visat sig avvika från vad vanliga svenskar efterfrågar. Det är alltså viktigt att förvaltare av natur för rekreation tar till sig vad som faktiskt efterfrågas av de besökare man har eller skulle vilja ha i just det område man förvaltar.

Även i en mer storskalig planering är kunskaper om allmänhetens friluftsvanor och preferenser avseende friluftsmiljöer av stort intresse. Kvantitativa mått som antal besökare, åldersfördelning och könsfördelning är viktiga då man i en översiktlig planering ska väga investeringar i rekreationsområden mot andra investeringar (i exempelvis en kommunal budget). Sådan statistik behövs också som underlag då man ska besluta om utbyggnad av nya bostadsområden eller dragning av nya vägar.

Det finns alltså en rad goda skäl att skaffa sig bättre kännedom om de besökare man har i sina rekreationsområden. Det finns även flera goda metoder att skaffa sig denna kunskap. Två handledningar i hur man genomför besökarundersökningar har getts ut "Besökarundersökningar i naturområden" (Kajala et al 2007) är en manual framtagen i ett nordiskt-baltiskt samarbete. Den används av många naturvårdsförvaltare i de nordiska och baltiska länderna. Manualen beskriver praktiskt hur besöksräkning och besökarstudier utförs, hur resultaten redovisas och hur man ska använda information som kommer fram vid besökarundersökningar. Fokus ligger på undersökningar på plats i naturområden, vilket ger information om områdets faktiska användare. Manualen innehåller exempel på frågeformulär som kan användas som underlag när man utformar en enkät. Den ska fungera som stöd för besökarundersökningar i skyddad natur i Sverige, se kapitel 5.2, och i Finland, se kapitel 6.6.

Besökarstudier i naturområden" (Lindhagen & Ahlström 2005) behandlar teoretiska begrepp och enkla statistiska metoder som underlättar både design av undersökningar och tolkning av resultaten. Följer man råden i dessa delar kan man vara säker på att få pålitliga resultat av sina ansträngningar. Exempelen är många på undersökningar som

↑ Den nordisk-baltiska manualen är en bra grund för uppläggning av besökarstudier.

inte gett användbara resultat på grund av för dåligt upplägg redan på planeringsstadiet. Efter ett inledande teoretiskt avsnitt följer en mer praktiskt inriktad beskrivning av olika metoder som är användbara för besökarstudier.

3.4 Utvecklingen av besökarstudier⁵

De första mer ingående besökarstudierna i Sverige utfördes under 1970-talet. Dessa tidiga studier gjordes av forskare som ville lära sig mer om hur människor använde naturen på sin fritid. Under de följande decennierna var forskningen fortfarande den främsta orsaken till att studier genomfördes. Tanken att använda besökarstudier som ett verktyg i förvaltningen av rekreationsområden har sedan vuxit fram och ett antal aktörer har under det senaste årtiondet börjat genomföra studier i förvaltnings syfte. Detta beror dels på att tekniken blivit bättre med alltmer tillförlitliga räknare och dels på de särskilt iordningställda rekreationsområdenas ökade betydelse för friluftslivet.

I början av 2000-talet inledde naturvårdsenheten vid Länsstyrelsen i Stockholms län ett arbete för att ta reda på vilka som besöker länets naturreservat och vad de tycker om skötsel och förvaltning av områdena. Då inga beprövade metoder för besöksundersökningar fanns inom organisationen sedan tidigare, inleddes arbetet med en litteraturstudie för att samla beskrivningar av metoder från annat håll. Rapportförfattarna (Sandberg & Sannebro 2003) konstaterade snart att de svenska undersökningar som beskrevs i litteratur och hos andra länsstyrelser oftast behandlade kvantitativa mätningar under begränsade tidsperioder. Det fanns studier av människors syn på resultatet av olika typer av skogsbruk samt besökarstudier i till exempel fjällkedjan och Stockholmsområdet i forskningssyfte. Utbudet av konkreta undersökningar inom landet var i övrigt ganska tunt. När man blickade utanför Sverige fanns det dock gott om referenser. I USA, Kanada och Finland var studier av besökare i nationalparker och naturreservat både betydligt vanligare och oftare systematiskt utförda över tiden.

De besökarstudier som framförallt fått ett uppsving de senaste åren är kvantitativa studier där man räknar hur många besökare man har i olika naturområden. Detta görs huvudsakligen med hjälp av automatiska räknare. Det vanligaste är personräknare, framför allt av radiovågstyp, som räknar antal förbipasserande på till exempel en stig. Dessutom använder man bilräknare, som räknar hur många bilar som kör in på till exempel en parkering vid en entré till ett rekreationsområde.

Exempel på aktörer som varit aktiva med besökarräkning är Västkoststiftelsen, Skogssällskapet, Naturvårdsverket och några länsstyrelser. De moderna räknarna ger statistik med mycket hög upplösning (se diagram sid 27). De fungerar dock sällan helt utan störningar vid insamlingen av data. Detta kan bero på faktorer som extremt väder, vandalism eller batterier som tar slut fortare än beräknat. Tack vare den höga upplösningen i de data man samlar in kan man dock oftast enkelt rensa sina data så att man får pålitliga mätserier.

Det finns naturligtvis en del brister i den automatiska registreringen. Ett huvudproblem man ofta ställs inför är att utifrån det antal registreringar man får i sina instrument beräkna det verkliga antalet besökare. För att göra detta på ett bra sätt krävs mer information, som till exempel hur många besökare som färdas i samma bil, eller om de besökare man räknar passerar samma mätare en eller flera gånger vid samma besöksstillfälle. Det är även så att antalet registreringar i instrumentet inte alltid exakt motsvarar antalet personer som passerat. Ibland kanske två personer går i bredd och bara ger upphov till en registrering medan det andra gånger kan bli två registreringar på samma person. I vissa områden där besökare tar sig in i området på många ställen kan det bli svårt att hitta den bästa mätplatsen. Hur man än gör kommer man inte att säkert kunna registrera alla besökare. Ett sätt att hantera dessa svårigheter är att dela upp sina mätningar i två huvudsyften:

1. Mäta totalantalet besökare
2. Studera skillnader över tiden

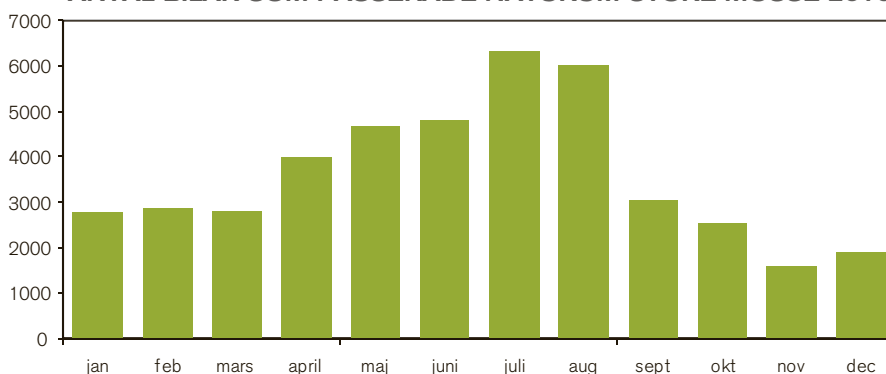
5. Stycke 2 i detta avsnitt är skrivet av Eva Sandberg, CNV.

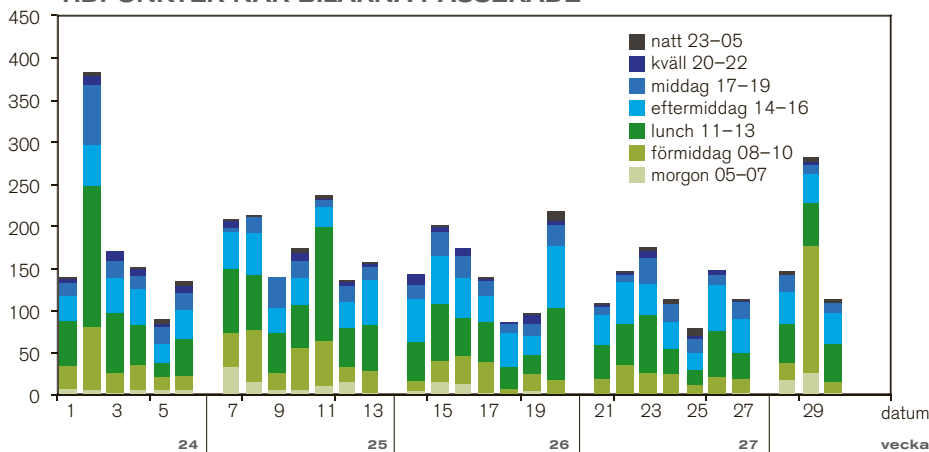
Foto: Anders Arnell

↑ **Besöksräknare i Liesjärvi nationalpark i Tavastland, Finland.**

ANTAL BILAR SOM PASSERADE NATURUM STORE MOSSE 2010

TIDPUNKTER NÄR BILARNA PASSERADE

↑ Exempel på hur data från en personräknare kan presenteras. Data från infarten till parkeringen vid naturum vid Store Mosse nationalpark. Överst: Antal bilar som passerade per månad, 2010. Totalt passerade 43457 stycken. Ovan: Vilken tid på dagen bilarna passerade under juni månad. Totalt passerade 4823 stycken.

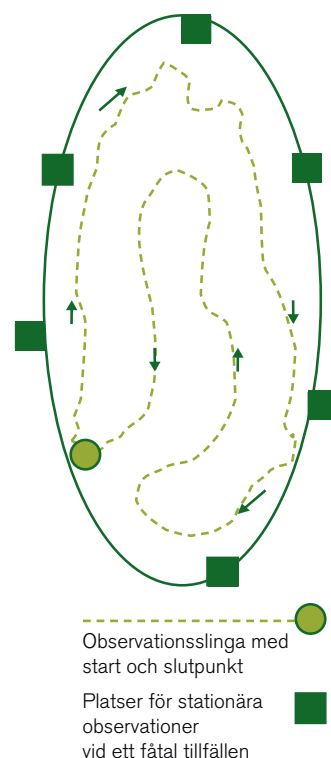
Foto: Martha Wälgrens

↑ Snöskovandring i Store Mosse nationalpark.

Dessa två syften kan sedan hanteras med lite olika metodik. I det första fallet kan man under en kortare tid, till exempel ett år eller en besöksäsong, göra mycket intensiva räkningar med insamling av den tilläggsinformation man behöver för att få en bra totalskattning. I det andra fallet är det viktigt att man uthålligt mäter på samma plats med samma typ av mätare så att man får långa mätserier. Då kan man studera trenderna på ett betydligt säkrare sätt genom att bara jämföra antalet registreringar i instrumenten utan att blanda in några antaganden eller tilläggsinformation. Använder man båda dessa sätt att mäta får man en god uppfattning av totalantalet besökare under ett år eller en säsong och kan sedan uttala sig om hur detta förändras sig över tiden.

Det finns utöver ovanstående kvantifiering även ett behov av att veta mer om vilka besökare man har och vad dessa gör eller vill göra i naturen. För att ta reda på detta krävs att man genomför observationsstudier eller intervjuer av besökare. Det genomförs inte särskilt många sådana studier idag i Sverige. En del enkla studier, där man observerar sina besökare då man som förvaltare av eller guide i ett naturområde ändå är ute, skulle dock vara möjliga. En del av dem som varit tidigt ute med att räkna besökare börjar efterfråga denna typ av undersökningar. Man kan då göra observationer från fasta platser eller genom att observatören rör sig i området. Exempel på en studieslinga för observationer syns i figuren här intill. Man kan också nå sina besökare genom intervjuer ute i fält eller med företrädare för olika föreningar, skolor, dagis och intressegrupper som är aktiva i området. Ett exempel på ett enkelt intervjuformulär finns på nästa sida.

OBSERVATIONSSLINGA

STADSSKOGEN INTERVJUUNDERSÖKNING

Datum Tid Plats Väder

Frågor

Är du ute enbart för att besöka Stadsskogen? ☐ Ja ☐ Nej

Vart är du på väg? ☐ Arbete ☐ Hem ☐ Stan ☐ Annat

Är det här den snabbaste vägen? ☐ Ja ☐ Nej

Varför har du valt den här vägen?

När var du senast i Stadsskogen?

Hur länge har du varit i Stadsskogen den här gången?

Vad tycker du är mest positivt med Stadsskogen?

Vad tycker du är mest negativt med Stadsskogen?

Vilken gata bor du på?

Observationer

Kön: ☐ Man ☐ Kvinna Ålder (år): ☐ < 15 ☐ 15–25 ☐ 25–45 ☐ 45–65 ☐ >65

Antal i samma grupp besökare Kommentar

Aktivitet: ☐ Cykel ☐ Motion ☐ Promenad ☐ Ridning ☐ Skidåkning ☐ Annat

Medför: ☐ Barnvagn ☐ Hund ☐ Annat

→ Intervjuformulär använt i samband med besökarstudier i Stadsskogen i Uppsala.

3.5 Att tänka på vid besökarundersökningar⁶

De viktigaste rekommendationerna i samband med besökarundersökningar är följande:

- Att systematisera observationer man redan gör är en bra början, exempelvis om man ofta är ute i ett område.
- Det är viktigt att vara noggrann och specifik vid formuleringen av enkätfrågor och vara observant på risken för idealiserade svar. Idealisering innebär att respondenter svarar hur man skulle vilja agera snarare än hur man verkligen gör. Ett sätt att undvika idealisering är att fråga vad man verkligen gjort ("När var du senast ute i skogen på din fritid?") istället för frågor av typen "Vad brukar du göra?".
- Frågor med få och varandra uteslutande alternativ (t.ex. Man/Kvinna) bör ges som flervalsfrågor. Frågor som kan besvaras enkelt och exakt (t.ex. födelseår) bör ges så att man själv fyller i svaret – här är en flervalsfråga krångligare att fylla i och ger mindre exakta svar.
- Vardagsrekreation är svårare att mäta än helg- och semesterdito, vilka oftare sker i områden med tydliga entréer.
- Besöksräknare rekommenderas. Dessa fungerar idag betydligt bättre än för bara några år sedan.
- Man bör ta hjälp av expertis för analys av enkäter och annat insamlat material, vilket också minskar risken för att analysen inte blir ordentligt gjord.
- Enkäter till kringboende är ett bra sätt att få in synpunkter även från icke-besökare i ett område.
- Självregistrering fungerar bra särskilt på exklusiva platser ("alla skriver in sig på Kebnekaises topp"), och gästböcker och liknande kan vara bra för att samla in kvalitativa synpunkter.
- Ett förslag till lösning för att få in representativa enkätsvar finns i kapitel 6.3.
- Hinder för uppföljning kan vara brist på kunskap, liten förståelse hos förvaltare och brist på resurser.
- Samordna gärna exempelvis i ett län.
- Testa metoder i liten skala och dokumentera erfarenheter.

6. Detta avsnitt är i huvudsak en sammanfattning av Anders Lindhagens rekommendationer vid CNV:s workshop om utvärdering i Örebro i november 2010.

Besökarundersökningar i Stockholms och Västra Götalands län

Kapitel 4.

EVA SANDBERG (4.1-4.3) OCH JENNY SANDERÖD (4.4)

I detta kapitel ges några exempel på genomförda besökarundersökningar. Länsstyrelsen i Stockholms län och Väst kuststiftelsen har på olika sätt arbetat med att kartlägga besökare/deltagare. I Stockholms län har man gjort enkätstudier om naturbesök riktade både till besökare i naturreservat och till allmänheten. Eva Sandberg skriver om dessa undersökningar samt om en utvärdering av satsningen på mobil naturvägledning i Tyresta nationalpark. Jenny Sanderöd från Väst kuststiftelsen berättar hur man enkelt och konkret arbetat sig fram till en modell för enkäter till deltagarna i stiftelsens populära guidade naturvandringar. Här finns ett flertal praktiska erfarenheter som kan tillämpas när man ska utforma en egen enkät.

← Guidning längs
Urskogsstigen i
Tyresta.

↑ Länsstyrelsen i Stockholm har undersökt hur naturreservaten besöks.

4.1 Enkät i naturreservat i Stockholms län

Med förebild främst i undersökningar från Kanada genomfördes en praktisk enkätundersökning i fyra välbesökta naturreservat i Stockholms län (Sandberg & Sannebro 2003). Tanken var att använda en och samma enkät parallellt på två sätt: genom intervjuer där enkäten fylldes i på plats i reservaten samt genom att dela ut och samla in enkätsvar i brevlådor som monterades i anslutning till reservatens naturliga huvudentréer och informationsskyltar. Båda metoderna visade sig fungera. Kombinationen av metoder i sig visade sig också vara en framgångsfaktor. Enkätformulär blir ofta "trubbiga" då nyanser i svaren inte kan fångas i flervälsfrågor. Det är inte självklart att de som skriver enkäten lyckas formulera alla frågor så att de förstås på samma sätt av olika människor och det är inte heller säkert att människor uppfattar svarsalternativen som avsett. Genom att prova enkäterna muntligt på ett begränsat antal personer fick man också en god bild av enkätens svagheter och möjligheter till feltolkning av frågorna. Detta underlättade i sin tur tolkningen av de svar som samlades in genom självregistrering. En positiv bieffekt var också att de samtal som följde när enkäten var ifylld gav en god bild av tankar hos besökare i området generellt – vilket i sin tur också underlättar den allmänna förståelsen hos intervjuarna.

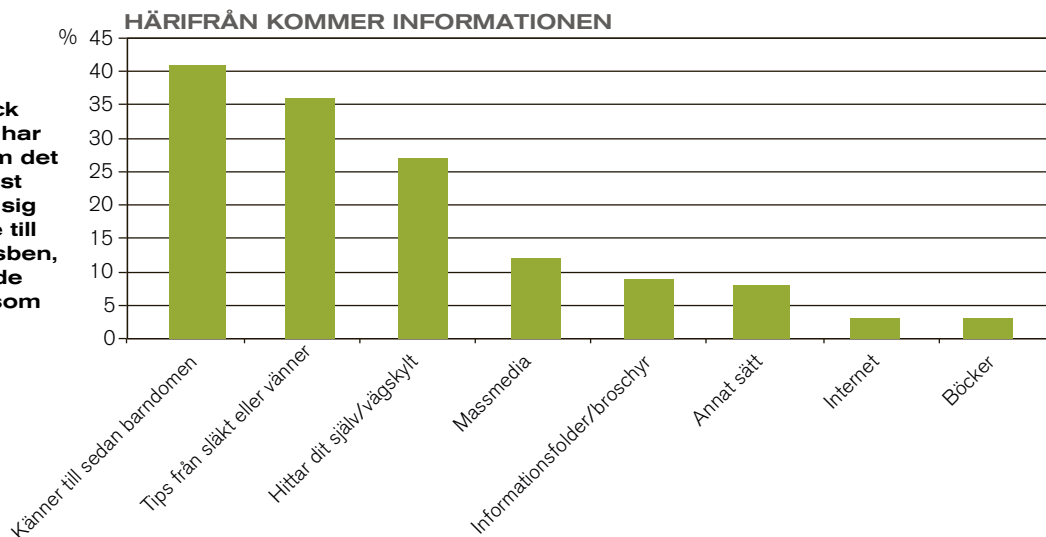
Intervjuarna arbetade i par. Man testade olika platser och konstaterade att det var lugnast att prata med besökarna på plats inne i reservatet – vid entrépunkterna hade de flesta bråttom att bege sig in i området eller vända hem.

Totalt 305 svar visade bland annat på att den genomsnittlige besökaren i dessa reservat år 2002 var en man i 55-64-årsåldern som rest 10-50 kilometer per bil i 30-45 minuter för att ta sig till området. De flesta var bekanta med reservaten sedan tidigare och i många fall var man nöjd med den service som gavs. En önskan om information om hur man kunde hitta till andra reservat var ett av få önskemål som återkom i samtliga reservat. En fråga som rapportförfattarna ställde sig var om de som inte sökt sig till reservaten skulle uppskatta mer information än de besökare som tillfrågats i reservaten. Man gav också ett antal förslag hur länsstyrelsen kunde förbättra information och uppföljning i framtiden.

4.2 Postenkät till allmänheten i Stockholms län

Ett av förslagen handlade just om att försöka ringa in hur en bredare allmänhet i Stockholmsområdet såg på naturbesök och behovet av information om naturområden. Länsstyrelsen uppdrog därför åt Statistiska Centralbyrån att genomföra en postenkät hösten 2003, vilken sändes till tusem slumpvis valda personer mellan 18 och 75 år i Stockholms län. Svarsfrekvensen var knappt 60 procent vilket enligt SCB är normalt för denna typ av undersökning. I enkäten ställdes frågor om hur intresserade

→ Tusen personer fick svara på frågan: Hur har du fått information om det naturreservat du oftast besöker? Det visade sig att majoriteten kände till området sedan barnsben, betydligt färre använde internet och böcker som informationskanal.

de utvalda personerna var av att vistas i naturen, hur ofta de brukade besöka större naturområden och naturreservat liksom orsaker till att de inte brukade vistas i naturen. Enkäten tog också upp frågor om reseavstånd, färdssätt, vilka aktiviteter man brukar ägna sig åt, hur man fått information om sitt favoritreservat samt vilka synpunkter man hade på skötsel och information. Resultaten visar bland annat att hela 87 procent angav att de var mycket eller ganska intresserade av att vistas i naturen, att en tredjedel hade tillgång till ett större naturområde inom en kilometer från bostaden samt att de vanligaste orsakerna till att man inte besökt ett större naturområde var att man gjorde annat på fritiden, inte hade tid eller saknade kunskap om var naturområdena fanns. Enkäten visar att det finns ett stort behov av information och att många önskar denna information hemskickad till sin brevlåda.

Resultatet av enkäten blev också att länsstyrelsen satsade på att sprida en broschyr till alla hushåll om ett urval skyddade naturområden över hela länet. Jämfört med undersökningen – se figur diagram på sid 30 – har internet säkert ökat i betydelse som informationskälla idag.

4.3 Utvärdering av mobil naturvägledning i Tyresta

”Ring naturen” är en fem kilometer lång promenadslinga i Tyresta nationalpark. Längs slingan finns åtta informationspunkter där besökare kan ringa upp och få naturvägledning direkt till sin mobil. Slingan sammanfaller med den så kallade ”Barnvagnsslingan” som är lättillgänglig och anpassad för att besökare ska kunna ta med sig barnvagn ut i naturen. Målet med projektet var att minst 70 procent av dem som testade slingan skulle tycka att informationen gav ett mervärde till besöket och ökad kunskap om natur- och kulturvärden i Tyresta. En utvärdering (Naturvårdsverket 2007) genomfördes sommaren 2006 enligt modell från besöksundersökningarna några år tidigare: personliga intervjuer med besökare i kombination med enkäter utplacerade i lådor i området. 238 personer svarade varav 81 hade provat den nya tjänsten. Totalt 75 procent svarade att de provat, ville eller kunde tänka sig att prova tjänsten. De allra flesta var positiva och en del trodde att Ring naturen kunde fungera som verktyg för att locka nya besökargrupper till Tyresta. Det fanns även negativa svar som betonade att mobiltelefoner inte hör hemma i skogsupplevelsen eller att verksamheten var hälsoskadlig (mobilstrålning). Av de som provat uppfattade 80 procent att det gjorde deras besök bättre och 74 procent att de lärt sig något nytt om natur- och kulturmiljön i området – de uppsatta målen nåddes alltså i detta fall. Utvärderingen medverkade till att Ring naturen fick vara kvar efter projektperiodens slut, numera belagd med en samtalsavgift för att finansiera verksamheten.

Foto: Thure Wikberg (tv) och Thomas Öberg (th)

↑ 2012 års guideprogram från Väst kuststiftelsen.

4.4 Vandringsenkäter hos Väst kuststiftelsen

4.4.1 Om Väst kuststiftelsens vandringar

År 2001 sjösattes ett projekt med stöd från Västra Götalandsregionen inom ramen för kampanjen "Sätt Sverige i rörelse", med 17 guidade vandringar i hälsans tecken. Projektet har efter hand vuxit till en verksamhet med stadigt över 150 vandringar per år, från mars till november, i omkring 100 naturreservat i Västra Götalands och Hallands län. Många av dessa reservat förvaltas av Väst kuststiftelsen på länsstyrelsernas uppdrag. Till och med 2010 hade 1 080 vandringar genomförts, och cirka 12 800 personer hade kommit ut i naturreservaten och totalt promenerat omkring 24 500 turer. Om varje vandring varar i snitt tre och en halv timme blir det 85 700 timmars frisk luft, motion och välbefinnande!

Ett guideprogram för vandringarna i Västra Götalands län publiceras årligen tidigt på säsongen på webben och i broschyrform. Broschyren skickas ut till turistbyråer, bibliotek, museer, föreningar, vårdcentraler med mera i Västra Götalands län. 2011 års program omfattade guidningar från 9 mars till 27 november, spridda på 29 kommuner i länet, med en viss tyngdpunkt på kustkommunerna i Bohuslän. Motsvarande guideprogram finns också i Hallands län, samordnat av länsstyrelsen där, och även där har Väst kuststiftelsen en del guidningar i reservaten. Jenny Sanderöd beskriver nedan hur man tänkt kring och genomfört enkätundersökningarna i samband med guidningarna.

4.4.2 Varför enkätundersökningar?

Sedan 2003 delas en enkät ut till besökarna för att få bekräftelse på hur vandringarna och guiderna fungerar. Enkäterna har visat att vandringarna tas emot mycket positivt och ger argument för att fortsätta verksamheten. De första åren sökte och fick vi projekt pengar för ett år i taget för verksamheten. Då var det bra att få fram siffror som bekräftar politiska argument för naturvägledning, som att

↓ Enkäterna visar att fler kvinnor än män deltar i de guidade vandringarna. Näverkärr, Bohuslän.

Foto: Thomas Andersson

- naturen är tillgänglig gratis för alla
- naturen är en billig, uthållig resurs för förebyggande och rehabiliterande hälsoarbete
- med guidningar kan vi nå nya grupper
- med guidningar får vi fler besökare i naturreservaten, som ju avsatts med skatte-medel
- naturen är en bra integrationsarena.

Man kan också se ett samband mellan att fler människor (regioninvånare och turister) besöker våra naturreservat och att intresset ökar att satsa resurser på hela vår verksamhet med friluftsliv och naturvård.

4.4.3 Exempel på resultat

För 2009–2011 ser några resultat ut enligt följande. Som synes har inga stora förändringar skett de senaste åren, förutom att andelen nya deltagare varit något lägre de senaste två åren (se vidare i tabellen):

Enkät svar Väst kuststiftelsens vandringar (andel av de som svarat totalt)	2009	2010	2011
Kvinnor, totalt	57 %	57 %	60 %
Kvinnor, > 50 år	47 %	46 %	49 %
Män, totalt	43 %	43 %	41 %
Män, > 50 år	36 %	35 %	34 %
Vad tycker du om vandringen? mycket bra/bra	99 %	99 %	100 %
Bor i närheten? Ja	65 %	69 %	61 %
Har varit där tidigare? Nej	35 %	35 %	36 %
Kom i sällskap? Nej	21 %	21 %	–
Deltagit vid Väst kuststiftelsens vandringar tidigare? Nej	49 %	44 %	44 %

4.4.4 Feedback och information

De första enkäterna hade frågor av typen: ”Vad tyckte du om vandringen?”, ”Var den lagom lång?” och ”Hörde du vad guiden sa?”. Vi fick väldigt positiva resultat vilket var roligt att kunna förmedla till guiderna, och det var förstås också en indikation på att verksamheten uppfyllde målen. Genom svar av typen ”Skulle vilja ha mer/mindre om blommor/kultur...” upptäckte vi att det var viktigt att i presentationen ge tydliga beskrivningar av vad man kunde förvänta sig av vandringarna, så att alla skulle kunna hitta en vandring som passade dem. Frågor om till exempel utrustning kunde vi kanalisera direkt till guiderna genom att skriva ut deras telefonnummer.

En fråga som varit med från början är också ”Har du tidigare gått med vid någon av Väst kuststiftelsens guidade vandringar?”. Det första året svarade 40 procent Ja, och vi tyckte det var positivt att så många tyckte vandringarna var så bra att de ville gå med igen. Men när nästa års resultat blev detsamma uttryckte någon att det inte är så svårt att få samma personer eller vissa grupper att återkomma igen och igen. Vi insåg att vi kunde vända på resonemanget: 60 procent av vandrarna hade varit nya de senaste två åren. De fem påföljande åren låg tillskottet kring eller nära 50 procent varje år. Det återstår att se om det går att upprätthålla den siffran – de två senaste åren har haft en nytillskottsandel på 43–44 procent. Det kan krävas ytterligare ansträngningar för att söka upp och få med nya grupper om andelen nytillkomna vandrare ska upprätthållas.

Flera frågor kring informationsinhämtningen har varit med. Här har det visat sig vara svårt att formulera frågor som blir tydligt besvarade. Svaret ”På internet” räcker till exempel inte för att konstatera huruvida informationen söks på Väst kuststiftelsens hemsida eller på någon förenings eller kommuns sida. Skriver man ”i annons” är

Foto: Erika Hagegård

Foto: Anders Anell

↑ **Fikapausen är ett bra tillfälle att dela ut enkätblad.**

det svårt att avgöra om det är betalda annonser eller tidningarnas gratiskalendrier, sommarbilagor, temanummer etcetera som avses i svaren. Vad vi kunnat se är i alla fall att de nya vandrarna i större utsträckning hittat vandrigen genom tidningsannonser än de som gått med tidigare, vilket motiverar att fortsätta med annonseringen trots kostnaderna. Foldrar kostar mycket, men det har nästan blivit en happening när den kommer och många ställen vill ha fler att dela ut. De fungerar också bra för våra politiker, som tycker om att ha den med för att dela ut och visa vad vi gör.

4.4.5 Att göra det enkelt att dela ut och besvara enkäten

Vi har försökt att göra det enkelt och inte allt för betungande att fylla i enkäten. Vår erfarenhet är att det inte får vara för många frågor som kräver uttömmande svar, utan man får försöka få med så mycket intressant som möjligt i några enkla kryssrutefrågor, med möjlighet för dem som vill skriva mer att göra det. Vi uppmanar guiderna att dela ut dem exempelvis vid kaffepausen, så att deltagarna inte behöver fylla i på slutet när benen är trötta, vandrigen är slut och man vill åka hemåt. Några extra pennor är bra att ta med. Guiderna får samla in och skicka in enkätsvaren gemensamt, men vandrarna har också möjlighet att skicka in svaren senare – adressen finns på enkätbladet. Som en morot kan man fylla i namn och adress och vara med i utlottningen av tio termosar varje år – vilket å ena sidan kan öka antalet ifyllda enkäter, men å andra sidan kanske utesluta en del kommentarer eftersom man ju då inte kan vara anonym.

En erfarenhet att tänka på är att barn sällan får chans att fylla i enkäter själva, utan oftast bara kommer med som extra person på någon vuxens enkätsvar. Det gör att man riskerar att gå miste om barnens perspektiv. Kanske kunde man trycka upp en version på färgglada papper särskilt för barn för att uppmärksamma att deras röster också är värdefulla! (Se även förslag från workshops med naturum i kapitel 5.5).

Guiderna visar högst varierande entusiasm över att dela ut enkäter. Vi använder oss av guider av väldigt varierande slag och vill inte pressa på utan försöker beskriva syftet med enkäterna och hur det hjälper oss att få fortsätta verksamheten. Det har gått bättre och bättre. För att göra det enkelt kopierar vi upp enkätbladen och skickar ut till guiderna vid säsongsstart – de får fler vid förfrågan. Vi skickar också med förfrankade och adresserade kuvert för att det inte ska innebära någon kostnad och underlätta för dem som vill skicka in enkäten.

4.4.6 Den krävande bearbetningen

Det svåraste momentet har oftast varit att avsätta tid och resurser för sammanställningen av enkäterna. Tyvärr har sammanställningen ofta gjorts av extrapersonal och inte av någon med perspektiv på hela verksamheten. Utan tillgång till datorprogram som kan ställa olika svar mot varandra har vi fått göra ganska omfattande handräkning, och det har varit upp till sammanställaren att prioritera vad som känts viktigt eller att upptäcka tendenser och intressanta siffror. Utan att vara fast knuten till verksamheten kan det vara svårt.

Det skulle verkligen behövas hjälp med datorprogram eller andra sätt att förbättra sammanställningen och användningen av enkätresultaten. Bland annat skulle det vara bra att kunna titta närmare på var nya vandrare hittar information om vandringarna, eller hur stor del av de närboende som inte varit i naturreservat tidigare. Det vore också mycket intressant att genomföra intervjuer med deltagarna en tid efter vandringarna för att få veta om de återvänder till reservaten på egen hand på grund av vandringen.

UTVÄRDERING AV GUIDAD VANDRING

Hoppas att Du haft en trevlig vandring! Vi vill gärna veta vad Du tycker så att vi kan utveckla verksamheten och det är därför till stor hjälp om Du fyller i enkäten. Lämna den till guiden eller skicka den direkt till Västkoststiftelsens kansli. Adress hittar du på baksidan. Fyller du i din egen adress är du med i utlottningen av 10 st termosar i december 2012. Tack för Din medverkan!

Datum: Naturreservatets namn:

1. Vad tycker Du om vandringen?

☐ mycket bra ☐ bra ☐ någorlunda ☐ dålig

2. Har Du tidigare gått med vid någon av Västkoststiftelsens guidade vandringar?

☐ ja ☐ nej

3. Hur har Du fått information om vandringen?

☐ På Internet? På vilken hemsida?
☐ Genom annons i en tidning. Vilken tidning?
☐ Västkoststiftelsens folder, som jag fått på:
☐ turistbyrå/biblioteket ☐ vårdcentralen ☐ Någon annastans. Ange var:
☐ På annat sätt. Hur?

4. Var skulle Du vilja hitta information om kommande vandringar?

5. Bor du (eller vistas sommartid) i samma kommun som, eller i närheten av naturreservatet?

☐ ja ☐ nej

6. Har Du varit i naturreservatet förut?

☐ ja ☐ nej

7. Kom du i sällskap med någon?

☐ ja ☐ nej

vänd!

8. Har Du förslag på andra naturreservat där Du skulle vilja ha en guidad vandring?

9. Övriga synpunkter:

10. ☐ kvinna ☐ man
☐ -15 år ☐ 16-29 år ☐ 30-49 år ☐ 50-64 år ☐ 65 år eller fler

och adress:

Västkoststiftelsen

NATURVÅRD ✿ FRILUFTSLIV

POST Västkoststiftelsen, 403 40 Göteborg
TEL 031-60 50 00

www.vastkoststiftelsen.se

Kapitel 5 **Besökarutvärdering i skyddad natur och naturum i Sverige**

ANDERS ARNELL

Naturvårdsverket och länsstyrelserna har beslutat att uppnå systematisk datainsamling och utvärdering i svensk skyddad natur. Arbetet ska följa programmet "Värna-Vårda-Visa" samt särskilda manualer för besökarundersökningar och uppföljning av friluftsliv.

Uppföljning av verksamheten i naturum sker genom årlig återsrapportering till Naturvårdsverket. Utvärdering av naturum systematiseras och prioriteras allt mer. I kapitlet redogörs även för en större besökarundersökning i naturum samt naturumens egna tankar om utvärdering från workshops med CNV.

↓ Entrén till naturum Skrylle utanför Lund, ett av Sveriges 29 naturum.

Foto: Anders Arnell

5.1 Värna – Vårda – Visa

Som en grund för arbetet med förvaltning och användning av naturskyddade områden finns programmet "Värna – Vårda – Visa" (Naturvårdsverket 2011a). Programmet anger inriktning, mål och åtgärder för följande aspekter gällande perioden 2005–2015:

- Lokal delaktighet
- Planer och förutsättningar
- Friluftsliv och turism
- Information
- Skötsel av naturtyper och arter
- Uppföljning och utvärdering

Avsnittet om uppföljning och utvärdering beskriver vad som ska gälla för förvaltningen av skyddad natur i sin helhet. Uppföljningssystemet beslutades 2010 (Naturvårdsverket 2010). Alla länsstyrelser arbetar nu med att ta fram en policy och översiktlig plan där man klargör hur man ska arbeta med uppföljning i skyddade områden. Det som närmast berör naturvägledning är uppföljningen av friluftsliv, där en samlad redovisning ska göras vart tredje år med början 2012. Kurser om uppföljning samt om utvärdering och användning av resultat från uppföljningen ska erbjudas.

I avsnittet om friluftsliv finns mer konkreta mål kring besökarundersökningar. Som mål sätts där att det senast 2015 ska finnas metoder och system för insamling av både kvantitativa och kvalitativa undersökningsresultat om besökarna i nationalparker och andra områden med motsvarande betydelse för friluftsliv och turism. Sådana data ska samlas in kontinuerligt med början senast 2015. Samma sak anges sedan under Åtgärder, liksom att två kurser ska genomföras om metoder att räkna besökare samt om att ta fram och använda kvalitativa data om besökare i naturen. I de planer som länsstyrelserna hittills tagit fram för uppföljning i skyddad natur finns besökarstudier med i varierande omfattning.

Naturvägledning tas upp i programmets avsnitt om information. Någon särskild uppföljning och utvärdering av information eller naturvägledning skisseras inte i programmet, förutom att programmets mål och åtgärder i sig naturligtvis ska följas upp.

I det reviderade programmet från 2011 finns även en halvtidsöversyn av Värna-Vårda-Visa. Här framgår att en handbok för besökarundersökningar tagits fram liksom en manual för uppföljning av friluftsliv (för båda se 5.2 nedan) samt att man hållit en av planerade tre kurser för länsstyrelser med flera om metoder för att räkna besökare samt ta fram och använda kvalitativa data om besökare i naturen. Det finns också ett samarbete kring kunskaps- och erfarenhetsutbyte inom EUROPARC-nätverket.⁷ Det framgår också att förvaltningen av skyddad natur har utvärderats en gång i alla län (med huvudfokus på uppföljning av naturtyper och arter) och att kurser på det området har hållits enligt plan.

Länsstyrelserna fick i 2010 års regleringsbrev i uppdrag att senast 2011 ta fram regionala Värna-Vårda-Visa-program. I dessa program kan man återfinna respektive länsstyrelses ambitioner för uppföljningen av friluftsliv inklusive besökarundersökningar i skyddad natur.

5.2 Besökarundersökningar i skyddad natur

Arbetet med uppföljning av besökare i skyddad natur i Sverige följer de riktlinjer som presenteras i Naturvårdsverkets manual för uppföljning av friluftsliv (Naturvårdsverket 2011b), som är kopplad till det system som används för uppföljning av skötsel och bevarande av naturvärden i skyddade områden. Friluftslivsmanualen fastställdes sommaren 2011 och innefattar även metodiken från den nordisk-baltiska manualen "Besökarundersökningar i naturområden" (se kapitel 3.3).

Standardiseringen av arbetet handlar i första hand om metodiken, som kommer

↑ **Värna-Vårda-Visa är Naturvårdsverkets handlingsprogram för arbetet med förvaltning och användning av naturskyddade områden.**

7. EUROPARC är ett samarbete mellan förvaltare av skyddade naturområden i Europa, där man främjar kunskaps- och erfarenhetsutbyte för att stödja medlemmarna i deras naturvårdsarbete samt påverkar beslutsfattare på nationell och europeisk nivå.

↑ **Nu finns riktlinjer för uppföljning av besökare i skyddad natur i Sverige.**

att vara likadan över landet genom manualer och IT-stöd. Länsstyrelserna väljer själva hur ofta och i vilka områden som uppföljningen ska genomföras, liksom hur omfattande undersökningar som görs. Det kommer troligen, för de flesta län, att dröja med tillämpningen av friluftslivsuppföljningen. Det beror på att på verktygen för detta i den nationella databasen för skötsel av skyddad natur som finns utvecklas senare än motsvarande för naturtyper och arter. Dessutom är uppföljningen av friluftsliv frivillig, medan den är obligatorisk för naturtyper och arter.

Manualen för uppföljning av friluftsliv i skyddade områden innehåller en metodbeskrivning för enkät till besökare, inklusive ett standardiserat enkätformulär som bygger på rekommendationerna från den nordisk-baltiska manualen. Där frågor med naturvägledningsanknytning: om man fått ökad kunskap om naturen genom sitt besök, om guidning eller information gett denna kunskap samt om guidade turer uppfyllt förväntningar och hållit god kvalitet.

Än så länge rekommenderar Naturvårdsverket pappersenkäter, eftersom det finns störst erfarenhet av den metoden. Webbenkäter kräver att besökarna kan motiveras att besöka rätt webbplats efter besöket, men har fördelen att svaren kan registreras direkt i en databas. För en noggrann, tydlig och praktisk genomgång av hur enkäter genomförs hänvisas till den nordisk-baltiska manualen. Manualen innehåller också metodbeskrivningar för besöksräkning och inventering av upplevelsevärden.

Enligt företrädare för Naturvårdsverket finns endast få besökarstudier genomförda hittills i svensk skyddad natur enligt de nya rutinerna. Ett exempel är den besökarräkning som gjordes i Store Mosse nationalpark 2010–11, se kapitel 3.4. I länsstyrelsernas regionala uppföljningsplaner – fastställda eller under utarbetande – finns uppföljning av friluftsliv med i varierande grad. I exempelvis Gävleborgs län planerar man att räkna besökare i 14 särskilt besöksanpassade områden samt göra enkätundersökningar om upplevelsevärden i länets två nationalparker samt fyra särskilt välbesökta naturreservat.

Under arbetet med denna rapport skickade CNV ut några frågor till kontaktpersoner i länen. Ett ganska typiskt svar på frågan om man arbetar med besökarundersökningar är "Vi har gjort ett par enkäter, t.ex. i samband med evenemang...och på webben...något vi vill utveckla." Planer finns dock på att öka kontakten med besökare och användare genom exempelvis intervjuer i skyddade områden och bland människor i städer samt dialog på facebook och liknande.

Foto: Anders Arnell

← **Naturum Kullaberg** arbetar systematiskt med utvärdering.

5.3 Uppföljning och utvärdering av naturum

Ett exempel där uppföljning och utvärdering är ”inskrivet” i verksamhetens uppdrag är naturum. Enligt riktlinjerna från Naturvårdsverket (Naturvårdsverket 2004) ansvarar respektive huvudman för att verksamheten vid naturum regelbundet följs upp och utvärderas. Naturvårdsverket ska å sin sida regelbundet göra en samlad uppföljning och utvärdering av kvaliteten hos Sveriges naturum. Viktiga faktorer är besökarantal, besöksmönster, besökarnas attityder och grad av tillfredsställelse, verksamhetens kvalitet och ekonomi samt drift av anläggningen. Det är även viktigt att försöka fånga upp synpunkter från dem som inte besöker naturum.

I beslutsprotokoll från Naturvårdsverket 2011-09-26 har arbetet med utvärdering av naturum systematiserats. Det tydliggörs att uppföljning och utvärdering ska ske årligen samt att man ska utgå från de nationella riktlinjerna för naturum, en checklista med utvärderingspunkter och miniminivåer samt statistikuppgifter, verksamhetsberättelser och verksamhetsplaner. Från Naturvårdsverkets sida handlar det om att naturumen uppfyller de riktlinjer som finns för att få använda varumärket naturum. Ett utvärderingsbesök ska göras vart femte år i varje naturum, vilket innebär att 5-6 naturum blir föremål för besök under ett enskilt år. Vid besöket deltar normalt Naturvårdsverket, huvudman och föreståndare för naturumet, Centrum för naturvägledning i rollen som sakkunnig inom naturvägledning samt en naturum-specialist som utses av Naturvårdsverket (normalt föreståndaren för ett annat naturum). Vid besöket ska särskild tonvikt läggas på att bemanning, utställning och verksamhet uppfylls med hög kvalitet enligt Naturvårdsverkets nationella riktlinjer. Verket ansvarar för att resultatet från besöket sammanställs och tillgängliggörs samt att goda exempel publiceras på naturumens gemensamma projektplats. De första utvärderingsbesöken av denna typ gjordes våren 2012.

Ett gott exempel bland naturum är Kullaberg. Digitala kundenkäter sänds ut via entreprenören Kullabergsguiderna, som sköter guidningarna vid naturum. Förutom basfrågor om besökarna innefattar enkäten frågor om hur man kommit i kontakt med naturum, vilka aktiviteter man deltagit i, hur man upplevde service och bemötande samt vilket intryck man hade av aktiviteten. Den sistnämnda frågan omfattar åtta påståenden i stil med ”Aktiviteten gav mig ökad kunskap om natur, kultur och

friluftsliv”, ”Aktiviteten var prisvärd” och ”Guiden upplevdes som kunnig”. Utvärdering av naturum Kullabergs skolverksamhet omfattar frågor som hur man arbetat med teman, förberedelser och efterarbete, hur man upplevt planering och bemötande från naturum samt om de pedagogiska förväntningarna uppfylldes. Man utvärderar och förbättrar också, liksom alla naturum, sitt program genom det brett sammansatta programråd som finns vid alla naturum.

Vid naturum Vattenriket i Kristianstad samlades tio enkäter per dag in under 2011, med totalt 1800 svar. Personalen ställde frågor till besökarna enligt en mall. Frågorna omfattar främst var man kommer ifrån, vilken betydelse naturum hade för besöket i Kristianstad samt hur man fick information om naturum. Syftet med undersökningen var att få en uppfattning vad besökarna till naturum/Vattenriket tillfört kommunen. Personalens erfarenhet är att det är svårt att närma sig besökare med ett enkätblad och att någon form av webbaserat verktyg vore att föredra.

Utvärderingsenkäter till skolor förekommer även vid andra naturum, till exempel Färnebofjärden. I övrigt är det vanligast att man utvärderar dels översiktligt i samband med verksamhetsplanering och avstämningsmöten, dels mer informellt genom samtal om de aktiviteter man arrangerat, spontana synpunkter från besökare i gästböcker med mera. Räkning av besökare, bokföring av genomförda guidningar och program med antal deltagare och så vidare görs på alla naturum som en del av rapporteringen till Naturvårdsverket.

Ett exempel från naturum Vindelfjällen/Ammarnäs visar att även en mycket enkel utvärdering kan vara användbar: vid den årliga ”Svampens dag” ställer den medarrangerande mykologiska föreningen två frågor: ”Vad var positivt med Svampens dag?” och ”Vad kan göras bättre till nästa år?”. Enligt naturum har dessa enkla frågor, som ju också används allmänt, visat sig lyfta arrangemanget stegvis för varje år.

Ett annat bra sätt att få förslag till förbättringar är att fånga upp synpunkter från sommarpersonal, praktikanter och andra som arbetar på naturum mer tillfälligt. Vid naturum Höga kusten låter man till exempel sommarpersonalen fylla i ett frågeformulär efter sin tid på naturum. Man tar hänsyn till dessa synpunkter i den kommande verksamhetsplaneringen.

Flera naturum har också deltagit i enkäter som utformats av den regionala turismorganisationen.

5.4 Besökarundersökning i naturum

En större besökarundersökning i naturum har utförts i regi av företaget Rewir på uppdrag av Naturvårdsverket. Syftet med studien var att samla kunskap om besökarna på naturum och om deras upplevelse av besöket, för att kunna utveckla och anpassa verksamheten efter målgruppernas behov. Undersökningen genomfördes genom enkäter på plats i 26 av Sveriges dåvarande 27 naturum under perioden juli–augusti 2008. Det ska poängteras att en högsommarundersökning för många naturum inte ger en fullständig bild av besökarna, då man bland annat missar den stora mängden skolbesök. Vidare riktades undersökningen endast till besökare över 15 år inomhus i naturum. Urvalet av personer som fick fylla i enkäter gjordes slumpmässigt bland personer som befunnit sig inne på naturum länge nog för att rimligen ha hunnit se sig om i lokalerna. Vid summeringen av resultaten viktades dessa i förhållande till de olika naturumens besöksantal.

Genom besökarundersökningen kunde man få en uppfattning om besökarnas ålder och kön, varifrån besökarna kommer, i vilket sällskap man kommer dit, hur länge man stannar i området och om naturum-besöket är huvudmål eller delmål på en resa. Det ställdes också frågor om man känt till naturum sedan tidigare, om man vill återvända och om man kommer att besöka andra naturum. På frågan om vad man gjort eller planerar att göra vid besöket är de vanligaste svaren att uppleva naturen, ta en kortare promenad i närområdet, koppla av och få lugn och ro samt besöka café, restaurang eller utställning. Endast sju procent planerade att delta i guidade turer och utflykter.

Besökarnas nöjdhet undersöktes också. De flesta är nöjda med det mesta, men det finns intressanta skillnader vad gäller andelen ”mycket nöjda”. Här är 75–80 procent

↑ "Exkursionsföräldrar" är en av flera målgrupper för naturum. Här Fulufjället.

Foto: Eva Sandberg

mycket nöjda med besöksmålet som helhet och med bemötandet från naturumpersonalen. 60–65 procent är mycket nöjda med utställningen, 57 procent är mycket nöjda med naturumets organiserade aktiviteter, 50 procent är mycket nöjda med aktiviteter för barn och 47 procent med andra organiserade aktiviteter man deltagit i. Att utställningar verkar få högre betyg kan bero på att enkäterna riktades till besökare i dessa, men resultaten kanske antyder att naturum har mer kvar att utveckla beträffande aktiviteter än utställningar. Andelen som instämmer i påståenden av typen "utställningen och informationen har gjort mitt besök i området mer givande" eller "utställningen och informationen har gett mig en bättre kunskap om naturen i området" är hög, runt 75 procent. Däremot svarar en mindre andel, 57 procent, att utställningen och informationen givit bättre kunskap om hur människor levit i området.

Undersökningen avslutas med ett försök att karakterisera några typiska besökargrupper (med avrundad procentuell andel inom parentes): Söndagsbilisterna (31), Skogsmullarna (22), Exkursionsföräldrarna (13), Fika- och promenadbesökarna (12), Museibesökarna (8), Semesterfirarna (8) och Äventyrarna (5). Den största gruppen, Söndagsbilisterna, är en intressant potentiell ny målgrupp för naturvägledning, då de till stor del utgörs av lokala/närboende besökare som gett sig ut på biltur för att hitta på något och som besöker naturum för att se vad som finns att göra där. Söndagsbilisterna har inget på förhand bestämt syfte med sitt besök och är därför mer lättpåverkade vad gäller valet av aktiviteter. I och med att de oftast kommer från närområdet är de också en viktig målgrupp för att förankra naturvårdsarbetet lokalt. Det gäller enligt Rewir särskilt de naturum som har lite mindre antal besökare och en mer lokal profil. I rapporten ges många andra rekommendationer vad gäller marknadsföring, prioritering av målgrupper med mera. Rapporten finns tillgänglig genom kontakt med Naturvårdsverket.

5.5 Utvärdering av naturvägledning – naturums egna förslag

Ovanstående undersökning och arbetssätt är bra för att få mer kunskap om besökare/deltagare, men ger inte mycket information om hur man ska kunna förbättra själva naturvägledningen. För att fokusera på det sistnämnda har CNV hållit två workshops med naturumföreståndare för att ringa in vilka behov man har av utvärdering av naturvägledning och vilka metoder som skulle kunna användas. Resultaten var i korthet följande:

a. Behov och dagsläge

- Man vill bli bättre på att dokumentera sina resultat och slutsatser.
- De mål som finns är oftast allmänt formulerade och svåra att mäta.
- Få utvärderar systematiskt idag.
- Det man gör handlar ofta om muntlig respons, anteckningar i gästböcker och liknande, vilket troligen mest fångar upp återkommande besökare.
- Det förekommer också projekt där exempelvis gymnasieelever intervjuar besökare.
- Den centrala uppföljningen skulle kunna omfatta ett mindre antal frågor per år, vilket skulle göra arbetet mindre tungt och göra det möjligt att nå fler besökare med uppföljningen.
- Att samla in synpunkter är inte mest tidskrävande – flaskhalsen är snarare att hinna sammanställa resultat och dra slutsatser.
- Man önskar sig tydliga riktlinjer för att arbeta med enkätundersökningar.
- Man behöver råd och stöd vad gäller utformning av enkäter, nya sätt att utvärdera med mera.
- Man efterlyser metoder för besökarstudier som stör besökarna så lite som möjligt.

b. Vad en utvärdering bör omfatta

- Hur man fått information om naturum eller om en aktivitet.
- Om förväntningar har uppfyllts, och varför/varför inte.
- Om man blivit berikad och/eller inspirerad av aktiviteterna/besöket.
- Om naturvägledningen ligger på en lagom nivå, och om ”budskapet” gått fram.

→ Exempel på enkel och smart metodik med stenar i glasburkar. Besökarna får här ange vilka av de uppklistrade föremålen man anser vara skräp, i en utställning om nedskräpning i naturen. Det fungerar både som ett kunskapstest och ett underlag för diskussioner. Naturum Sommen.

Foto: Anders Arnell

- Om man fått ny kunskap eller nya upplevelser tack vare aktiviteten/besöket.
- Om engagemang och miljömedvetande ökar som en följd av aktiviteten/besöket.
- Om man kommer rekommendera aktiviteten/naturumbesök till andra.
- Såväl guidningar som utställning och andra metoder bör utvärderas.
- Förslag till förbättringar.

Att undersöka hur lokalbefolkning och turistföretagare ser på verksamheten i naturum lyfts också fram som angeläget. I de nationella riktlinjerna står också att det är viktigt att försöka fånga upp synpunkter från dem som inte besöker naturum, men det är svårt för naturum själva att hitta lämpliga former och framförallt tid för detta.

c. Förslag till metoder

Insamling av spontana synpunkter

- Förslagslåda för synpunkter, erfarenheter och praktiska förslag (samt att man informerar tydligt om denna låda).
- Snabbutvärdering efter guidade turer, exempelvis med korta frågor på vykortsstora kort.

Enkäter och liknande

- Muntlig fråga till var X:e besökare eller X besökare per dag, eller som i Finland att man försöker fråga alla besökare vissa dagar (se kapitel 6.3).
- Enkla enkäter av typen ”betyg 1–4”, ”nämna tre bra saker och tre som kan göras bättre”, ”glad-neutral-sur smiley”, ”ringa in adjektiv” eller ”instämmer eller instämmer inte”. Det gäller att få så hög svarsfrekvens som möjligt och då måste det gå fort att fylla i enkäten.
- Som svar på enkla frågor kan man som besökare lägga stenar i lådor för Ja, Nej, Vet ej, kanske med olikfärgade stenar för barn och vuxna, osv. Sådana metoder är bra för att även få in synpunkter från barn, vilket annars ofta missas (jfr kap 4.4). De kan också användas för enkla kunskapstester.
- Webbaserat enkätverktyg på www.relationwise.se kan provas gratis i en månad. Används av Kullaberg.
- Enkät svar kan samlas in genom pekskärmar eller funktioner för smartphones.

Metoder med grupper

- Reviewing, se kapitel 7.
- Arbeta med fokusgrupper för att ta reda på hur metoder fungerar för olika målgrupper.

Observation och reflektion

- Att följa besökare, se ”Att följa besökare” kapitel 8.2.4.
- Loggbok som analyseras systematiskt.

Utvärdering av kunskapsmål

- ”Dagens fråga” i naturum och på webb.
- Snabbfrågesport i dator med pekskärm.

Morötter kan behövas

- Belöningar till dem som deltar – exempelvis pennor, böcker, utlottning av priser.
- Kullabergsguiderna lottar till exempel ut ett presentkort på 1000 kr till alla som lämnar namn och e-post i sitt enkät svar.

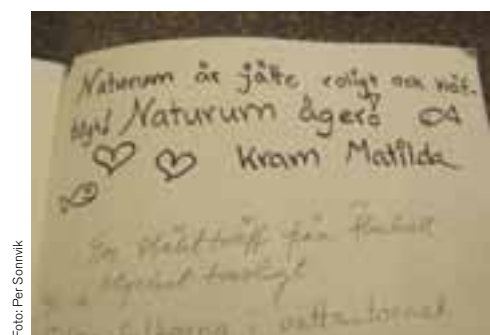

Foto: Per Sornvik

↑ Gästböcker säger inte allt, men visst är det trevligt med beröm!

Besökarutvärdering i skyddad natur och naturum i Finland

CARINA WENNSTRÖM

Arbetet med uppföljning och utvärdering av besökare i skyddad natur och vid naturum sker systematiskt i Finland. Den finländska statliga organisationen för naturvårdsförvaltning är samlad i Naturtjänsterna inom Forststyrelsen (Metsähallitus). Det underlättar för standardiserade metoder jämfört med i Sverige där Naturvårdsverket och länsstyrelserna är självständiga myndigheter.

Carina Wennström från Forststyrelsens Naturtjänster beskriver hur man arbetar med besökarutvärdering i naturum och naturskyddsområden samt bland naturturismföretagare i områdena.

6.1 Behov av besökarutvärdering

Naturtjänsterna inom Forststyrelsen (Metsähallitus) sköter om alla nationalparker, statsägda naturskyddsområden, ödemarksområden och strövområden i Finland.⁸ De populäraste naturskyddsområdena och strövområdena utgör en viktig bas för naturturismen i Finland. Största delen av besökarna utgörs av "allemansströvaren" men en växande grupp är naturturismföretagarna och deras kunder.

Naturtjänsterna strävar efter att erbjuda besökarna högklassiga tjänster på naturskydds- och strövområdena, såsom naturum, naturstugor, rutter, eldplatser, stugor att hyra och informationsmaterial. Genom besökarutvärdering får vi reda på efterfrågan och får respons. Informationen är mycket viktig för planeringen av områdena.

↓ Fladalandet i Ekenäs skärgårds nationalpark.

6.2 Vilka besökarstudier görs?

Forststyrelsen gör besökarstudier i naturum, naturskyddsområden och bland naturturismföretagare i respektive område. Vi strävar efter att förnya undersökningarna vart femte år. Vid dessa undersökningar frågar vi ingående om hur besökaren har upplevt området, servicen i området, utställningen med mera.

Undersökningen planeras noggrant och insamlingsdagarna lottas fram slumpmässigt. Frågeformuläret tas fram med hjälp av färdiga modeller. Själva insamlingen av materialet tar mest tid i anspråk. Sedan återstår att spara materialet i en databas⁹, analysera resultatet och göra rapporter. Sist men inte minst bör man informera om resultatet och använda informationen man fått i planeringen av området.

Vid besökarstudier i naturum eller i fält fyller besökaren själv i frågeblanketten. Företagarstudierna genomförs oftast så att den som gör undersökningen intervjuar företagarna. En nyhet i år är att företagarna själva kan fylla i svaren direkt i vår databas via internet. På det här sättet sparar vi in den arbetstid det skulle ta för oss att spara information i databasen.

För varje undersökning görs en utförlig rapport. Vi har en modell, en basrapport, som områdena kan använda som hjälp då de skriver sin egen rapport.

Vi har färdiga frågeformulärsmodeller för tre typer av besökarstudier:

- Besökarstudie i naturum
- Besökarstudie i naturskyddsområden
- Företagarstudie

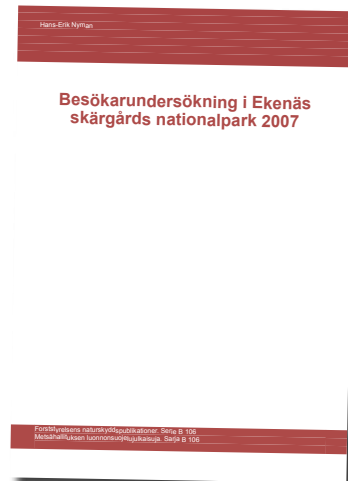
Undersökningarna består till största delen av frågor som är de samma i hela landet. Dessutom kan varje naturum/naturskyddsområde lägga till frivilliga frågor eller ta upp helt egna, lokala frågor.

Alla svar som vi får i undersökningarna förs in i vår databas. Härifrån får man sedan ut rapporter. Man kan analysera material från ett visst område eller hela landet, under en viss tidsperiod och så vidare.

Parken som resmål	Antal	% (avrundat)
Enda eller viktigaste resmålet	100	47
Ett av flera planerade resmål	79	37
Oplanerat resmål invid resrutten	33	16
Totalt	212	100

Hittills har vi själva främst gjort besökarstudierna och arbetat med resultaten lokalt. Ännu har vi inom Naturtjänsterna inte hunnit analysera materialet nationellt mer ingående. För att råda bot på det har vi alltmer börjat samarbeta med olika forskningsinstanser. En studie har gjorts vid Östra Finlands universitet om besökarnas motiv – segmentering och profilering av besökarna (Konu & Kajala 2012). De har fått materialet av oss (över 25 000 svarsformulär) och vi kan sedan utnyttja resultatet av undersökningen.

I besökarstudierna har vi också frågor om köp av olika tjänster i närområdet (bensin, restaurangbesök, övernattnings med mera). Samtidigt frågar vi om besöket i naturskydds- eller strövområdet var den viktigaste orsaken till resan. År 2009 hade vi ett större projekt där forskare tog fram en modell som räknar ut hur stor betydelse naturskyddsområdet har för den lokala ekonomin (Huhtala et al 2010). Det har visat sig att den här informationen är något som verkligen intresserar beslutsfattarna. Det är guld värt att kunna visa hur mycket en euro investerad i underhåll av en nationalpark för med sig i euro till den lokala ekonomin. I nationalparkerna är förhållandet i medeltal 1/10 euro. I nationalparker som ligger i turistområden är förhållandet högre, i medeltal 1/14 euro.

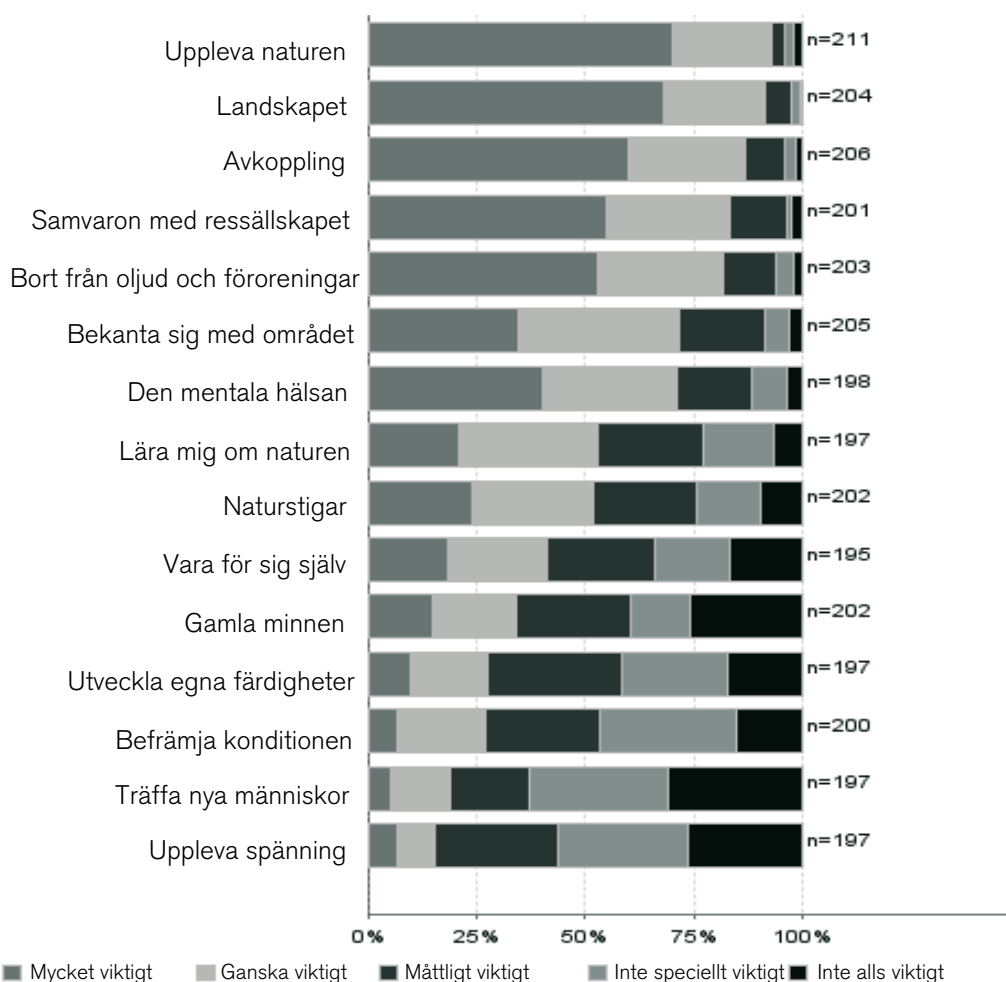
↑ **Besökarstudien från Ekenäs skärgårds nationalpark (Nyman 2007) finns att tillgå på nätet på adressen: <http://julkaisut.metsa.fi/julkaisut/show/25>**

← **Exempel på rapport: Betydelsen av Ekenäs skärgårds nationalpark som resmål, totalt 212 svar.**

8. Läs mer om Forststyrelsen, som är både myndighet för naturförvaltning och affärsdrivande verk med statligt skogsbruk med mera, på <http://www.metsa.fi/sivustot/metsa/sv/>. Här kan man också hitta en beskrivning av de finländska naturskyddsbegreppen. På sajten www.utinaturen.fi finns beskrivningar av nationalparker, naturum och andra besöksmål i den finländska naturen.

9. Databasen heter ASTA. (Asiakastietojärjestelmä) vilket fritt översatt betyder: Databas för information om kunder.

DÄRFÖR BESÖKS EKENÄS NATIONALPARK, FINLAND

↑ Besökarnas motiv till besöket i Ekenäs Nationalpark, fördelning i procent.

Jag har fått info om området från	Antal	%
Forststyrelsens naturum eller kundservicepunkt	2 689	13
Vänner, bekanta, släktingar	9 774	46
Forststyrelsens www-sidor (www.metsa.fi eller www.luontoon.fi)	4 121	19
Andra www-sidor	1 195	6
Broschyrer och guider	5 179	24
TV / radio- program, tidningsartiklar	1 810	8
Turistinformation på orten	547	3
Företagare på orten (ex. övernattnig)	285	1
Platsen är bekant	6 727	31
Resebyrå	7	0
Böcker	37	0
Kartor	99	0
Informationstavlor i fält	9	0
Från ett annat museum	1	0
Informationstavlor utomhus	31	0
www.liminganlahti.fi	49	0
Elektroniska informationspunkter	2	0
Kan inte säga	888	4
Annat håll	1 637	8
Totalt	21467	

→ Exempel på nationell rapport från besökarstudier över hela landet, med totalt 21 467 svar på frågan "Jag har fått information om området från...".

6.3 Kundrespons och företagarrespons

Vi samlar in åsikter från besökarna i naturum genom enkäter. Tidigare gjordes det spontant genom att blanketter fanns tillgängliga för den som ville svara. Resultaten vi fick var inte de önskvärda: det visade sig att endast de mest nöjda och mest missnöjda besökarna svarade. Vi har nu övergått till att i början av säsongen besluta, det vill säga lotta ut, vilka dagar vi ska försöka samla svar från samtliga besökare. Via den här kontinuerliga insamlingen försöker vi också få reda på andelen utländska besökare.

Företagarna i området, som har ett avtal med Forststyrelsen, får i början av året ge respons – via internet eller på pappersblankett – på det gångna året. Vi strävar efter att teckna avtal med alla företagare som har aktiviteter i våra områden.

Foto: Anders Årnell

↑ Tavastlands naturum i södra Finland ligger mitt emellan nationalparkerna Liesjärvi och Torronsuo.

Din åsikt är viktig för oss!

Genom att svara på enkäten hjälper du oss att utveckla vår kundbetjäning.

Kundbetjäningspunkt:

Svarsdatum:

1. Hur bra tycker du att vi lyckades med följande saker?
(Svara på varje fråga och kryssa för det alternativ som bäst motsvarar din åsikt; skala: 5 = mycket bra, 4 = ganska bra, 3 varken eller, 2 = ganska dåligt, 1 = mycket dåligt)

	mycket bra	5	4	3	2	1	mycket dåligt
1 Tillgång till information om servicen i förväg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2 Att hitta fram (tex. skyltning)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3 Uteområdets funktion och renlighet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4 Personalens kundbetjäning	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5 Fungerande och snyggt rum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6 Utställning	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7 Tillgång till för mig viktig information	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8 Produkturvalet fyllde mina behov	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9 Besöket motsvarade mina förväntningar	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10 Besöket gav dig nya upplevelser	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

2. Vad anser du om följande tjänster, om de fanns och om du använde dem?
(5 = mycket bra, 4 = ganska bra, 3 varken eller, 2 = ganska dåligt, 1 = mycket dåligt)

	använde inte	mycket bra	5	4	3	2	1	mycket dåligt
Gruppguidning	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Café eller restaurangtjänster	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

→

Din åsikt är viktig för oss!

Genom att svara på enkäten hjälper du oss att utveckla vår kundbetjäning.

Kundbetjäningspunkt:

Svarsdatum:

1. Hur bra tycker du att vi lyckades med följande saker?
(Svara på varje fråga och kryssa för det alternativ som bäst motsvarar din åsikt; skala: 5 = mycket bra, 4 = ganska bra, 3 varken eller, 2 = ganska dåligt, 1 = mycket dåligt)

	mycket bra	5	4	3	2	1	mycket dåligt
1 Tillgång till information om servicen i förväg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2 Att hitta fram (tex. skyltning)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3 Uteområdets funktion och renlighet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4 Personalens kundbetjäning	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5 Fungerande och snyggt rum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6 Utställning	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7 Tillgång till för mig viktig information	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8 Produkturvalet fyllde mina behov	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9 Besöket motsvarade mina förväntningar	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10 Besöket gav dig nya upplevelser	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

2. Vad anser du om följande tjänster, om de fanns och om du använde dem?
(5 = mycket bra, 4 = ganska bra, 3 varken eller, 2 = ganska dåligt, 1 = mycket dåligt)

	använde inte	mycket bra	5	4	3	2	1	mycket dåligt
Gruppguidning	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Café eller restaurangtjänster	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

→

↗ Kundresponsblanketten finns på finska, svenska, samiska, engelska, tyska och franska.

6.4 Antal besök

Inom Naturtjänsterna har vi redan länge följt upp besökarmängderna i naturskyddsområden och strövområden. I början var vi tvungna att uppskatta antalet besökare i flera områden, men nu har vi räknare på många ställen och kan med ganska stor säkerhet uppges antalet besök och följa upp förändringar. Räknarna kalibreras och med hjälp av korregeringskoefficienter kan man få räknarna att ge ganska exakta resultat. Inom områdena är man ännu tvungen att uppskatta räknarens täckningsgrad, alltså hur stor del av områdets besökare som passerar räknaren i fråga. Utmaningar som kvarstår är att få täckningsgraden mer exakt, att få räknare som fungerar i 30 minusgrader med mera. De nyaste räknarna räknar besökare och sparar information med en timmes intervall.

I naturum följer vi också upp besökarantalet. Vi har nyligen köpt några moderna dörr-räknare men för det mesta använder vi enklare och billigare matt-räknare. Med hjälp av korregeringskoefficienter får man rätt bra reda på antalet besökare.¹⁰ Men besökarnas nationalitet får man ju inte reda på den här vägen – här är enkäterna viktiga.

Vi följer också upp antalet telefonsamtal och e-postförfrågningar som kommer till naturum. Dessa ger en antydning om hur stor arbetsbörda telefonen och e-posten utgör på olika naturum.

10. Se även kapitel 3.4, där Anders Lindhagen beskriver metodmässiga skillnader mellan att skatta antalet besökare och att jämföra dem över tid.

→ **Antal besök i Naturum Kellokas, Lappland åren 2006-2010 (stängt för re-novering oktober 2007 till februari 2008, rapport gjord 13.12.2010).**

månad	2006	2007	2008	2009	2010	totalt
Januari	2 062	2 446		3 738	2 770	11016
Februari	4 765	4 925	257	5 471	3 870	19288
Mars	9 728	9 500	5 772	9 313	9 060	43373
April	9 011	7 528	10 131	8 253	8 446	43369
Maj	1 160	896	2 177	1 645	1 519	7 397
Juni	3 503	2 769	4 442	5 042	3 525	19281
Juli	6 994	6 149	7 863	6 641	7 114	34761
Augusti	5 385	5 805	6 622	6 451	6 289	30552
September	14 266	12 222	13 513	13 876	14 742	68619
Oktober	2 764		2 909	2 488	3 463	11624
November	1 105		2 019	4 046	2 070	9 240
December	3 472		3 664	2 870		10006
Totalt	64 215	52 240	59 369	69 834	62 868	308 526
I medeltal	5 351,25	5 804,44	5 397,18	5 819,50	5 715,27	25 710,50

6.5 Statistik över guidade grupper

Det finns naturum som är belägna så att de endast har ”riktiga” besökare. Sedan har vi naturum som ligger nära stränder eller andra sevärdheter som har en hel del så kallade ”toalettbesökare”. För att bättre få reda på hur mycket vi arbetar för naturvägledning och naturinformation har vi en längre tid följt upp antalet guidade grupper i olika naturum och på olika områden.

Vi följer upp grupper som vi själva guidar (kostar arbetstid), grupper som någon ”underleverantör” guidar (kostar pengar) och grupper vi överlåter åt någon företagare. Från och med 2009 har vi delat in grupperna i tre kategorier enligt mål för naturvägledningen:

Kategori 1. Basinformation över området (vad, var, service på området), hur man rör sig tryggt, information om miljövänligt friluftsliv. Information över disken i ett naturum eller kort info i fält är exempel på denna kategori.

Kategori 2. Man strävar efter att väcka besökarens intresse för naturen eller kulturen (i utställningen/ på området). Man försöker främja naturvård och positiv inställning till naturen. Guidningar i utställningen eller på naturstig är ett bra exempel på denna kategori, ofta inriktad på fritidsbesökare.

Kategori 3. Man strävar att ge djupare insikter i betydelsen av natur- och kulturvård, att få besökarna att förstå hur det egna levnadssättet påverkar dessa. Denna typ av guidning ges ofta till grupper som kommer för att lära sig (skolor, studerande, naturintressade).

I databasen registrerar vi:

- området/platsen där man guidar
- vem som guidar (egen personal, företagare)
- guidningens nivå
- om guidningen har kostat eller inte
- gruppens typ (skola, förening, företag)
- gruppens storlek
- om gruppen har delats in i mindre grupper (kräver mera personal)
- språket man guidat på
- gruppens nationalitet
- tiden då man guidat (datum och klockslag)

Ur databasen kan man hämta rapporter om grupperna lokalt eller nationellt.

Foto: Anders Arnell

↑ **Exempel på naturvägledning kategori 3: deltagarna provar på att slå havre med skära och sedan binda den till kärvar, Liesjärvi nationalpark 2010.**

Kundservice-plats	Antal guidningar totalt	Kunder i guidade grupper	Kategori 1 antal kunder	Kategori 2 antal kunder	Kategori 3 antal kunder	Använd tid/guidning
Naturum Blåmusslan	156	3 274	375	2 839	60	0,87
Totalt Finland	2 428	47 867	22 871	18 868	6 128	2 051,65
Medeltal Finland	76	1 496	817	755	255	0,84

← **Exempel på rapport (förkortad): Deltagare i naturvägledning i Naturum Blåmusslan i jämförelse med resultatet från alla naturum i Finland år 2009.**

6.6 Betydelsen av besökarutvärdering

De första besökarstudierna i naturskyddsområden i Finland gjordes på 1990-talet. Dessa saknade en gemensam linje och var inte jämförbara sinsemellan. I slutet av 1990-talet tog Forststyrelsen tillsammans med Skogsforskningsinstitutet fram standardiserade metoder och frågor. År 2000 började vi inom Forststyrelsen utföra systematiska besökarstudier. Frågorna har utvecklats och specificerats under årens lopp, till exempel i samband med ett nordisk-baltiskt besöksundersökningsprojekt¹¹, men de flesta svar är fortfarande jämförbara.

På senare år har vi fått in material från ungefär tio undersökningar per år. Att på något sätt kunna mäta hur våra naturskyddsområden bidrar till att hålla folkhälsan uppe är säkert en av flera stora kommande utmaningar. Inte minst i ekonomiskt kärva tider är det jätteviktigt att ha fakta att falla tillbaka på. Som professor Paul FJ Eagles¹² säger: *“Any phenomenon that is not measured and reported does not exist politically”*.

11. Projektet mynnade ut i manualen ”Besökarundersökningar i naturområden”. Läs mer om den i kapitel 3.3.

12. Professor Paul FJ. Eagles vid University of Waterloo, Ontario, Kanada, har bland annat i många år forskat kring naturvårdsplanering. Han är även ordförande i Internationella Naturvårdsunionens (IUCN) arbetsgrupp för turism i skyddad natur.

Kapitel 7 **Reviewing** – metoder att ta vara på och involvera deltagarna

PEER HØGSBERG & ANDERS ARNELL

Reviewing är en metod, eller en hel palett av metoder, som på ett enkelt och praktiskt sätt dels involverar deltagare i en aktivitet och håller kvar deras uppmärksamhet, dels tar fram och tar tillvara deltagarnas förväntningar, förkunskaper, reflektioner, upplevelser, attityder och synpunkter. Reviewing befinner sig i gränslandet mellan pedagogik och utvärdering.

Reviewing-experten Roger Greenaway har hållit flera uppskattade workshops för naturvägledare i Danmark och Sverige. Detta kapitel är en översättning¹³ av Peer Høgsbergs rapport från Roger Greenaways reviewing-kurs i Danmark våren 2010, kompletterad med en del intryck från Rogers workshop med svenska naturvägledare i Karlstad i november 2011.

13. Översättningen gjord av Anders Arnell. Eventuella feltolkningar av danska begrepp är översättarens ansvar.

7.1 Workshop i Danmark 2010

Roger Greenaway från Skottland är en av de ledande reviewing-experterna i världen. Våren 2010 hade han en ledig dag i sin kalender mellan två andra kurser i Danmark, som gjorde det möjligt att ordna en workshop om reviewing för naturvägledare. Workshopen marknadsfördes med rubriken ”Bedre læring i naturen” och frågorna:

- Vill du snabbt få reda på deltagarnas förutsättningar och förväntningar?
- Vill du veta vad deltagarna efter ditt arrangemang tycker var de bästa eller viktigaste upplevelserna?
- Vill du lära dig praktiska metoder att snabbt ta reda på detta?

↓ **Workshop med
Roger Greenaway,
Vingsted, Jylland 2010.**

Foto: Peer Høgsberg

Under workshopen genomförde Roger Greenaway många praktiska övningar, som deltagarna gjorde tillsammans i naturen under hans vägledning. Allt emellanåt förklarade han varför, för vem, var och när de enskilda metoderna var särskilt lämpliga. Roger hade försökt anpassa sitt val av reviewing-metoder till naturvägledarnas behov. I avsnitt 7.2-7.12 beskrivs ett antal användbara övningar. En del övningar kan delvis vara välkända för naturskolepedagoger med flera, men är utbyggda med ytterligare reflektiva moment.

Reviewing

Danska och svenska är bra men ordfattiga språk, och man kommer som dansk (svensk) lätt i svårigheter när man försöker översätta engelska ord. Det gäller också ordet "reviewing". Direktöversättningen "Se på det en gång till" är inte så dum, men reviewing-metoder kan också användas före och under en aktivitet, så det handlar inte bara om att ersätta en utvärderingsenkät. Samma reviewing-övning kan ges olika namn, beroende på om den används före eller efter en aktivitet och vilka frågor som övningen tar upp.

Slår man upp ordet reviewing kan det betyda bland annat: värdera, bedöma, gå igenom, granska, utvärdera, behandla, omvärdera, recensera, uppdatera, summera, se över, revidera...

Reviewing ligger mycket nära utvärdering. Utvärderingar innebär dock ofta en värdering från förmedlarens – eller mottagarnas – synvinkel och kan lätt få en dömande karaktär. Bra reviewing däremot, är en jämlik samverkansövning som involverar alla deltagare och deras individuella erfarenheter. Detta främjar utbytet mellan deltagarna, samtidigt som det kan ge naturvägledaren eller läraren nyttig information om deltagarnas förväntningar, hinder, erfarenheter och förutsättningar.

Läs mer på Roger Greenaways webbplats: www.reviewing.co.uk.

7.2 Två röda repstumpar – Activity Map – Har du provat på...

*Vilka erfarenheter finns hos gruppens deltagare? Vilken bakgrund har deltagarna?
Vad förväntar de sig av aktiviteterna?*

En bra uppvärmningsövning är Aktivitetskarta/Activity Map, som också fick ett nytt namn: "Have you ever...?/Har du provat på...". Denna övning passar bra för att få klarhet över en grupp förväntningar, känslor och förutsättningar före en aktivitet. De enda hjälpmedel som behövs är ett par repstumpar, pinnar eller annat som kan användas för att dela en cirkel i fyra lika stora delar – det kan också ritas med en skoklack om marken passar för det.

Man gör en cirkel med cirka fem meters diameter, där den vänstra halvan representerar förfluten tid (Jag har provat på...) och den andra framtid (Jag har inte ännu provat på...). Den övre halvan representerar positiva känslor och den nedre negativa känslor. På så sätt kan man lätt få överblick över gruppens erfarenheter och känslor.

Nu ställer man frågor och ber deltagarna placera sig i cirkeln beroende på hur man svarar. För varje fråga får deltagaren besvara om man gjort detta förut samt om man har positiva eller negativa känslor för aktiviteten. Här är några exempel på frågor.

- Har du paddlat kanot förut?
- Har du varit på myrvandring med snöskor?
- Har du provat bungy-jump?
- Har du slaktat en höna?

När deltagarna har fördelat sig i cirkeln, låter man dem prata med grannar med liknande erfarenheter och åsikter (Friendly neighbour talk), och sedan låter man de olika

↓ Roger Greenaway visar
att ett par röda rep är bra
att ha vid reviewing.

Foto: Anders Ånell

→ Låt gruppen gå på egen hand i tre minuter och notera vad man lägger märke till.

grupperna utväxla erfarenheter. Det är ett bra sätt för ledaren att få reda på gruppens förutsättningar och attityder samt att förebygga eventuella konfrontationer. Man låter deltagarna själva utbyta erfarenheter och åsikter istället för att ledaren ska försöka övertyga skeptiska deltagare.

På liknande sätt kan man illustrera deltagarnas geografiska fördelning. Då fungerar cirkeln istället som en kompassros: man ställer frågan i vilken riktning och hur långt bort från mötesplatsen man kommer ifrån. Man får då ha vissa förutbestämda mått, till exempel avståndet till Stockholm. Det blir också en geografiövning!

7.3 Samla och förbereda en grupp – Observation Walk – gör vandringen intressant

Att försätta sina deltagare i ett uppmärksamt tillstånd.

Att ta del av varandras tankar och främja en gemensam förundran.

Vandringstid kan användas till att framkalla förundran och frågor, vilket utnyttjas i övningen "Observation Walk / Uppmärksamhetsvandring", där gruppen går i cirka tre minuter med uppgiften "Vad lade du märke till?". Man tar sedan en kort runda i hela gruppen där alla får säga "Jag lade märke till..." med korta intryck, där vandringen så att säga återupplevs. Detta främjar ett gemensamt fokus, visar skillnader och utvecklar förmåga och motivation att medverka. Deltagarna känner sig och är involverade och lyssnade på. Man kan lägga märke till något i omgivningen, hos andra människor eller hos sig själv.

Efter övningar med uppgiften att observera kan man under nästa vandring få uppgiften "Vilka frågor har du? / Vad undrar du över?", varefter gruppen tar en kort runda med dessa frågor. Detta har den stora poängen att deltagarna själva ställer frågor, som naturvägledaren sedan kan utgå från. Detta kan skapa mycket bra samtal i gruppen. På workshopen i Karlstad undrade gruppen över snö, träd, en väderkvarn, gröna färger, guidning, flyttblock, Rogers lätta packning, hur man kom på att göra gin av enbär, att man är liten på jorden samt vad de andra undrar över...

Med väl avvägda frågor är denna övning bra för att främja en god stämning samt att involvera och aktivera alla deltagare. Övningen visar med mycket enkla medel hur många olika saker gruppen under vandringen observerar eller funderar över, och den är en ögonöppnare för såväl deltagarna som naturvägledaren.

Man kan komplettera metoden med att ge uppdrag till alla att plocka en hemlig sak

från naturen som används senare i programmet. Att hålla kvar obesvarade frågor (men inte för många) gör att nyfikenheten bibehålls. Den hemliga saken kan till exempel användas i en känselövning, där man i grupper blundar och låter objekten vandra runt mellan händerna. Sedan får alla beskriva hur de känns i handen. När allt gått runt öppnar man ögonen, ser på sakerna och reflekterar tillsammans.

↑ Hästskoövning vid reviewing-workshop i Karlstad 2011.

7.4 Hur går det? Horse-shoe

*Att ge deltagarna och ledaren en snabb gemensam bild av hur stämningen är.
Tycker ni vi ska snabba på och ta upp fler ämnen, eller ska vi gå mer på djupet?*

En mycket snabb och användbar metod som är lätt att lära sig är "Horse-shoe/Hästsko", vilken de flesta känner till som "Vad tycker du på en skala från 1-10?". Istället för att deltagarna får ställa sig på en linje som illustrerar skalan, gör man den i form av en hästsko med 1 i ena änden och 10 i den andra. Med hjälp av hästskoupställningen kan detta tyckande på en skala utvecklas mer, eftersom alla då kan ha ögonkontakt med varandra. Deltagarna kan till exempel ges tillfälle att fråga personer i andra änden av hästskon varför de valt att ställa sig där. En del av konsten är att ställa icke-konfrontativa frågor som kan underlätta samtal om oenigheter. Detta med att ställa bra frågor är en konst som vi naturvägledare bör odla mer. Ett annat sätt att använda hästskon är att uppmana till samtal med dem som står närmast (Friendly neighbour talk, se även 7.2).

7.5 Speaker's Corner / Spokes / "Det tycker jag också"

Ta ställning till påståenden som: "Jag tyckte Activity Map-övningen var kanonbra", eller "Jag tyckte det bästa på kursen var lunchen", eller...

Ett aktivt sätt att få gruppen att förhålla sig till naturvägledningen efter en aktivitet är övningen "Spokes" eller "Det tycker jag också-testet". Man står i en cirkel med ett markerat centrum. Det krävs att man kan få någon i gruppen att påstå till exempel "Jag tyckte bäst om...". De andra deltagarna uppmanas ställa sig närmare den personen om de håller med, helt intill om man håller helt med och stå kvar om man är helt oenig om påståendet. Här kan man gärna också använda "Friendly neighbour"-samtal och få gruppen att hjälpa åt framåt i övningen.

7.6 Låt tingen tala / Visual Aids

Med bildspråk visa varandra och ledaren till exempel vad man vill få ut av naturvägledningen.

Övningen ”Visual Aids” / Hitta en sak som berättar...” går ut på att hitta en, två eller tre saker (i första hand från naturen) som kan användas för att stödja ett påstående. Här måste deltagarna använda sig av bildspråk för att få fram sitt budskap. Ett bra bildspråk är mycket viktigt i naturvägledning. Alla får prata med en eller två av de andra deltagarna om sitt fynd och vad det har för viktigt att säga. Därefter tar man en gemensam runda i hela gruppen. Med denna metod får man genom bildspråk en uppfattning om deltagarnas förväntningar, önskemål och synpunkter.

7.7 Fröet och mobilen

Till synes helt olika ting kan ha mer gemensamt än man först tror.

Alla får i uppgift att plocka upp ett frö. Man går sedan i par och diskuterar vad som är fascinerande med ett frö respektive med en mobiltelefon. Det blir förvånansvärt intressant och man kan även hitta gemensamma nämnare mellan fröet och mobilen. Efter pardiskussionen kan man ha gemensam reflektion.

7.8 Utveckla deltagarfrågor / Chicken Farmer / Frågor är viktigare än svar

Skapa en situation där deltagarna själva – utan ledare – ställer frågor kring ett givet ämne.

Svaren på frågor man själv har ställt hör man lättare och bättre.

Den här övningen skapades av Roger Greenaway utifrån ett möte med en kycklinguppfödare någonstans i Asien. Bonden brukade ordna många studiebesök på sin välskötta gård och tröttnade en dag till slut på att stå och föreläsa om sin verksamhet. Inför nästa grupps besök bestämde han sig för att testa en ny metod, i samråd med grupplederen. När gruppen anlände fanns ingen bonde på plats, så ledaren fick uppmana dem att se sig om på platsen en stund. Efter tio minuter uppenbarade sig bonden och sade ”Hej och välkomna! Det är jag som är bonden. Har ni några frågor?”.

Övningen går ut på att skapa en situation där deltagarna ska hjälpa varandra att ställa frågor till den frånvarande ”bonden”, som kan vara naturvägledaren, läraren/undervisaren eller elever/deltagare som ska presentera ett ämne de är väl insatta i. Istället för att först berätta och låta deltagarna ställa frågor efteråt, får deltagarna uppleva något och tillsammans ta fram bra frågor till den frånvarande guiden. När han eller hon dyker upp med repliken: ”Har ni några frågor?” kan man lyssna och ta till sig svaren.

7.9 Jag tror du tycker-samtal / Empathy Test

En övning där deltagarna kan tala om känslor och stämningar.

Ett sätt att få gruppen att förhålla sig till naturvägledningen eller undervisningen är övningen ”Empathy Test” eller ”In my shoes” eller ”Jag tror du tycker”. Här står deltagarna två och två med ryggen mot varandra och gissar vad den andra personen tycker. Det är en bra metod för att värdera aktiviteter som man haft två och två. Ett exempel är den för många naturskolepedagoger välkända övningen där en person leder en annan, som har ögonen förbundna, till några punkter i det närmaste området. Det kan vara träd, buskar eller stenar som den ”blinda” personen får känna på. I nästa moment får den som gått med förbundna ögon försöka återfinna några av de platser som de

passerat. Ett "Empathy Test" efter en sådan övning kan gå till så att ledaren ställer frågan "Hur trygg kände du dig då du blev lotsad till de olika platserna?". Den som blivit ledd svarar på frågan genom att höja sin hand till den "nivå av trygghet" man känt. Den som lett den "blinde" ska då samtidigt gissa hur trygg den andre känt sig genom att höja sin hand. Sedan får de vända sig mot varandra och jämföra och därefter diskutera likheter/skillnader och vad dessa kan bero på. Andra frågor kan också ställas, till exempel "Hur trygg tror du ledaren kände sig i sin roll?".

7.10 Byt synvinklar / Turn-table

När man vill öka empatin i en grupp eller ta upp en fråga som lätt skapar motsättningar. Metoden kan användas till exempel vid diskussion om frågor som allemansrätt, vargjakt eller vindkraft. Den kan ge ledaren viktig information om gruppen.

Vid övningen "Turn-table" eller "Å andra sidan..." står tre personer runt en triangel som man kan skapa med rep, pinnar eller genom att rita med skoklacken. Den första personen ska uttala sig positivt om ämnet, den andra negativt och den tredje ska försöka hitta medelvägar och lösningar. Det går också att göra en fyrkant, där den fjärde personen fungerar som observatör och ser till att de andra tre håller sig till ämnet. Man skiftar roll varannan minut så att alla får prova de olika positionerna. Övningen ger möjlighet för alla att prova olika perspektiv och ledaren kan få värdefull information om deltagarna.

↓ Empathy Test vid workshop i Karlstad 2011.

Foto: Anders Arnell

10 vinster med reviewing

1. Man kommer mer i kontakt med deltagarens perspektiv.
2. Man utvecklar deltagarnas förmåga att kommunicera.
3. Man utvecklar sin egen och deltagarnas inlärningskapacitet.
4. Man ökar värdet på det som ändå händer.
5. Värdet av det som händer framträder mer konkret.
6. Man får underlag för utvärdering.
7. Man blir mer uppmärksam och receptiv.
8. Man hjälper deltagarna att tydliggöra och nå sina mål.
9. Man ökar chansen att kunskap och erfarenheter överförs.
10. Deltagarna gillar det!

Roger Greenaway

7.11 Backe upp och backe ned / Storyline / Säg det med ett snöre

Om man ska beskriva ett mer övergripande händelseförlopp kan ett snöre fungera bättre än en sifferskala. Här kan man med metoden "Storyline" eller "Säg det med ett snöre" få deltagarna att i grupper enas om höjdpunkter och mer händelselösa eller dåliga delar av ett genomfört program. Det är ett sätt att genom samarbete i grupp beskriva och värdera vad de varit med om. Frågor som kan ställas är av typen "Hur vill ni beskriva händelseförloppet på naturvejledernes årsmöte?" eller "Hur tyckte ni dagens program här på naturskolan var?".

Det hela går till så att man i mindre grupper får beskriva ett förlopp, till exempel en viss övning, ett dagsprogram eller en hel kurs, i form av höjdpunkter och svackor som illustreras med ett snöre. Man kan även låta deltagarna beskriva ett minnesvärt händelseförlopp i sitt förflutna kring ett visst ämne, exempelvis friluftsliv. Det är viktigt att resultatet läggs fram för hela gruppen, men allra viktigast är att metoden främjar reflektion i mindre grupper.

7.12 Byt plats i talarstolen / Storytellers Chair

I denna övning presenteras gruppens gemensamma historia upplevd och berättad av gruppen själv.

Övningen går ut på att få gruppen att samlat gå igenom och utvärdera vad som hänt under en aktivitet. Den som sitter i talarstolen talar, och avlöses av nästa person när man själv vill det. När stolen är tom tiger alla. Denna metod är bra för att gå igenom dagens upplevelser och göra dem till en gemensam historia. Den kan förstås också användas för att friska upp minnet från tidigare aktiviteter. Metoden kan hjälpa ledaren att överföra kunskap och erfarenheter mellan deltagarna.

10 skäl för reviewing

1. Det ökar värdet av upplevelsen.
2. Det minskar risken att köra fast.
3. Det gör att målen nås lättare.
4. Det öppnar nya perspektiv.
5. Det utvecklar iakttagande och medvetenhet.
6. Det uppmuntrar till att uttrycka sig själv.
7. Det fokuserar på positiva saker.
8. Det ger stöd till alla.
9. Det stärker deltagarnas självkänsla.
10. När människor känner sig sedda, bekräftade, värdesatta och respekterade som individer, kommer de också att lära sig mer och få starkare upplevelser!

Roger Greenaway

7.13 Att vara ute är bra – och blir bättre med reviewing

När vi förmedlar kunskap eller väcker känsla för naturen och kulturlandskapet utomhus, får vi frisk luft och andra hälsoeffekter, samtidigt som vi överallt kan hitta inspirerande platser och ämnen för naturvägledningen. I varje skogsdunge finns mängder av användbara och kostnadsfria naturvägledningsredskap. Vid förmedling utomhus kan hela kroppen användas och få plats att röra sig. Det ger tid och möjlighet till reflektion när man är ute och förflyttar sig från plats till plats. Uterummet är bra för samtal två och två eller för intervjuer. Om vi i högre grad övar oss i att använda små reviewing-övningar som de här ovan, främjar vi ett positivt samspel med och mellan deltagarna. Då blir uterummet ännu bättre för naturvägledning.

Utvärdering av naturvägledning – modeller och metoder

Kapitel 8

DANMARKS EVALUERINGSINSTITUT. ÖVERSÄTTNING OCH BEARBETNING: ANDERS ARNELL

Vad är egentligen utvärdering? Vilka frågor får man svar på om man utvärderar efter att något genomförts? Hur utformar man en utvärdering som sker parallellt med att en aktivitet pågår? Hur närmar man sig bäst deltagarna med sina frågor? Vilka metoder för utvärdering lämpar sig i naturvägledningssammanhang? Vilka överväganden behöver göras inför en utvärdering? Det är några av de grundläggande frågor kring utvärdering som behandlas i det här kapitlet.

Detta kapitel baseras på översättning och viss bearbetning¹⁴ av kapitel 2, 4 och 5 i den danska rapporten *Evaluering af naturvejledning. Erfaringer, redskaber og forslag* (Danmarks Evalueringsinstitut 2007).¹⁵ Rapporten bygger på en litteraturstudie (nationell och internationell) från perioden 1990–2007, två fokusgrupp-intervjuer med naturvägledare och samråd med en referensgrupp.

14. Tack till Hans Peter Hansen för hjälp med vissa ord och uttryck. Eventuella kvarstående feltolkningar från danskan är översättarens ansvar.

15. Det dåvarande Fællessekretariatet för Naturvejlederordningen, som bestod av Skov- og Naturstyrelsen och Friluftsrådet, beställde denna utredning, eftersom man såg ett behov av att utveckla metoder för att mäta och utveckla naturvägledningens mål och resultat. Hela rapporten kan fås genom att vända sig till CNV eller Friluftsrådet. Läs mer om dansk naturvägledning på www.naturvejledernet.naturstyrelsen.dk, www.natur-vejleder.dk och www.friluftsradet.dk, eller i CNV:s rapport Naturvægledning i Sverige, sidan 127.

Utvärdering av workshop om nordisk mat och naturvägledning vid de danska naturvägledarnas årskonferens 2011.

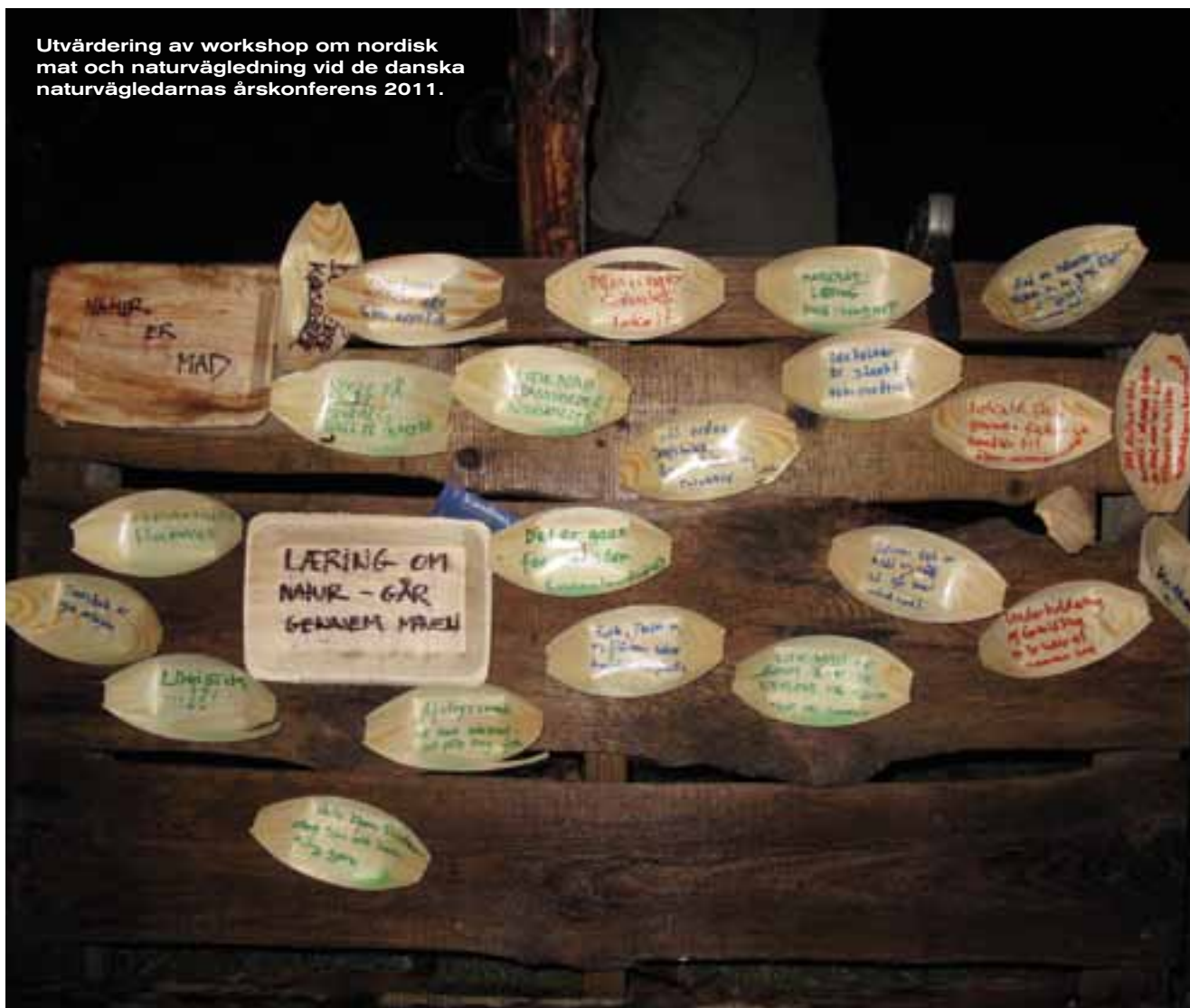

Foto: Anders Arnell

8.1 Introduktion till utvärdering

8.1.1 Definition och utvärderingsmodeller

Begreppet utvärdering är synnerligen mångskiftande. I detta kapitel används en avgränsning och definition formulerad av de danska sociologerna Leif Olsen och Olaf Riepers:

Utvärdering innebär systematisk insamling av information och data som ger underlag för kunskap om genomförande, organisation och effekter av insatser, som verkställts för att påverka förhållanden i samhället. Utvärderingar genomförs med sikte på praktisk användning. Resultaten kan förmedlas under hand eller sedan utvärderingen genomförts.

Eftersom utvärderingar har olika syften finns det åtskilliga sätt att utforma dem. För att bidra till överblick över alla varianter av utvärderingsdesign presenteras här några utvärderingsmodeller.

Tabellen nedan är inspirerad av Hansen (2003) och Vedung (1998) och visar huvudsakliga kännetecken för resultat- respektive processmodeller. Dessa två modeller är enligt den danska litteraturstudien de oftast valda vid utvärdering av naturvägledning.

Resultatmodellerna har som namnet antyder fokus på resultaten av en insats. I måluppfyllelse-utvärderingar ställs resultaten i relation till de formulerade målen. Måluppfyllelse-utvärderingens styrka är dess enkla logik. Den ställer bara två frågor: I vilken grad är insatsens mål uppfyllt, och är insatsen orsaken? Denna typ av utvärdering har dock några svagheter. Ofta saknas tydligt formulerade mål för en insats, och mål som är otydliga kan inte fungera som kriterier för utvärdering. En annan svaghet med måluppfyllelse-utvärderingar är att de bortser från resultat utanför målsättningarna. Sidoeffekter förekommer ofta, men kan inte fångas upp av denna typ av utvärdering.

Effektutvärdering är i det avseendet bättre. Där ligger fokus på alla effekter av den utvärderade insatsen, såväl positiva som negativa, förutsedda som oförutsedda. Effektutvärderingens främsta utmaning är att den inte har några förutbestämda utvärderingskriterier. Utvärderaren kan undvika problemet genom att enbart arbeta beskrivande och låta värderingarna vara upp till mottagarna, eller genom att göra en före-efter-analys av den pågående insatsen.

Processmodellerna har fokus på insatsens processer. I förklarande processutvärdering analyseras insatsen från att den initieras, över beslut om genomförande och tillämpning till mottagande hos målgruppen. Tanken med processutvärdering är att synliggöra moment eller delar i insatsen som hämmar respektive främjar resultatet.

Processmonitoring är en utvärderingsform som har fokus på löpande övervakning och kontroll. Huvudfrågan man ställer här är om processerna i praktiken fortgår som planerat.

Utvärderingsmodell	Fokus	Kriterier för utvärdering
Resultatmodeller:		
Måluppfyllelse-utvärdering	I vilken grad är insatsens mål uppfyllt?	Härleds från målet/målen
Effekt-utvärdering	Vilka effekter av insatsen har uppnåtts?	Öppet – alla effekter bör täckas, även sidoeffekter
Processmodeller:		
Förklarande process-utvärdering	Hur genomförs insatsen? Finns det brister i tillämpningen?	Insatsen analyseras i hela kedjan: initiering, beslut, tillämpning och mottagande hos målgruppen
Processmonitoring	Löper processerna som planerat?	Pågående processer jämförs med process-standarder

8.1.2 Utvärdering med resultatmodeller

Litteraturgenomgången i den danska rapporten visar att målpuppfyllelse-utvärdering är den mest använda modellen för utvärdering av naturvägledning. Denna typ av utvärdering karakteriseras av ett snävt fokus på resultatmål, och ofta handlar det snarare om insatsens omedelbara effekter (*outcome*) än de mer långsiktiga effekterna (*impact*). Detta avspeglas såväl i de utvärderingar som den insamlade litteraturen baseras på som i de kommentarer som de olika författarna har till ämnet.

Många typer av insatser utvärderas med hjälp av resultatmodeller. Några exempel som behandlas i litteraturstudien är guidade turer i nationalparker i Australien, en 16-veckors kurs i *environmental education* och ett system med miljövägledare (liknande de danska naturvägledarna). Insatsernas resultat har mätts med olika parametrar och metoder. Resultaten kan ha mätts kort eller lång tid efter genomförandet, och antalet deltagare i utvärderingarna varierar.

Gemensamt för utvärderingarna är att de försöker värdera effekt i form av förändringar av kunskap, attityder och beteenden. En väsentlig erfarenhet i sammanhanget är att denna effekt kan vara svår både att värdera och att uppnå, särskilt när insatserna är kortvariga. En av de svåra utmaningarna när det gäller att värdera effekten är att förändringar i kunskap, attityder och beteende ofta beror på en rad faktorer som inte hänger ihop med den aktuella insatsen; exempelvis deltagarnas egna intressen, deras motivation och behov av kunskap (Storksdieck et al 2005). Med hänsyn till dessa svårigheter pekar man på att varaktiga och djupgående förändringar i attityder och beteende tar tid (Orams 1997, Storksdieck et al 2005).

8.1.3 Utvärdering med processmodeller

I de fall man använt även processutvärdering kan den komplettera med frågan *varför* resultaten blev bra eller dåliga. En processutvärdering måste dock också ha fokus på resultatet för att man ska kunna uttala sig om vad som gör det svårt att nå ett visst resultat.

Liksom för resultatmodellerna är det stor variation på de aktiviteter som utvärderats med hjälp av processmodeller. Det finns ändå likheter i sättet att utvärdera. Det är ofta fråga om förklarande processutvärdering, som fokuserar på hur aktiviteten genomförs och hur brister i genomförandeprocessen kan förklaras. Vidare utgår man ofta från en mer eller mindre detaljerad programteori, det vill säga en teori om varför och hur en insats fungerar. Erfarenheterna av processutvärdering är mycket goda – författarna eller utvärderarna understryker ofta att processutvärderingen har varit oundgänglig för att förbättra en aktivitet. Slutligen är det vanligast att både process- och resultatutvärderingar tillämpas i samband med insatser riktade till skolelever, då skolsystemen i många länder kräver och har system för utvärdering.

Padua (1994) beskriver just en sådan utvärdering i skolsammanhang. Målet med insatsen var att göra skolelever medvetna om vikten av att bevara Morro do Diabo State Park i Brasilien med flera hotade djurarter. En processmodell användes för att välja ut och förbättra aktiviteterna i projektet, medan en resultatmodell tillämpades för att utvärdera effekterna av insatsen i stort. Bland annat följdes elevernas åsikter upp varje månad.

I den australiensiska rapporten *Best Practice in Park Interpretation and Education* (Beckmann 1999) kan man läsa om en samlad utvärdering av 35 organisationer som arbetar med naturvägledning. Denna processinriktade utvärdering har fokus på vad som skapar så kallad *best practice* för organisation och ledarskap inom naturvägledning. En stor uppgift i detta projekt var därför att identifiera hur var och en av de 35 organisationerna arbetar med att välja ut, planlägga, genomföra och utvärdera sina naturvägledningsinsatser.

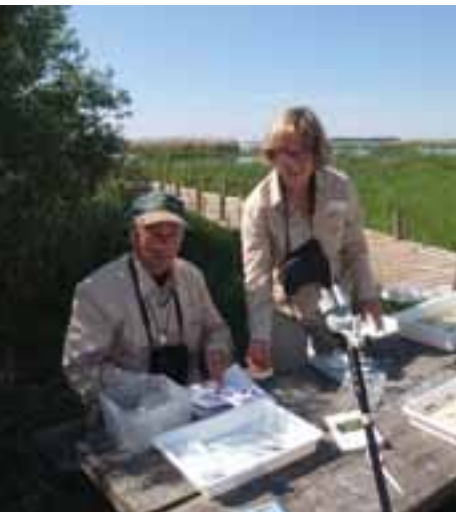

Foto: Anders Arnell

↑ Det är viktigt att ha tydliga mål, indikatorer och kriterier för sin aktivitet. Länsstyrelsen i Östergötland guidar här vid det nya naturum Tåkern.

8.1.4 Utmaningar vid utvärdering av naturvägledning

Litteraturstudien till den danska rapporten visar att fler och fler organisationer inom naturvägledning förstår värdet av utvärderingar, men att få arbetar systematiskt med utvärdering. En tänkbar orsak till det är enligt Beckmann (1999) att naturvägledningens syften i sig gör det svårt att utvärdera. Det är svårt att utvärdera om mål som reflektion, ändrade attityder och ändrat beteende är uppfyllda, och inte minst om de i så fall uppnås på grund av själva naturvägledningen. Sådana mål kännetecknar många naturvägledningsaktiviteter liksom hela system som *Naturvejlederordningen*¹⁶ i Danmark. Svårigheterna att utvärdera beror bland annat på naturvägledningens immateriella karaktär och att många av naturvägledningens önskade effekter, som förändrade attityder och beteenden, tar tid och är svåra att koppla direkt till en specifik aktivitet. Dessutom påverkas måluppfyllelsen som alltid av många andra faktorer, till exempel enskilda personers intressen och motivation. Läs gärna under rubriken internationella lästips om Sam Hams teoretiska genomgång av huruvida de sedan länge formulerade sambanden mellan naturvägledning, förståelse, uppskattning och naturskydd existerar.

En annan utmaning vid utvärdering av naturvägledning är att insatsernas omfattning och varaktighet skiljer sig mycket åt. Det är stor spännvidd mellan exempelvis skolelevers deltagande i en heldagsaktivitet och turisters halvtimmesbesök vid ett naturum. Dessa skillnader innebär att man bör överväga om man ska ha samma mål för alla insatser och om man ska lägga energi på att utvärdera alla typer av insatser. En kortvarig naturupplevelse kan visserligen inspirera besökare och även vara början till ett livslångt intresse, men som Ballantyne & Uzzell (1994) uttrycker det: ”Att förvänta sig mätbara förändringar i människors beteende efter 20 minuters vistelse i ett område är att sätta hopp före visdom”.

8.2 Att tänka på vid utvärdering av naturvägledningsaktiviteter

I detta kapitel beskrivs vilka överväganden som är väsentliga och hur man kan gå till väga för att genomföra utvärdering av en naturvägledningsaktivitet.

8.2.1 Förutsättningar för bra utvärdering

a. Tydliga och mätbara mål för aktiviteter

Målformulering är en viktig förutsättning för såväl planering som utvärdering av en aktivitet. Det betyder att det är viktigt att formulera aktivitetens mål på ett sätt som fungerar både som en precisering av dess innehåll och som ett användbart redskap för att utvärdera huruvida man med aktiviteten har uppnått de önskade resultaten. Genom att koppla utvärderingen till tydligt formulerade mål undviker man också att utvärderingen blir en fristående process.

Om formulerade mål ska kunna användas i utvärdering, ska de vara så tydliga att man kan bedöma om de uppfyllts. Om det inte är möjligt att bedöma målen direkt, bör man ta fram relevanta indikatorer. Man bör sedan ange framgångskriterier, det vill säga vilken nivå på indikatorerna som bör uppnås. Indikatorer är alltså neutrala, medan framgångskriterier är värderande och beskriver vad vår förväntan på ett gott resultat är.

Exempel på mål, indikator och framgångskriterium för en aktivitet:

- **Mål:** Efter att ha deltagit i aktiviteten ”smådjur i dammen” (årskurs 0–2) ska varje elev kunna beskriva minst tre djur och deras livsmiljöer för varandra.
- **Indikator:** Elevernas beskrivningar av djur.
- **Framgångskriterium:** I alla elevers beskrivningar ingår förklaringar som ”Insekterna har tre kroppsdelar, sex ben osv.”

16. Se fotnot sidan 21.

b. Tydligt syfte med utvärderingen

En bra utvärdering ska ha tydliga ramar vad gäller till exempel vad utvärderingen ska användas till och vem den vänder sig till. När man försäkrat sig om att aktivitetens mål är tydligt formulerade, är det viktigt att bestämma syftet med utvärderingen. Utan ett klart syfte är det svårt att välja rätt metoder och respondenter för utvärderingen. För ett resonemang kring grundläggande syften med utvärdering, se kapitel 1.

Exempel på syften med en specifik utvärdering:

”Denna utvärdering ska kunna ge beslutsunderlag för XX:s naturskola om eventuell fortsättning av aktivitet YY. Utvärderingen ska därför:

- Dokumentera i vilken grad målen nåtts vid första tillämpningen av aktiviteten
- Dokumentera styrkor och svagheter i det använda arbetssättet.”

Diskussionen om vad utvärderingen ska fokusera på är nära sammanknuten med beslutet om varför det ska ske en utvärdering. Oklara syften med utvärderingen kan leda till att man i utvärderingen oreflekterat försöker täcka en massa olika områden. Det kan i sin tur resultera i oanvändbar information eftersom man inte formulerat de frågor som utvärderingen ska bidra till att besvara. Det är således helt avgörande att det finns ett tydligt syfte med utvärderingen.

Att kunna fokusera och begränsa datainsamlingen är dessutom en god idé från resurssynpunkt. Bearbetningen av utvärderingens resultat kan vara mycket tidskrävande. Om man inte vet säkert vad man vill ha svar på, finns det risk att rapporten blir en oöverskådlig rad av tabeller, figurer och korsanalyser – en slags överdiagnostisering.

8.2.2 Utformning av utvärderingar

Det finns inte ett på förhand givet recept för en bra utvärdering – en bra utvärderingsdesign ska vara skräddarsydd för varje utvärderings syfte. Detta avsnitt handlar om vem som ska delta i utvärderingen, hur och när det ska ske samt hur man utformar sin utvärdering.

a. Intern eller extern utvärderare

Beroende på utvärderingens syfte ska man först och främst besluta om den ska genomföras av en intern eller extern utvärderare. Externa utvärderare ger en legitimitet som kan vara avgörande, speciellt vid utvärderingar som ska säga något om överordnad måluppfyllelse och samhällsnytta. Fördelen med interna utvärderare är å andra sidan att de kostar mindre, att de är involverade i verksamheten och har stor insikt i eventuella behov i förhållande till den kunskap som utvärderingen ska generera.

← Förändringar i attityder tar tid. Illustration i utställningen på naturum Vattenriket, om synen på området från gårdagens "vattensjukt" till dagens "vattenrikt".

b. Tidsperspektiv vid insamling av data

Datainsamlingen ska kunna återspegla både kortsiktiga och långsiktiga mål. Med andra ord ska den äga rum vid rätt tidpunkt för att kunna belysa uppfyllelsen av kort- respektive långsiktiga mål.

Om man till exempel vill veta deltagarnas direkta synpunkter på en aktivitet, ska man se till att dokumentationen insamlas i samband med genomförandet av aktiviteten. Det kan vara svårt att komma i kontakt med deltagarna i efterhand eller att få dem att lämna synpunkter då minnet av aktiviteten bleknat. Vill man å andra sidan veta något om deltagarnas reflektioner en tid efter aktivitetens genomförande, måste man samla in kontaktuppgifter innan aktiviteten avslutas.

Vissa uppgifter som samlas in som en del av genomförandet av en aktivitet, till exempel deltagarantal eller deltagarnas köns- och åldersfördelning, kan gärna användas som en del av utvärderingens dokumentationsmaterial.

c. Välj rätt metod

Valet av metod ska styras av utvärderingens syfte – inte tvärtom. Materialets användbarhet i en utvärdering avgörs i hög grad av de överväganden man gör enligt ovan samt av det efterföljande metodvalet. Man skiljer mellan kvantitativa och kvalitativa metoder.

Kvantitativa metoder

De kvantitativa metoderna definierar på förhand vad som är av intresse och vilka svar som är möjliga. De fokuserar därmed på hur vanliga vissa uppfattningar, handlingar med mera är. Kvantitativa metoder svarar på frågor som "Hur många?", "Vilka?" eller "Ökar eller minskar det?", och ger möjlighet att uttala sig generellt.

Kvalitativa metoder

Kvalitativa metoder går mer på djupet och utmynnar i en detaljerad, varierad och helhetspräglad analys, baserad på en undersökning bland relativt få personer. Kvalitativa metoder svarar på frågor som "Varför?", "Varför inte?" eller "Hur då?" och ger möjlighet att uttala sig om specifika förhållanden, men inte det generella.

Ofta är det en fördel att kombinera kvalitativa och kvantitativa metoder. Som framgår ovan har båda metoderna sina styrkor och svagheter, och genom att kombinera dem kan man få fram fler aspekter av en fråga. Man kan få ett ämne belyst både på bredden och på djupet – alltså både överblick över den samlade graden av tillfredsställelse med en aktivitet och större kunskap om varför tillfredsställelsen ligger på den nivå den gör. Omvänt kan man också få kunskap om väsentliga aspekter av ett område kvalitativt (exempelvis vilka hinder som föreligger för att delta i en aktivitet) och mot den bakgrunden samla in data som belyser hur dessa aspekter fördelar sig kvantitativt (exempelvis hur en bredare krets av personer upplever dessa hinder).

När man valt metod är nästa uppgift att avgöra vilken undersökningstyp som är mest ändamålsenlig i förhållande till vad som ska utvärderas.

8.2.3 Kvantitativa undersökningstyper i praktiken

Kvantitativa undersökningar kan genomföras på flera sätt. Den vanligaste är enkätundersökningen, men enkelt räknande är också ett användbart sätt att inhämta kvantitativ information. Det kan till exempel handla om antalet deltagare i olika arrangemang eller hur många förfrågningar man får om guidning eller skolaktiviteter. Sådan räkning görs ofta som en del i själva aktiviteten, men kan vara värdefull i en utvärdering och minska mängden information som behöver samlas in vid utvärderingen.

En enkätundersökning har flera faser och man måste vara medveten om att det tar tid att genomföra en noggrann undersökning. Tid behöver då avsättas för att:

1. Utarbeta ett utkast till enkät.
2. Pilottesta enkäten och följa upp försöket.

← Kullabergsguiderna har en enkät på webben till sina deltagare.

3. Dela eller skicka ut den färdiga enkäten.
4. Genomföra eventuell påminnelse och kanske även telefonintervjuer för att uppnå tillräcklig svarsfrekvens.
5. Behandla och rapportera inkomna svar.
6. Följa upp utvärderingen.

a. Att utarbeta en enkät

Det är viktigt att skilja mellan vad man gärna vill veta och vad man behöver veta när man genomför en enkätundersökning. Man kan lätt bli fångad av ämnet och vilja ha många olika aspekter belysta, men det kräver onödigt mycket resurser och bidrar till att göra resultaten mindre precisa. Enkäten ska därför bara innehålla strängt nödvändiga frågor. Ofta tas frågor med alltför okritiskt. Att fråga efter respondenternas kön och ålder är till exempel intressant bara om man specifikt vill undersöka eventuella skillnader mellan hur män och kvinnor eller olika åldersgrupper upplever en given aktivitet. Man ska också anpassa enkätens omfattning till aktivitetens varaktighet. En enkät för utvärdering av aktiviteter upp till en dags längd bör i regel innehålla maximalt 20 frågor. En enkät för en 3–5 dagar lång aktivitet bör ha högst 30 frågor.

Språket i enkätundersökningen ska förstås vara anpassat till målgruppen. Vidare ska man skriva korta, precisa och neutrala frågor, ställa upp frågorna i en logisk följd och utforma täckande och ömsesidigt uteslutande svarsalternativ.

Enkätundersökningar kan utformas på så många sätt att det inte är meningsfullt att tala om en enda metod. En helt öppen fråga kan ställas, såsom "Vad kan jag göra för att förbättra min naturvägledning?", eller så gör man en mycket detaljerad lista med en rad svarskategorier per fråga. Mellan dessa två ytterligheter finns många varianter, till exempel bestämda svarsalternativ kombinerat med möjlighet till fördjupning eller kommentarer.

Man kan således använda sig både av öppna svarsmöjligheter, förutbestämda alternativ eller en kombination. Om man väljer den ena typen eller den andra beror på vad man vill ha svar på och hur svaren ska bearbetas. Som huvudregel bör man dock begränsa antalet helt öppna svarsmöjligheter, eftersom det är betydligt mer tidskrävande att bearbeta dessa svar än de förutbestämda.

b. Att välja deltagare

Enkätundersökningar kan genomföras både som totalundersökningar och stickprovsundersökningar. I en totalundersökning involverar man alla deltagare i en aktivitet medan ett stickprov innebär svar från ett urval av deltagare. Ett stickprov kan genom-

föras till exempel med deltagare under en avgränsad tidsperiod. Vid stickprovsundersökningar behövs statistiska tester för att avgöra hur sannolikt det är att resultaten från stickproven också gäller övriga deltagare. Vid totalundersökningar behövs inga sådana tester.

c. Pilottest

En enkät bör alltid pilottestas innan den används för första gången för en aktivitet. Det ger möjlighet att kvalitetssäkra enkäten innan den sänds eller delas ut. Ett pilottest kan bland annat säga något om följande:

- Finns det frågor som är svåra att besvara?
- Finns det frågor som kan missförstås?
- Är svarsalternativen relevanta och förståeliga?

Ett pilottest genomförs till exempel genom att fem möjliga kommande respondenter fyller i ett utkast till enkät. Därefter kontaktas de för ett samtal om enkäten. Påpeka gärna i förväg att man önskar få deras reflektioner om enkäten, inte deras svar på frågorna eller synpunkter på enkätens ämne.

d. Utskick av enkät

En enkätundersökning kan distribueras på många sätt. Det finns för- och nackdelar med de olika metoderna och alltså inte en universalmetod. Det viktigaste är att anpassa metod till målgrupp för att öka sannolikheten att få svar. Ofta genomförs enkätundersökningar genom utskick per brev, via formulär på internet, genom utdelning i samband med en aktivitet eller genom telefonintervjuer.

e. Svarsprocent och bortfall

Generellt bör man sträva efter en svarsfrekvens på minst 60 procent vid enkätundersökningar om man vill vara någorlunda säker på få en bild av vad gruppen som helhet verkligen anser. Om människor kan antas ha intresse av det frågorna handlar om, kan man få en svarsprocent på upp emot 80 procent. Man kan eventuellt försöka höja svarsfrekvensen genom att knyta en tävling till enkäten, som deltagarna automatiskt är med i.

↓ En fokusgrupp kan vara bra för att testa nya metoder.

Foto: Erka Hågegård

Det kommer dock alltid att vara en del som inte svarar på enkäten. Om möjligt är det bra att undersöka om vissa grupper är mindre benägna att svara än andra. Man bör alltså bedöma vilken betydelse bortfallet har för undersökningen och dess resultat. Det är också intressant att rikta en särskild undersökning till bortfallsgruppen för att få veta varför de inte svarar på enkäten.

8.2.4 Kvalitativa undersökningstyper i praktiken

Kvalitativa metoder kan indelas utifrån två syften: ett utforskande syfte, där undersökningen bidrar till att ställa hypoteser och utforma frågor, respektive ett fördjupande syfte, där undersökningen ska ge en djupare insikt i sammanhang och processer. Det är viktigt att klargöra syftet med en kvalitativ undersökning eftersom det är avgörande för valet av undersökningstyp.

I båda fallen är det väsentligt att arbeta systematiskt med den kvalitativa dokumentationen, det vill säga att man systematiskt undersöker de önskade problemställningarna eller fokusområdena i alla intervjuer så man får dem belysta ur olika vinklar. I detta sammanhang är det helt avgörande att man har förberett en intervjuguide. I samband med att denna guide utarbetas är det viktigt att:

- Klargöra vad man har behov av att dokumentera.
- Inte strukturera för hårt. Uppmuntra till reflektion snarare än ja/nej-frågor, samt se till att den som intervjuas kan påverka riktningen på intervjun samtidigt som man får det nödvändiga belyst.
- Vara realistisk beträffande intervjuens omfattning så att den håller sig inom avsatt tid.

Här nedan presenteras tre huvudsakliga typer av kvalitativa undersökningar: intervju av enskilda personer, fokusgruppintervju samt observation av besökare. I avsnitt 8.3 redogör vi för ytterligare konkreta metoder som handledning och cafédialog. Andra exempel är deltagande observation samt kvalitativ tolkning av kvantitativa data. Dessa berörs dock inte här.

a. Intervju av enskilda personer

Intervju av enskilda personer kan med fördel användas som del av en större undersökning, där man utför två till tre intervjuer för att ringa in vad som är relevanta frågor för en tematiskt uppställd enkät. Enskilda intervjuer är dessutom lämpliga för undersökningar kring svåra ämnen, där man kan förvänta sig att intervjupersonerna talar mer öppet i enrum än om de intervjuas tillsammans med andra.

b. Fokusgruppintervju

En fokusgrupp omfattar normalt sex till tio personer och kännetecknas av att utbytet i gruppen koncentreras kring ett bestämt ämne. Genom dialogen i gruppen kan man få ingående kunskap om deltagarnas begreppsvärld inom ett bestämt område, samtidigt som man inhämtar förslag till framtida aktiviteter som blivit prövade och diskuterade i gruppen. Fokusgruppen utgår från mötesledarens frågor och eventuellt annat material.

Ett exempel på en organisation som arbetat med fokusgrupper är Regionplane- och trafikkontoret vid Stockholms läns landsting. Här har man velat kartlägga vilka upplevelsevärden som är viktigast för besökare i stockholmsnaturen och hur invånarna använder regionens grönområden. Läs till exempel Malmros & Tönnerfors (2001).

Ett annat exempel är kommunikationsbyrån DIST:s arbete med en kommunikationsplattform för Tyresta nationalpark 2007. Syftet med arbetet var att ta fram underlag för hur man kan attrahera fler barn, unga och familjer till Tyresta. I metodiken ingick att samla två fokusgrupper med tonåringar respektive föräldrar som inte besökt eller ens hört talas om Tyresta. Grupperna samlades vid ett tillfälle vardera. Diskussionen omfattade frågor kring att vara i naturen, associationer till nationalpark, om Tyresta och aktiviteter där, om kommunikation och om framtidens Tyresta. Fokusgrupperna har en lång lista på rekommendationer till nationalparken. Mer information om DIST:s undersökning kan fås genom kontakt med nationalparksförvaltningen.

↑ Observation av besökare kan ge intressanta resultat. Besökaren med portföljen är dock knappast representativ...

c. Observation av besökare

Att observera besökare på ett systematiskt sätt i till exempel en utställning kan ge mycket värdefull information om hur naturvägledningen fungerar. Metoden används bland annat inom museivärlden. För att förstå besökarnas beteenden kan man skugga utvalda besökare och kartlägga deras rörelsemönster, hur länge de stannar, vad de tittar på, vad de läser, i vilken ordning de besöker olika delar av en utställning och så vidare. Man kan följa upp med att ställa frågor till en del av besökarna om varför de tittar på det ena men inte det andra, varför de kommit till utställningen med mera. Genom kartläggning av besökare i befintliga utställningar kan man få bra underlag till utformningen av nya utställningar. En organisation som arbetar mycket med att förstå besökare är Visitor Studies Association, www.visitorstudies.org, se sid 72.

8.2.5 Uppföljning av och utvärdering av utvärderingen

Värdet av en utvärdering är förstås störst när den kunskap som utvärderingen skapar omsätts i utveckling av nya aktiviteter och formulering av mål för dessa. Det är också viktigt att förmedla slutsatser och rekommendationer till alla som förväntas förhålla sig till utvärderingens resultat, eller som kan få glädje av dem vid planering av nya eller upprepning av befintliga aktiviteter.

Om man inte själv har ansvaret att följa upp en utvärdering, bör man ändå se till att ge råd till de ansvariga för uppföljningen, exempelvis ledningen eller styrelsen.

Det kan verka självklart att utvärdera utvärderingen, men det sker faktiskt sällan. När utvärderingen avslutats och resultaten följts upp, är det emellertid en god idé att se över hela processen. Stämde syfte och metodval överens? Ställdes de rätta frågorna? Skulle en annan metod ha gett en annan och bättre insikt? Vad kan göras annorlunda nästa gång, och är det eventuellt idé att försöka med en annan metod?

8.3 Förslag till utvärdering av naturvägledningsaktiviteter

8.3.1 Val av objekt för utvärderingen

Det har störst värde att utvärdera aktiviteter som är relativt stabila över tid. Det är naturligtvis möjligt att utvärdera aktiviteter som bara genomförs en gång, men det är inte bästa sättet att använda utvärderingsresurser, eftersom resultaten endast i begränsad grad kan användas för att förbättra och utveckla ett konkret arbetssätt.

Dessutom är det klokt att prioritera utvärderingsinsatser för de aktiviteter som är mest centrala i verksamheten. Om man exempelvis riktar 60–70 procent av sin verksamhet mot skolelever eller förskolebarn, är det naturligt att utvärdering i första hand görs av aktiviteter med dessa grupper. Ibland kan det förstås vara motiverat att utvärdera annat än de vanligaste insatserna, i synnerhet om man har infört eller planerar att införa en ny typ av aktivitet.

8.3.2 Utvärdering av aktiviteter med inläring som huvudsyfte

Naturvägledning med inläring som huvudsyfte är till exempel:

- Kurser för lärare och pedagoger där målet är att deltagarna får kunskap om och färdighet i att utföra naturvägledning för skolelever/barn.
- Undervisningsaktiviteter för skolklasser där målet är att ge eleverna naturkunskap och/eller stötta skolans naturkunskapslärare.

När målen för aktiviteter riktade till grundskoleelever ska fastställas, är det viktigt att dessa mål formuleras, konkretiseras och utvärderas i samarbete med läraren i det ämne där aktiviteten ingår. Om målen för aktiviteterna på naturskolan är samordnade

med ämnets överordnade mål, ökar utbytet av naturvägledarnas undervisning. Även om ansvaret för förberedelser och uppföljning ligger hos läraren, kan naturvägledaren understödja genom att exempelvis fråga läraren vad eleverna på förhand vet om de ämnen man tänkt fokusera på, och om eleverna varit på naturskolan tidigare. Läs gärna mer om detta i CNV:s och Naturskoleföreningens handledning ”Naturvägledning i skolan” (Larsdotter Thiel & Lindblad 2012).

I det följande avsnittet ges flera tips om hur man kan utvärdera om målen med en specifik aktivitet har nåtts.

a. Före-efter-mätning

En före-efter-mätning används för att dokumentera vilken effekt en insats har. Mätningen går till så att man jämför till exempel kunskap, inblick och färdigheter hos samma person eller grupp före och efter en insats. Man vill kanske dokumentera om en viss undervisningsaktivitet leder till ökad kunskap om naturens kretslopp. Med hjälp av en frågelista prövar man då deltagarnas kunskap om naturens kretslopp före och efter undervisningsaktiviteten.

Den stora utmaningen i samband med före-efter-mätningar är att fastställa om resultaten verkligen är en effekt av aktiviteten. Nedan ges några förutsättningar för att kunna anta att resultaten sannolikt inte beror på något annat än själva aktiviteten. Om det är rimligt att anta att följande förutsättningar råder är före-efter-mätning ett bra redskap för att värdera om aktiviteten har gett det önskade resultatet:

- Aktiviteten äger rum inom en relativt kort sammanhängande period, då deltagarna har liten möjlighet att inhämta samma kunskaper eller upplevelser under samma tid;
- Aktiviteten är inriktad på tämligen specifika mål vad gäller kunskaper och färdigheter som inte kan inhämtas på andra sätt;
- Klara samband kan fastställas mellan använda redskap (innehåll, arbetsmetoder, material, aktiviteter) och målen.

↑ För skolaktiviteter kan före-efter-mätning vara ett bra instrument.

Nedan beskrivs hur ett före-efter-mätningsförfarande kan se ut vid mätning av undervisningsresultat i årskurs 1 och 2 i den danska skolan.

Årskursmålen för ämnet natur/teknik anger bland annat att elever efter andra klass ska kunna:

- Beskriva utvalda djur och växter
- Känna till i vilken naturmiljö angivna växter och djur lever
- Känna till djur och växter från olika naturmiljöer
- Ta hänsyn till växter, djur och natur och visa det genom eget beteende.

Här kan en frågelista/enkät väljas som metod för datainsamling. Det är då nödvändigt att bryta ned målen till en rad konkreta frågor och möjliga svar. När det gäller mål relaterade till kunskap ligger frågorna ofta nära till hands, medan mål som handlar om elevers förståelse för eller beteende i naturen är svårare att konkretisera.

Efter att man genomfört både före- och eftermätning med samma schema och gjort en analys av insamlade data, ska resultaten förmedlas till relevanta personer och detta följas upp med åtgärder. Ett resultat kan exempelvis vara att många av eleverna efter undervisningen inte kan beskriva flera av de djur och växter de förväntades kunna beskriva. Ett sådant resultat bör följas upp genom att förmedla det till eller diskutera det med läraren i naturkunskap så att han/hon kan se till att eleverna kan tillägna sig denna kunskap genom kommande undervisning i ämnet. Ett annat resultat kan vara att eleverna redan innan aktiviteten genomförs är bra på att ta hänsyn till växter, djur och natur och visar det genom sitt beteende. Om detta resultat visar sig upprepade gånger vid före-mätningar hos olika elever som deltar i en viss aktivitet, bör man följa upp det genom att i fortsättningen använda mindre tid för att öva eleverna i sådan hänsyn och istället använda tiden till något annat. En god tumregel i detta sammanhang är att om 20–30 procent av deltagarna redan före undervisningens början har (delar av) de kunskaper eller färdigheter som ska läras in, så bör innehållet eller om möjligt målgruppen ändras.

↓ Här behövs kanske ingen nöjdhetsmätning.

Foto: Martha Wägéus

b. Löpande utvärdering

Om man vill veta något om undervisningsresultatet under resans gång måste man utvärdera löpande. Till skillnad från före-efter-mätningar ger löpande utvärdering dessutom möjlighet att justera undervisningens innehåll under hand. Att utvärdera löpande är naturligtvis mest relevant när samma deltagargrupp kan följas under en längre tid.

Löpande utvärdering kan till exempel ske genom skriftliga prov och tester som kan ge en konkret bild av deltagarnas aktuella inlärningsresultat och ge värdefull kunskap om vad man bör prioritera i den vidare undervisningen. Muntliga tester är en mindre resurskrävande form av löpande utvärdering av måluppfyllelsen än skriftliga. Muntliga tester kan i detta sammanhang användas på så sätt att man kontinuerligt via dialog tar reda på om deltagarna har uppnått de önskade kunskaperna och färdigheterna. Slutligen kan man använda sig av observation av elevernas frågor, uppmärksamhetsgrad, reaktioner, engagemang och så vidare för att få en uppfattning av det kontinuerliga undervisningsresultatet. I det fallet är det bra att man innan aktiviteten påbörjas har övervägt vilka typer av frågor, reaktioner med mera som kan visa att inläringen gör önskade framsteg – det vill säga ta fram indikatorer.

8.3.3 Utvärdering av aktiviteter med upplevelse som huvudsyfte

Aktiviteter med upplevelse som huvudsyfte kan till exempel vara

- Friluftaktiviteter som ska skapa glädje, trivsel och livskvalitet
- Offentliga arrangemang som exempelvis ska främja ökad naturvistelse.

a. Nöjdhetsmätning

När upplevelse är syftet med en aktivitet, och man vill veta om deltagarna har upplevt något som är av värde för dem, kan en nöjdhetsmätning vara ett medel att få denna kunskap. Denna kan utformas som en enkätstudie med fokus på deltagarnas nöjdhet med de delar av aktiviteten som förväntas bidra till en värdefull upplevelse, liksom deltagarnas värdering av det upplevelsemässiga utbytet av aktiviteten i sin helhet.

En enkät fungerar bra för att få en inblick i hur alla deltagare värderar en aktivitet i olika avseenden, och därmed i vilken grad en aktivitet uppfyller sina upplevelsemässiga mål. Vill man veta varför deltagarna värderar aktiviteten som de gör, och hur de tycker den eventuellt kan förbättras och utvecklas, är en enkät emellertid inte det mest passande redskapet. För det ändamålet kan muntlig respons vara till mer nytta.

b. Muntlig respons

Muntlig respons (feedback) på en upplevelseaktivitet sker oftast som avslutning på aktiviteten, men kan också byggas in under aktivitetens gång med reviewing-metoder (se kap 7). Vid kortvariga upplevelseorienterade förlopp kan denna utvärderingsform vara den mest passande, eftersom den inte är särskilt tids- eller resurskrävande att genomföra. Data från muntlig respons kan liksom data från muntliga tester användas direkt efter insamlingen, medan däremot användning av enkätdata kräver inmatning av svar och efterföljande uppställning av tabeller eller figurer som visar svarsfördelningen. Genom muntlig respons kan naturvägledaren alltså snabbt få ett hum om hur nöjda deltagarna är och vilket upplevelsemässigt utbyte de haft vid aktiviteten. Risken finns dock att man inte får fram eventuell negativ kritik eftersom inte alla är bekväma med att ge sådan i muntlig form.

c. Undersökning av upplevelsebehov

Vill man veta något om representativa deltagares upplevelsebehov innan man planerar eller startar en aktivitet, är fokusgruppintervjun en lämplig metod (se 8.2.4). Fokusgruppintervju kan i detta sammanhang exempelvis användas för att förstå varför en viss typ av aktivitetsutbud har visat sig locka fler människor än en annan typ. Denna förståelse kan sedan användas som underlag för val av framtida aktiviteter.

På liknande sätt kan man använda fokusgruppintervjuer för att ta reda på vilka upplevelsebehov som finns hos målgrupper som inte normalt deltar i naturvägledningsaktiviteter.

8.3.4 Utvärdering av naturvägledningsmetoder

Foto: Eva Sandberg

↑ Bjud in till diskussion om naturstigar och andra obemannade metoder.

Måluppfyllelseutvärderingar kan säga något om vilka mål som är uppfyllda vid genomförandet av en aktivitet, men de kan inte visa varför målen blivit uppfyllda eller vad som kan ha hindrat eller underlättat måluppfyllelsen.

Om syftet med en utvärdering således är att ta reda på vilka metoder som bäst underlättar för deltagarna att uppnå förväntad kunskap, upplevelser och så vidare, behövs en utvärdering med fokus på processer (jfr avsnitt 8.1). Följande avsnitt ger förslag på hur man kan utvärdera det man kan kalla värdet av olika naturvägledningsmetoder.

a. Experiment

För att ta reda på om ett visst sätt att genomföra en aktivitet är lämpligare än ett annat sätt, kan man utföra ett experiment. Exempelvis kan man dela upp en grupp som genomför en aktivitet och låta dem få kunskap förmedlad på olika sätt. Kombinerat med en före-efter-mätning (se 8.3.2) kan man se om de två gruppernas kunskapsinhämtning skiljer sig åt. Det kan finnas många förklaringar till eventuella skillnader, men om experimentet upprepas med många klasser/grupper och resultaten är de samma varje gång, indikerar det att ett sätt att genomföra en aktivitet mer effektivt säkrar ett bestämt inlärningsmål.

b.Handledning eller observerande kollega

Handledning eller observerande kollega är en annan och mer kvalitativt inriktad metod som kan ge insikt i hur olika förmedlingsformer fungerar. Den kan dock inte på samma sätt som ett experiment användas till att dokumentera kunskapsinhämtning. Handledning i samband med naturvägledningsaktiviteter går i stora drag ut på att en naturvägledare eller annan samverkanspartner systematiskt observerar en naturvägledare under en aktivitet och i efterhand kommenterar kvalitet och metodik i det utförda arbetet. Handledning från och dialog med en annan professionell person kan ge den enskilde naturvägledaren möjlighet att vidareutveckla sin förmedlingskompetens och naturvägledningens kvalitet. Vid naturvägledning med skolelever kanske klassläraren kan handleda naturvägledaren. På naturskolor, naturum och liknande med flera anställda kan kollegorna handleda varandra. De naturvägledare som oftast arbetar ensamma kan bilda nätverksgrupper där man genom handledning kan stötta varandra.

c. Cafédialog

Cafédialoger kan fungera som redskap för öppna samtal. Med café avses här en plats där man kan presentera och vidareutveckla idéer och tillsammans fundera över frågor som inte har slutgiltiga svar, som till exempel "Vad är en bra naturskola?" eller "Hur kan vår undervisning eller naturvägledning bli bättre?".

Cafémetoden talar till deltagarnas fantasi och kreativitet. Dialogen är i centrum, och en av tankarna med metoden är att möjligheter och lösningar identifieras, definieras och accepteras i gemenskap. Cafémetoden skapar inga sanningar, men är ett processredskap som kan användas för att strukturera och sätta ramar för dialogen.

Cafémetoden är särskilt användbar när man arbetar med barn och kan leda till att elevers bidrag används konstruktivt, förutsatt att eleverna ställs inför en uppgift som överensstämmer med deras kunskapsmässiga och sociala värld. Metoden får eleverna att formulera önskemål, tillsammans reflektera över sin vardag, vara kreativa och peka ut problemområden.

Foto: Anders Arnell

↑ Bra underlag för cafédialog.

d. Utvärdering av obemannade metoder

För utvärdering av obemannade eller indirekta naturvägledningsformer som foldrar, utställningar eller skyltar kan man använda sig av cafémetoden ovan, men också av fokusgruppintervjuer. Det kan då vara lämpligt att bjuda in ett antal typiska brukare för att diskutera styrkor och svagheter hos olika metoder eller produkter och mot bakgrund av det identifiera de bäst anpassade obemannade formerna för naturvägledning.

De insikter man får genom fokusgruppintervjuer kan med fördel kompletteras med information om efterfrågan på tidigare publikationer, antal besökare vid olika utställningar och så vidare. Man bör förstås också beakta resultaten av eventuella tidigare utvärderingar av specifika publikationer eller utställningar.

Internationella lästips

Denna rapport är en introduktion till ämnet utvärdering och det finns många aspekter och erfarenheter som inte fått plats. Här följer ytterligare några exempel, samtliga från den internationella arenan, på metoder och vägledning kring utvärdering för den som vill läsa mer. Referenser till litteratur som använts i rapporten ingår också. Vill man fördjupa sig ytterligare rekommenderas en titt i de två först nämnda rapporterna nedan, samt de omfattande litteraturlistorerna i dessa. Flera av rapporterna finns att söka eller ladda ned på webben.

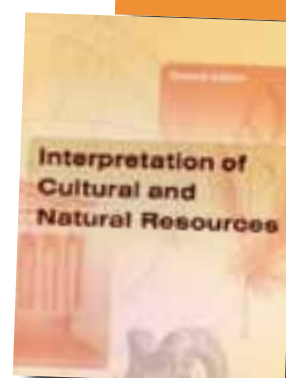
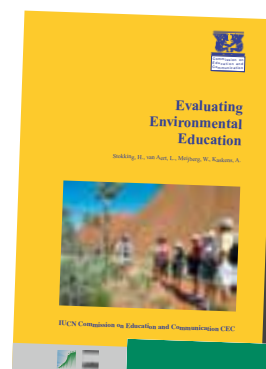
Development of a Research-Based Tool for Evaluating Interpretation

(Ham & Weiler 2006) beskriver hur man på uppdrag av ett australiensiskt turismforskningsinstitut utvecklat och testat en verktygslåda för utvärdering av effekterna av interpretation (natur- och kulturvägledning) vid ett antal besöksmål. Man ville ta fram metoder som är användarvänliga och praktiska samtidigt som de baseras på teori och forskningsmetodik. Rapporten bygger bland annat på en internationell litteraturnomgång. Man tog fram en uppsättning indikatorer för effekter av interpretation vid olika naturbesöksmål. Exempel är "positiv attityd till naturvård", "relevans för besökarnas egna liv" och "fått besökarna att tänka". Själva verktygslådan består av tre utvärderingspaket för olika typer av besöksmål, där varje paket innehåller en femminuters enkätundersökning och ett formulär för observation av besökare.

Evaluating Environmental Education (Stokking et al 1999) är en omfattande och mycket användbar handbok i hur man kan genomföra utvärderingar av naturvägledningsinsatser. Handboken kan fungera i många sammanhang, bland annat som stöd och inspiration för att formulera frågeformulär vid utvärdering av naturvägledningsaktiviteter. Genom ett konkret exempel presenterar man i handboken en modell över vilka delprocesser en utvärdering bör bestå av, och det finns också flera exempel på verkliga genomförda utvärderingar. Handboken innehåller också ett avsnitt om vad som krävs för att introducera systematisk utvärdering i en organisation.

Interpretation of Cultural and Natural Resources (Knudson, Cable & Beck 1999/2003) är ett omfattande standardverk inom interpretation (natur- och kulturvägledning). Ett 18-sidigt kapitel ägnas här åt ämnet Evaluating Interpretation. Här framgår inte minst återigen motiven för utvärdering – har man läst detta kapitel känns det självklart att arbeta med utvärdering. Man citerar NAI:s¹⁷ vision för effektiv utvärdering av naturvägledning som bland annat förespråkar total integrering av utvärdering i verksamheten. Man lägger ganska stort fokus på utvärdering av enskilda naturvägledares insatser, genom observation och respons från andra naturvägledare, självutvärdering och respons från deltagare. Utvärdering av verksamheter och program berörs bland annat med en genomgång av arbete med fokusgrupper. Det framhålls också att utvärdering behövs i alla faser från design och utveckling av en aktivitet till att den är genomförd.

Generic Learning Outcomes (GLO) är en verktygslåda utvecklad för museer, bibliotek och arkiv som bör vara mycket användbar även för naturvägledning. Grundidén med GLO är att fånga in så många aspekter som möjligt kring effekter: kunskap och förståelse, förmågor och färdigheter, attityder och värderingar, glädje, inspiration och kreativitet samt aktivitet, beteende och förändring. Metoden är utvecklad i Storbritannien men börjar få spridning i Norden. Läs mer på www.mla.gov.uk.

17. National Association of Interpretation, www.interpnet.com.

The Spark in the Park: A Strategy for Interpretation (2006) är en omfattande strategi för natur- och kulturvägledningen i Skottlands första nationalpark, Loch Lomond & The Trossachs National Park. Här får man återigen ett antal välformulerade motiv för utvärdering, vikten av basdata och att sätta relevanta mål för verksamheten. Tips på kvalitativa och kvantitativa metoder ges liksom synpunkter på hur mycket data som bör insamlas. Nyckelaspekter vid kartläggning av besökare i nationalparken är bland annat skäl för att besöka parken, hur parkens design påverkar besöksmönstren, vad besökarna tycker om naturen och kulturen i området samt förväntningar och respons på natur- och kulturvägledningen i parken.

Visitor Studies är en återkommande publikation som ges ut av den amerikanska organisationen Visitor Studies Association (VSA). Denna tidskrift publicerar vetenskapliga artiklar om besökarstudier, utvärdering och forskningsmetodik. Kunskapen är enligt organisationen relevant för museer, naturskolor, besökscentra inom natur och kulturhistoria och många andra. VSA är ett internationellt nätverk av experter som genom forskning, utvärdering och dialog vill förstå och förbättra besökares upplevelser. Läs mer på www.visitorstudies.org.

Children's Environmental Attitudes and Knowledge Scale (CHEAKS) är en skala för värdering av effekten av naturvägledning som mäter attityder och kunskap (Walsh-Daneshmandi & MacLachlan 2006). Attitydskalan utgörs av 36 element som mäter elevers inställning till miljöämnen, deras verbala engagemang, deras faktiska engagemang och deras känslomässiga upplevelse. Kunskapsskalan innehåller 30 element. Totalpoängen på skalan härleds genom sammanvägning av de två delskalorna.

Informal Environmental Learning checklist (IEL checklist) beskrivs av Balantyne & Uzzell (1994). Författarna uppmanar elever, lärare och naturvägledare att utforma sina egna checklistor med IEL-checklistan som utgångspunkt. IEL-checklistan har testats och vidareutvecklats med hjälp av naturvägledare och lärare från Storbritannien och Australien. Checklistan består av nio sektioner: 1) förberedelser, 2) lärmiljö, 3) undervisningsmaterial, 4) inlärningsteknik, 5) design, 6) uppföljning, 7) personalens utbyte, 8) ledning, 9) annat. Varje sektion består av mellan tre och tio frågor. IEL-checklistan kan användas som en form av komihåglista för att strukturerat reflektera över olika faser i en naturvägledningsinsats, eller som ett kvantitativt verktyg för utvärdering. Vid användning av checklistan för utvärdering rekommenderar författarna att varje fråga tilldelas en poäng och att man sätter en gräns för hur många poäng en aktivitet ska uppnå för att räknas som tillfredsställande.

From Interpretation to Protection: Is There a Theoretical Basis? (Ham 2010) är en genomgång av de ofta citerade teserna "Through interpretation, understanding; through understanding, appreciation; through appreciation, protection" från ett vetenskapligt perspektiv. Författaren analyserar var och en av de tre teserna utifrån befintlig forskning och finner att de i stort sett kan anses hålla. Teserna fick spridning genom Freeman Tildens klassiska bok "Interpreting Our Heritage" (1957) och formulerades ursprungligen av en anonym nationalparksguide i en manual. I Hams artikel ingår flera relevanta resonemang för naturvägledare, som att ett beteende inte nödvändigtvis påverkas av en persons allmänna intresse för exempelvis naturen, men däremot av personens attityder till själva beteendet, till exempel nedskräpning.

Författarpresentationer

Anders Arnell

Anders Arnell är jägmästare och arbetar som projektledare på Centrum för naturvägledning, med ansvar bland annat för utvärderingsfrågor. Anders har tidigare arbetat med skoglig naturvård bland annat på Naturvårdsverket och länsstyrelsen i Väster-norrland. Han har också en mångårig bakgrund inom den ideella naturrörelsen, bland annat som anställd på Sveriges Ornitologiska Förening. Anders var med och grundade utbildningssatsningen Närnaturguiderna 2004.

Sven-G Hultman

Sven-G Hultman är jägmästare och skog.dr. Som lärare/forskare på Skogshögskolan/SLU och senare chef för Upplandsstiftelsen engagerade han sig för naturvägledning och utvärdering. I slutet av 1970-talet lanserade han begreppet "tolkning" i Sverige och föreslog redan då bildandet av ett centrum för naturvägledning. Detta blev verklighet 2008 och Sven var ordförande i styrgruppen under CNV:s första fyra år. Metodutveckling för att mäta friluftsområdets besök och besökare är en annan fråga Sven drivit under sitt yrkesverksamma liv.

Peer Høgsberg

Biolog och naturvägledare från Vejle, Danmark. Peer arbetar sedan tio år som natur- och kulturvägledare på Vingsted Hotell och konferenscenter (med stöd av Friluftsrådet i Danmark) och inom "Natur & Kultur Vejle" – ett nätverk av privata och offentliga aktörer som arbetar med utomhusguidningar i Vejle-området. 2008 var Peer med och introducerade Roger Greenaway och *reviewing*-metoder för danska naturvägledare.

Anders Lindhagen

Anders Lindhagen är jägmästare och forskare vid institutionen för skogens produkter och marknader på SLU. Anders specialområden är tätortsnära friluftsliv och besökarstudier. Han disputerade 1996 på en avhandling om mätning av friluftsliv i svenska skogar och är en av författarna till handboken "Besökarstudier i naturområden" utgiven av Skogsstyrelsen 2005. Anders är också med i styrgruppen för forskningsprogrammet "Friluftsliv i förändring".

Eva Sandberg

Biogeovetare och föreståndare för Centrum för naturvägledning. Eva har tidigare arbetat för Naturskyddsföreningen i Stockholms län, bland annat som initiativtagare och projektledare för Storstockholms naturguider samt medlem av styrgruppen för Närnaturguiderna. Eva har också arbetat som konsult för Länsstyrelsen i Stockholms län och Naturvårdsverket, bland annat med besökarundersökningar i naturreservat och utvärdering av naturvägledning.

Jenny Sanderöd

Jenny Sanderöd är informationsutbildad och har arbetat på Västkuststiftelsen sedan 1997. Stiftelsen förvaltar många naturreservat i sydvästra Sverige och ägs av Västra Götalandsregionen, Region Halland och Göteborgsregionens kommunalförbund. Jenny ansvarar för att ta fram informationstavlor och foldrar till naturreservaten, skriver årsberättelser och arbetar med stiftelsens hemsida. Guideverksamheten har vuxit med åren och blivit en fast del av Jennys arbete.

Carina Wennström

Carina Wennström är biolog och arbetar som specialplanerare på Forststyrelsen (Metsähallitus) i Finland. Carina har länge sysslat med naturvägledning och kundservice i naturskyddsområdena i södra Finland. För tillfället arbetar hon med att koordinera verksamheten i Forststyrelsens naturum i hela landet. Hon ansvarar också för databasen för besökaruppföljning och tar ut rapporter som sänds till bland annat regeringen.

Litteratur

- Arnell, A., Caselunghe, E., Hultman, S.-G., Jansson, S., Johansson, L., Sandberg, E. & Sonnvik, P. 2009. Naturvägledning i Sverige – en översikt. Centrum för naturvägledning. Rapporter, Institutionen för stad och land, SLU, nr 5/2009. Andra reviderade upplagan juni 2010.
- Ballantyne, R. & Uzzell, D.L. 1994. *A checklist for the critical evaluation of informal environmental learning experiences*. Environmental Education and Information, Vol 13, No 2.
- Beckmann, E.A. 1999. *Evaluating Visitors Reactions to Interpretation in Australian National Parks*. Journal of Interpretation Research, Vol 4, No 1.
- Best Practice In Park Interpretation and Education, 1999*. Department of Natural Resources and Environment, Victoria. Earthlines Consortium: Victoria.
- Caselunghe, E. 2012. *Forskningsperspektiv på naturvägledning*. Centrum för naturvägledning. Rapporter, Institutionen för stad och land, SLU, nr 3/2012.
- Danmarks Evalueringsinstitut, 2001. *Nogler til forandring*. Danmarks Evalueringsinstitut.
- Danmarks Evalueringsinstitut, 2007. *Evaluering af naturvejledning. Erfaringer, redskaber og forslag*. Danmarks Evalueringsinstitut.
- Dist 2007. *Kommunikationsplattform för Tyresta nationalpark*. Internt arbetsmaterial, Tyrestastiftelsen.
- Greenaway, R. *Active reviewing guide for facilitators of learning*. Webbida www.reviewing.co.uk.
- Ham, S. 1986. *Social Program Evaluation and Interpretation: A Literature Review*. In: Machlis, G (ed): *Interpretive Views*. Washington DC: National Parks and Conservation Association, 9–38.
- Ham, S. 2010. *From Interpretation to Protection: Is There a Theoretical Basis?* In: Proceedings, NAI International Conference, Australia.
- Ham, S. & Weiler, B. 2006. *Development of a Research-Base Tool for Evaluating Interpretation*. Sustainable Tourism Cooperative Research Centre, Australia.
- Hansen, H.F. 2003. *Evaluering i staten*. Kontrol, læring eller forandring. Samfundslitteratur.
- Huhtala, M. & Kajala, L. & Vatanen, E. 2010. *Local economic impacts of national park visitors' spending: The development process of an estimation method*. Working Papers of the Finnish Forest Research Institute 149. 20 pp.
- Hultman, S.-G. 1985. *Tolkning – en sovande jätte. Vidgad information om natur- och kulturlandskapet i Uppsala län*. SLU, avd för landskapsvård, rapport 35.
- Kajala, L., Almi, A., Dahl, R., Dikšait, L., Erkkonen, J., Fredman, P., Jensen, F.S., Karoles, K., Sievänen, T., Skov-Petersen, H., Vistad, O.I. & Wallsten, P. 2007. *Besökarundersökningar i naturområden – en vägledning baserad på erfarenheter från de nordiska och baltiska länderna*. TemaNord 2007:601. Naturvårdsverket.
- Kardell, L. 2003. *Rörligt friluftsliv på Bogesundslandet 1969-2001*. SLU, inst för skoglig landskapsvård, rapport 93.
- Kardell, L. 2008. *Friluftslivsutnyttjandet av tre stadsnära skogar kring Uppsala 1988-2007. Stadsskogen, Vårdsåtraskogen, Nantunaskogen*. SLU, inst för skoglig landskapsvård, rapport 106.
- Knudson, D.M., Cable, T.T. & Beck, L. 1999/2003. *Interpretation of Cultural and Natural Resources*. Second Edition. Venture Publishing Inc. State College Pennsylvania.
- Konu, H. & Kajala, L. 2012. *Segmenting Protected Area Visitors Based on Their Motivations*. Nature Protection Publications of Metsähallitus. Series A 194. 74 pp.
- Larsdotter Thiel, P. & Lindblad, S. 2012. *Naturvägledning i skolan – en handledning*. Centrum för naturvägledning, SLU.
- Lindhagen, A. & Ahlström, I. 2005. *Besökarstudier i naturområden – en handbok*. Skogsstyrelsen rapport 3/2005.
- Loch Lomond & The Trossachs National Park Authority & Touchstone Heritage Management Consultants. 2006. *The Spark in the Park. A Strategy for Interpretation*. Loch Lomond & The Trossachs National Park Authority.
- Malmros, B. & Tönnerfors, E. 2001. *Uppläsvärden – Sociala kvaliteter i den regionala grönsstrukturen*. Rapport 4:2001. Regionplane- och trafikkontoret, Stockholms läns landsting.
- Naturvårdsverket 2004. *Naturum i Sverige – nationella riktlinjer*. Naturvårdsverket rapport 5376.
- Naturvårdsverket 2005. *Visa vägen till naturen. Utveckling av naturum och naturvägledning i Sverige*. Naturvårdsverket rapport 5437.
- Naturvårdsverket 2007. *Ring naturen. Utvärdering av försök med mobil naturvägledning i Tyresta nationalpark sommaren 2006*. Naturvårdsverket rapport 5585.
- Naturvårdsverket 2010. *Uppföljning av skyddade områden i Sverige*. Naturvårdsverket rapport 6379.
- Naturvårdsverket 2011a. *Värna Vårda Visa. Ett program för att bättre utnyttja och förvalta naturskyddade områden 2005-2015*. Naturvårdsverket rapport 6462.
- Naturvårdsverket 2011b. *Manual för uppföljning av friluftsliv i skyddade områden*. Naturvårdsverket Dnr 310-5279-05 Ns.
- Nordiska Ministerrådet 1990. *Naturvägledning i Norden*. NORD 1990:52.
- Nyman, H.-E. 2007. *Besökarundersökning i Ekenäs skärgårds nationalpark 2007*. Forststyrelsens naturskyddspublicationer. Serie B 106.
- Orams, M.B. 1997. *The Effectiveness of Environmental Education: Can We Turn Tourists Into "Greenies"?* Progress in Tourism and Hospitality Research, Vol 3.
- Padua, S.M. 1994. *Conservation Awareness through an Environmental Education Programme in the Atlantic Forest of Brazil*. Environmental Conservation, Vol 21, No 2.
- Rewir AB. 2008. *Resultatpresentation av besökarundersökning i naturum*. Internt arbetsmaterial, Naturvårdsverket.
- Sandberg, E. & Sannebro, M. 2003. *Besökare i naturreservat – metodstudie och enkätundersökning i Stockholms län 2002*. Länsstyrelsen i Stockholms län, rapport 2003:10.
- Sannebro, M. & Sandberg, E. 2004. *Så använder vi naturreservaten – resultat från en enkät till 1000 hushåll i Stockholms län 2003*. Länsstyrelsen i Stockholms län, rapport 2004:23.
- Stokking, H., van Aert, L., Meijberg, W. & Kaskens, A. 1999. *Evaluating Environmental Education*. IUCN Commission on Education and Communication CEC.
- Storksdieck, M., Ellenbogen, K. & Heimlich, J.E. 2005. *Changing minds? Reassessing outcomes in free-choice environmental education*. Environmental Education Research, Vol 36, No 1.
- Tilden, F. 1957. *Interpreting Our Heritage*. The University Of North Carolina Press.
- Walsh-Daneshmandi, A. & MacLachlan, M. 2006. *Toward Effective Evaluation of Environmental Education: Validity of the Children's Environmental Attitudes and Knowledge Scale Using Data From a Sample of Irish Adolescents*. Reports & Research, Vol 31, No 1.
- Vedung, E. 1998. *Utvärdering i politik och förvaltning*. Studentlitteratur.

*Evaluation is about making improvements.
If all you want is praise, skip evaluation...”*

BEVERLY SERRELL

Det finns många skäl att ta reda på mer om vilka besökarna är och vad de tycker om en guidning, en utställning eller annan naturvägledning. Man får respons på kvaliteten i sitt arbete. Man får bättre förutsättningar att sätta realistiska och mätbara mål. Man får underlag till beslutsfattare och kan förmedla erfarenheter på ett tydligare sätt. Eller kort sagt: Man vill veta vad man håller på med och hur verksamheten utvecklas.

Besökarnas röster är en introduktion till utvärdering och besökarstudier. Rapporten ger argument för och tips på hur man kan komma igång. Den beskriver hur man kan arbeta med besökarundersökningar och exempel på hur detta görs i Sverige och Finland. Den innehåller också en genomgång av utvärderingsmodeller och – metoder samt praktiska råd och överväganden kring utvärdering. Ett speciellt kapitel ägnas reviewing, praktiska metoder att direkt i fält ta vara på deltagares förväntningar, upplevelser, reaktioner med mera.

Rapporten vänder sig till dig som arbetar med naturvägledning i någon form och som vill veta mer om dina besökare och tillämpa utvärdering mer i verksamheten.

Rapporten ges ut vid institutionen för stad och land SLU – Sveriges lantbruksuniversitet. I serien utges rapporter från avdelningarna för landsbygdsutveckling, landskapsarkitektur och miljökommunikation samt Centrum för naturvägledning, som alla är en del av institutionen.

Centrum för naturvägledning - kompetensresurs, utvecklingsnav och mötesplats för alla som förmedlar kunskap om och väcker känsla för naturen och kulturlandskapet.